लालचन्द शोध पुस्तकालय (लाहौर)
डी. ए. वी. कॉलेज, चण्डीगढ़

संख्या ४६१७ विषय ज्योतिषशास्त्र
नाम ग्रन्थ सिद्धान्तशिरोमणिः सभाष्यः
ग्रन्थकर्त्ता धनेश्वरः
काल _____ परिणाम पत्र 36 / पृष्ठ 73
लिपि देवनागरी प्राप्तिस्थान _____

M-4617

सि॰शि॰उ॰ श्रीगणेशायनमः वंधोत्फूत्कारकारोत्फणफणिनिकरश्वासजालाजटालस्फूर्जद्धूम्यग्ललाटस्थितनयनशिखी
१ क्षिप्तकामैककाष्टः श्रीमच्छीतांशुलेखाभिरुचिरमुकुटोडिंडिमाभीतिशूलेणलक्षितोऽद्रामवाहुर्गिरिपतितनयास्वा
म्यसौसिद्धिदस्तात् । अनन्यानोपम्यौक्षणलरमुदङ्गीगयुवतेःकपर्दैःपादाब्जद्वयमभिविधायेवशिरसि गु
रुं वाग्देवीयस्फुरणविलसद्भूषणवपुलंतनत्वासिद्धेश्वरमहमभिस्तौमिसततं २ सिंदूरोल्लसितभवक्रम
यमार्तंडादिखेटान्सभान्जंभारातिमुखांश्चदेवलगणान्चाग्देवतामंबिकां नत्वापूर्वमुनीश्वरांश्चपितरंवीरेश्व
रं सिद्धयेसत्सिद्धांतशिरोमणेःसुविशदांविद्वद्वदाह्लादकां ३ स्वल्पाक्षरामर्थसुगौरवाढ्यांख्यातांतथाधीधि
तिनामतश्च धनेश्वरोहंरचयामिवालवुद्धिप्रबोधाय इवहेतवेवे ४ अस्यार्थः असौगिरिपतितनयास्वामी
सिद्धिदस्तात् असौमद्बुद्धिस्थः गिरीणांपर्वतानांपतिर्हिमाद्रिस्तस्यात्मजापार्वती तत्स्वामीमहादेवोनोऽस्मा
कमित्यध्याहारः सिद्धिदोभवतु कीदृशः सचवंधोत्फूत्कारकारोत्फणफणिनिकरश्वासजालाजटाल
स्फूर्जद्धूम्यग्ललाटस्थितनयनशिखीक्षिप्तकामैककाष्टः फणाःसंत्यस्यामितिफणिनः फणिनांनिकराः
फणिनिकराः उद्धिकाःफूत्कारा उत्फूत्कारास्तान्कुर्वंतीत्युत्फूत्कारकाराः वंधनोत्फूत्कारकाराश्चते उत्फणे
फणिनिकराश्चवंधोत्फूत्कारकारोत्फणफणिनिकरास्तेषांश्वासानांजालानिसमूहाः तैरासमंताज्जटालोव्या
प्तः ललाटस्थितंतच्चनयनंतदेवशिखीवह्निः स्फूर्जन्नतएवधूम्यश्चासौललाटस्थितनयनशिखीच
वंधोत्फूत्कारकारोत्फणफणिनिकरश्वासजालाजटालश्चासौस्फूर्जद्धूम्यग्ललाटस्थितनयनशिखीच तास्म
न्क्षिप्तंकामएवैककाष्टंयेनसइति जटावंधनोत्पीडनैरुद्धस्वरत्फणसर्पश्वासैर्महादेवस्यतृतीयलोचनस्था
वह्निरविरतंधग्धगितिज्वलति तत्रचक्षिप्तंकामैककाष्टंयेनेति पुनःकिंविशिष्टः श्रीमच्छीतांशुलेखाभिरु
स्त चिरमुकुटः श्रीमतीशोभायमानाचासौशीतांशुश्चंद्रलेखाचतयाभिरुचिरोमुकुटोयस्यसः तादृशः पुनः
किंविशिष्टोदेवः डिंडिमाभीतिशूलेणलक्षितोद्रामवाहुः डिंडिमंचाभीतिश्चशूलंचणाभ्रगश्चैतैःलक्षाउद्रामावा
हवोयेनेतितथा एतनेतादृकस्वरूपवर्णनेनकामनाशनगोचरणप्रारब्धकर्मप्रतिवंधकीभूतदोषनिरासो
दर्शितश्छात्राणां उक्तंस्मृतिपुराणादौ संगात्संजायतेकामःकामात्क्रोधोभिजायते क्रोधाद्भवतिसंमोहःसं
मोहात्स्मृतिविभ्रमः स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशोबुद्धिनाशात्प्रणश्यतीति पटांतरदृष्टांतदर्शनेनकामादिसर्वमनर्थ

राम:

मूलमेवातस्तत्रकामरहितेयादृक्पुमान्वरीयान्भवति तथात्रापिप्रबंधेकामशब्देनदुरितंतत्कामारितिध्यानपूर्वक
मंगलेननश्यतिसामिप्रायमतं १ स्पष्टार्थोग्रंथश्लोकः २ अथसिंदूरोद्भासितभवक्त्रेतियुग्मेनपुनरपिज्योतिःशा
स्त्रदेवत्यान्नमस्कुर्वन्नाह अहमुदाहरणकर्ताधनेश्वरः सिंदूरेणोद्भासितानिभवक्त्रेयस्यतिंगणपतिं सभान्
मार्तंडादिखेटान् जंभारातिमुखान्देवतगणान्वाग्देवतांतथांबिकां पूर्वमुनीश्वरान्पितरवीरेश्वरंचसिद्धयेन
त्वासत्सिद्धांतशिरोमणेर्विद्वद्वदाह्लादकंसुविवृतिंरचयामि अहंगणपतिं भैःसहवर्तमानान् खेटंतीतिखेटान्
ग्रहामार्तंडाद्यास्तान् जंभस्यारातिःशत्रुरिंद्रःसप्रमुखायेषांतान् इंद्रादिदेवान् वाग्देवतांसरस्वतीं अंबाकांबां
पूर्वमुनीशान्पूर्वाचार्यान् वराहमिहरादीन् ततोनंतरंस्वपितरंवीरेश्वरनामानंसिद्धयेप्रणम्यसत्सिद्धांतशि
रोमणेर्ज्योतिर्ग्रंथस्यविवृतिमुदाहरणंरचयामि कीदृशींविवृतिं विद्वतांपंडितानांहृदिहृदयानितेषामाह्लाद
कांप्रमोदजनकामित्यर्थः अथसउक्तपंडितानांप्रमोदोत्पत्तौहेतुमाह स्वल्पाक्षरामिति बहुविस्तारराहित्यां
अल्पेबहुर्थाभावशंकांपरिहरति अर्थसुगोरवाद्यामिति अर्थानांसुतरांगौरवंतद्व्याप्तां अथात्येबहुर्थेच
दर्वीधशंकांपरिहरति ख्यातामिति प्रकटार्थामित्यर्थः सिद्धांतदीधितीत्याख्यांच तत्रतावदादौप्रारब्धकर्मप्र
तिबंधकीभूतदुरितनिवृत्तयेकायवाङ्मनोभिःसूर्यध्यानपूर्वकंस्वविद्यागुरुंनमस्करोति भास्कराचार्यः जयतीति
यत्रेति एतादृशोरविःसूर्योजयतिसर्वोत्कर्षेणवर्तते इतिपूर्वश्लोकस्यशेषं अथयत्रेति एतादृक्प्रसिद्धोरविः
सूर्योनोस्माकंवाणींद्राक्शीघ्रंव्यनक्तुप्रकाशयतु जलजिनीबंधोविधूतविनमन्निःशेषदोषोच्चयेध्वांतध्वंस
विधौ यत्रभगवति इदंजगत्रातुंसमभ्युदितेसतिकुलवोवर्तंते जलजिन्याःकमलिन्याःबंधुस्तस्मिन्कुमुद्वा
हादके विधूतःक्षालितोविनमतांभक्तानांसम्यग्दोषसमूहोयेनेतितस्मिन् ध्वांतमंधकारं तस्यध्वंसोनाशस्तं
विरधातीतिध्वांतध्वंसविधिस्तस्मिन्नेतादृशेयस्मिन्भगवतिसूर्ये निशिपतितमिवोत्थापयितुंजगत्समभ्यु
दितेसमंताद्धुक्तेप्रादितेसतिकुलवोयज्ञाःप्रवर्तंतेयतोदेवाइंद्राद्याःदिविस्वर्गेदीव्यंतिक्रीडंति किंविशिष्ट
गिरंसूक्तिमुचंसुष्टूक्तिंमुंचतीत्येवंशीलांतां २ इदानींपूर्वाचार्याणांप्रशंसामाह कृतीतिस्पष्टार्थः ३ कृ
त्वाचलसीतिस्पष्टार्थःश्लोकः ४ ननुबहुषुग्रंथेषुसत्सुकिमर्थमपूर्वप्रबंधंरचयत्याचार्यः कृतायद्यप्याद्यैरिति

गिरं

मत

शि॰ उ॰ २ यद्यपि पूर्वाचार्यैश्चतुराणि वचनानि यस्यां सा चतुरक्वनाश्लक्ष्णग्रंथरचना कृता तथापि मया रव्या कृतस्तां दुदित
विशेषान्निगदितुं तेषामुदितं तदुदितं तस्माद्ये विशेषा यतैर्नोक्तास्तान्वक्तुं अथ ते विशेषाः मया मध्ये मध्ये यथास्था
नं निवेशिताः किल अतो भवद्भिर्ब्रह्मादीनां सुकवीनां कृतिर्विलोकिता किल तथा मदुपरोधेन मत्कृतिरपि विलोक्या
यदि विलोक्यातर्हि कृत्वा विलोक्या सुजनाश्च ते गणकाश्च ते इति साभिप्रायं कस्तग्रंथा नवलोकनेन समग्रं न ज्ञाय
ते इति तुष्यंतीति स्पष्टार्थ श्लोकः १ अथैकश्लोकेन सिद्धांतलक्षणमाह तुल्यादीति यत्रैते पदार्थाः स सिद्धां
तग्रंथः तदाह यत्र तुल्यादिप्रलयो तयर्यंतकालनास्यात् नवधा मानानि द्युसंज्ञा ग्रहाणां वाराः भगणादिमा
नं यत्र व्यक्ताव्यक्तमिति द्विधा गणितं प्रश्नाश्च यत्र वक्ष्यमाणलक्षणास्तेषां वक्ष्यमाणलक्षणा उत्तराश्चापि यत्र
स्युः भूनक्षत्रग्रहाणां स्थितिः कथनं कक्षावलयाश्च दिग्यंत्राणि भूगोलादीनि आदिशब्देन पर्वाद्यानयनमपि यत्रग्रं
थस्यात् स सिद्धांतग्रंथः पंडितैरुक्तः ६ इदानीं श्लोकद्वयेन सिद्धांतग्रंथप्रशंसामाह जानन्निति स्पष्टार्थं श्लोक
द्वयं ७।८ अथेदानीं ज्योतिःशास्त्रं वेदांगत्वं श्लोकचतुष्टयेन ४ प्रतिपाद्य वेदांगत्वाद्विज्ञेयं तत्र नान्यैरित्यत
आह वेदास्तावदिति स्पष्टार्थं श्लोकचतुष्टयं ९।१०।११।१२ इदानीं ज्योतिःशास्त्रमूलभूतस्य संग्रहस्य भचक्रस्य च
लनं श्लोकद्वयेनाह सृष्टेति यदेतत्प्रसिद्धं भचक्रं ग्रहैः सह भ्रमद्दृश्यते तद्विश्वसृजा जगदुत्पादकेन ब्रह्मणा सृ
ष्ट्यादौ सृष्टं ततो निरंतरभ्रमयोनियुक्तं एतदुक्तं भवति भान्यश्वादीनि अन्यानि चयानि विशिष्टानि ज्योतींषि तेषां स
मूहो भचक्रं ग्रहाश्च सूर्याद्यस्तैः सह सृष्टं तानि च भानि प्राक्संख्यासमंतान्निवेशितानि ग्रहास्तु भगणादावश्वि
न्यादौ मुखे निवेशिता स्तेतूर्ध्वमुपरि संख्यया तत्रादौ तावदधश्चंद्रस्तदुपरि बुधस्ततः शुक्रस्ततो रविस्तदुपरि भौ
मस्तस्माद्गुरुस्तदुपरि शनैश्चरः सर्वेषामुपरि तु दूरे भचक्रं एषां कक्षा प्रमाणानि कक्षाध्याये प्रतिपादयिष्यंते
अहो यद्यूर्ध्वाधस्था ग्रहास्तदुपरि दूरतरो भगणः तत्कथं भगणादिसंस्थे ग्रहैरित्युच्यते सत्यं अत्र भ्रमध्ये सू
त्रस्यैकमग्रं बध्वा द्वितीयमग्रं भचक्रे श्विनी मुखे किल निबद्धं तत्र सूत्रे प्रोता मणय इव चंद्रादयो ग्रहाः सूत्र्या
दौ ब्रह्मणा निवेशिताः अथ राशयो द्वादश कथं तत्राह भमंडलं द्वादशधा १२ विभज्यैव भमध्यात्सूत्राणि प्रति

राम: २

भागं नीत्वा किल निबद्धानि तैः सूत्रैः सह यद्ध कक्षायां येसंपातास्ते तासु कक्षासु राश्यंतास्तस्माद्वाद प्रकारास्तद्वा
शयः एवं भचक्रं सृष्ट्वा ब्रह्मणा गगने निवेशितं यत्र तत्र प्रवहो नाम वायुः स च नित्यं प्रत्यग्गतिस्तेन समाहतं भचक्रं
सरवगं भश्चिमाभिमुखं भ्रमणे प्रवृत्तं यत्तस्य प्रत्यग्भ्रमणं तच्छीघ्रतरं यत एकदिनेन नक्षत्रमंडलस्य परिवर्तः
एवं तस्मिन् भपंजरे सरवचरे शीघ्रतरे भ्रमत्यपि खेचरा इंदुदिशं चरंति पूर्वाभिमुखं व्रजंति नीचोच्चैरात्मवर्त्म
सु अनंतरोक्तेषु स्वमार्गेषु तेषां भ्रमणं तदल्पगत्या प्रत्यग्गतेर्बाहुल्यात् प्रागल्पगत्या व्रजंतो नोपलक्ष्यंत इति भावः
तथा तस्य भपंजरस्य यो दक्षिणोत्तरावर्त्तौ तत्र ये तारे तेस्त्राणुत्वे नियुक्ते २४ इदानीमनाद्यनंतकालस्य प्र
वृत्तिमाह लंकानगर्यामिति ननु पूर्वमुदाहरणेऽथवाचार्यैर्यागेषु कृतं यतो नादिमानेष कालस्ततो हमिति चाना
द्यनंतश्च कालो भिहितः अथ सृष्ट्यादौ तस्य प्रवृत्तिर्नामादिः प्रलये तदंतस्तथा च शास्त्रांतरेपि कालः प्रवर्तिष्ठता
निसर्वाण्येव सहात्मना कालेसयकस्तेनैव सहाव्यक्ते लयं व्रजेदिति तत्कथमनाद्यंतश्च कालउच्यते सत्यं यो
यं भगवानमूर्तो व्यापकश्च कालस्तस्य प्राकृतप्राकृतिकलयादनंतरं व्यक्तिजनकानां सूर्यादीनामभावाद्व्यक्तस्याव्य
क्ते यदवस्थानं स लयः उच्यते न ह्यात्यंतिकलयः कालस्यास्तीति सूर्यस्तोदयवत् यत्तूक्तं कालेसयकस्तेनैव सहा
व्यक्ते लयं व्रजेत् तत्तेनैवाव्यक्तावस्थानाभिप्रायेणातो युक्तमनाद्यनंतत्वं तस्याव्यक्तस्य कालस्य सृष्ट्यादौ व्यक्तिज
नकानां भयहाणां प्रादुर्भावे सति कालव्यक्तीनामपि दिनमासवर्षयुगादिकानां युगपदेकहेलयैकं कालावच्छिन्न
प्रवृत्तिर्भवत्येतदुक्तं भवति चंद्रार्कयोर्मेषादिस्थयोश्चैत्रस्य शुक्लपक्षादिः प्रतिपद्ततो मध्योः सितादिदिनानां सौ
रादीनां मासानां च षण्णां युगानां मन्वंतराणां कल्पस्य च तदेव प्रवृत्तिः अथोदयाच्च भानोः सउदयः कस्मिन्
न देशे लंकायां तस्यैव वारे सूर्यवार इत्यर्थः २५ इदानीं कालमानानां विभागकल्पनां श्लोकत्रयेणाह २६॥२७॥२८॥
योक्ष्यो इत्यादि स्पष्टोर्थः अथ प्रतिश्लोकस्यार्द्धं सुगमं अथैतत्प्रसंगेन क्षेत्रविभागापि कथिताः क्षेत्रे समा
द्यनसमा विभागा इति क्षेत्रे कक्षायां समाद्येनेति वर्षाद्येन समास्तुल्याः क्षेत्रविभागा ज्ञेयास्तेके चक्रराश्यं
शकलाविलिप्ताः यथैकस्य वर्षस्य मासदिनाद्याः विभागास्तथा भगणस्य राश्यंशादयः २८ इदानीमनयैवकला
लविभागपरिभाषयासौ रादीनि तन्मानान्याह ध्यायावसानपर्यंतं तत्रैकश्लोके नभुजंगप्रयातवृत्तमिदमथि

M-4617

तेनरविमानदैवचांद्रपित्रमानान्याह रवेरिति रविर्यावताकालेनपूर्वगत्यामेषादिभचक्रं भ्रमति तावत्प्रमाणं
रविवर्षं तस्यद्वादशमांशोरविमासः मासस्यत्रिंशद्दिनं शोर्कदिनं दिनषष्ट्यंशोऽर्कघटिका तद्षष्ट्यंशोऽर्कविकला
एवंपूर्वपरिभाषयासर्वत्रवेदितव्यं इत्यर्कमानं धुरात्रं चदेवासुराणांतदेवेति यदर्कवर्षं तद्देवदेवदैत्यानांधुरात्रं अ
होरात्रमेकमेवकिंतुयद्देवानांदिनंसादैत्यानांरजनी यादेवरजनीतद्दैत्यदिनं एवंदेवानांवर्षं रविवर्षशतत्रयेणष
ष्ट्यधिकेन३६० भवतीतिदैवमानं अथचांद्रं रवींद्वोरिति रवींद्वोर्युतिरमावस्यांते भवति तथाचोक्तंयोलस्त्यसि
द्धांते प्रतिपद्दर्शे१।३०सांधिषुविंवेक्यंसूर्यचंद्रयोरिति तद्युतेरन्ययुतिर्यावत्तावद्विधुमासः एवंयोत्रामावस्यांतो
मासःसचांद्रमासइत्युक्तंभवति इतिचांद्रमानं अथपित्रमानं योविधुमासस्तद्देवपित्रणामहोरात्रमस्मात्पूर्ववन्मा
सवर्षादिकल्पना १९ अथार्कसावनदिनमाह इनोदयेति अर्कोदययोरंतरं तदर्कसावनं दिनं तदेवभूलोकदिनं अ
त्रार्कग्रहणमुपलक्षणं तेनान्येषामपिग्रहणंतदुदयांतरंतत्सावनमिति इतिसावनमानं भभ्रमानक्षत्रसावनमि
त्यर्थः अथातानगस्वरूपिणीरत्तेनश्लोकत्रयेण ३ ब्रह्ममानमाह खखाब्नेत्यादि रविवर्षाणांलक्षचतुष्टयेनद्वात्रिं
शत्सहस्राधिकेनानेन ४३२००० चतुर्गुणेनकृतनामाप्रथमोयुगचरणः सोयं १७२८००० त्रिगुणेन३त्रेतासंज्ञो
द्वितीयोयुगचरणः १२९६००० द्विगुणेन२ द्वापरास्योसौतृतीयोयुगपादः ८६४००० एकगुणेनकलिसंज्ञश्चतुर्थोयुगपा
दोयं ४३२००० एतेयुगचरणाः कृतादयोस्वसंध्यासंध्यांशैर्युताएव युगचरणप्रमाणस्ययोद्वादशांशास्तत्प्रमाणा
तस्ययुगस्यसंध्या साचचरणस्यप्रथमादौभवति तावानेवतत्संध्यांशाः सतुचरणस्यांते एवंससंध्यकाः संध्या
संध्यांशकैःसहवर्तमानाएतेयुगचरणाः कथिताः॥ यथात्रोदाहरणं॥ कलिमानं ४३२००० अस्मिन्षड्गुणितेस
प्तभक्तेलब्धंवर्षादिकलिमानमिदं ३७०२८५।८।१७।८।३४ अयमस्यद्वादशांशाः संध्यासंज्ञोवर्षादि ३०८५७।१।
२१।२५।४३ अयंसंध्यांशो ३०८५७।१।२१।२५।४३ युगांतेज्ञेयः एषांत्रयाणांयोगेजातंकलिमानं ४३२००० एवंस
र्वेपियुगचरणाः वेदितव्याः अथैतेषांकृतादिचतुर्णांयोगेब्राह्मणंयुगं तच्चरदाब्धयोऽयुताहताइति ४३२००००
घोंयुगानामेकसप्तत्यै ७१कोमनुः ३०६७२०००० चतुर्दशभि १४ र्मनुभिरेकंब्रह्मणोदिनमिदं ४२९४०८०००
दिनतुल्यैवास्यरात्रिः अहोएकसप्तति ७१ युगोमनुकृतः ब्रह्मदिनेचतुर्दश १४ मनवः एकसप्ततिर्यावच्चतुर्दश
भिर्गुण्यते तावत्षड्नंसहस्रंभवति स्मृतिपुराणादौ चतुर्युगसहस्रेणब्रह्मणोदिनमुच्यते तत्कथमिदमुच्यते
इत्याशंकांपरिहरन्नाह संध्ययइति आदिमध्यावसानेषुतेभिश्रितेरिति आदिश्चमध्यंचावसानंचादिमध्यावसा

M-4617

नानितेषांष्टादिमध्यावसानेष्वेवं पंचदश १५ संधयः स्युः ते चकृतचरणाद्दे १७२८००० स्तुल्या चतुर्दशमनूनां पंचद
संधय इत्यत्रमंदावबोधार्थं न्यासः यथासर्वेषांमनूनामादौसंधिः १ मनुः १ संधिः २ मनुः २ संधिः ३ मनुः ३ संधिः
४ मनुः ४ संधिः ५ मनुः ५ संधिः ६ मनु ६ संधिः ७ मनुः ७ संधिः ८ मनुः ८ संधिः ९ मनुः ९ संधिः १० मनुः १० सं
धिः ११ मनुः ११ संधिः १२ मनुः १२ संधिः १३ मनुः १३ संधिः १४ मनुः १४ संधिः १५ एवं पंचदश १५ संधीनां योगे
युगषट्कस्य यावंति वर्षाणि तावंत्येव स्युस्तानीमानि २५८२०००० एते मिश्रिते युगसहस्रमितब्रह्मणोदिनमिदं
४३२०००००० एतावत्येवास्य निशा प्रमाणिका शब्देन नगस्वरूपिणी छंदोपि सूचितं एवं यद्ब्रह्मदिनं स एकल्पः
अहोरात्रकल्पद्वयं वेद्यं तच्चेदं ८६४०००००० अस्माद्दिनात्पूर्ववत्परिभाषया यद्वर्षशतं १०० तद्ब्रह्मणआयु
रिदं ३१११०४०००००००००० यत्तस्यायुः समहाकल्प इत्युच्यते तथाचोक्तं विष्णुपुराणे निजेनैवतुमानेन आ
युर्वर्षशतं स्मृतं तत्परार्द्धं तदर्द्धं च परार्द्धमभिधीयते ततोन्योब्रह्मा तदंतेन्य इति पुराणादौ कथ्यंते श्रूयंते च
तत्कियंतस्ते गता इत्याशंकायामाह यतोनादिमानिति यस्मात्कालोऽनादिमानतोयेपि पूर्वजन्मानोगतास्तान्न
वेद्मि २५ इदानीमन्यदप्याह तथावर्त्तमानस्येति तथावर्त्तमानस्य ब्रह्मणआयुः कालस्य किं गतमित्यपि नवेद्मि
तत्र केचिदाचार्या आयुषोर्द्धं गतं केचित्साईवर्षाष्टकं गतमित्यूचुः तत्रागमः प्रमाणं किमपि भवतु इहागमद्वै
धे किमप्यस्माकं नाग्रहः यतोस्य गतेर्वर्षैर्मासादिभिरपि प्रयोजनाभावात् ग्रहास्तु वर्त्तमानस्यादिवसस्य गता
स्साध्याः २६ यतः सृष्टिरिति यतएषां ग्रहाणां ब्रह्मदिनादौ सृष्टिः दिनांते च ग्रहादीनां लयः यदि महाकल्पग
ता ग्रहाः साध्यंते तर्हि यावंतो विभावर्यो गतास्तासु ग्रहाभावएवातो विद्यमानेष्वेव ग्रहेषु तच्चारचिंतां कर्तुं युज्य
ते यत्तु केश्चिदविद्यमानेष्वपि तेषु महाकल्पानुवर्त्तमानान्कृताः तान्प्रति वक्रोक्त्यासोपहासमाह तेषामह
ज्ञानमस्तीति २७ इदानीं वर्त्तमानदिनगतमाह याताः षण्मनवइति ब्रह्मणोदिनमध्ये षण्मनवोयातास्तेषां
सप्तसंधयोगताः सप्तविंशतियुगान्यतीतानि २७ अष्टाविंशतिम २८ युगस्य कृताद्यं चरणत्रयं ३ गतं तथानंदा
ईंदुगुणाः वर्षाणि ३१७९ शालिवाहनशकस्यादावतीतानि सर्वसंकलने नंदाईंदुकृतांकदस्रनगगोचंद्राः जा
तावर्षगणोयं १९७२९४७१७९ स्वेष्टशकान्वितोस्वाभीष्टकाले ब्राह्मदिनगताद्वाः स्युः अथैते मनवोगतास्त
न्नामान्याह पूर्वस्वायंभुवोमनुरभूत् ततः स्वारोचिषोभूत् तत उत्तमस्ततस्तामसः ततोरैवत इति पंचमोमनु

M-4617

शि॰ उ॰ रभूत्ततश्चाक्षुषइतिषष्ठइमेषड्गताः इदानींसप्तमोवैवस्वतइतिवर्त्तमानोस्ति तस्योयेभविष्यन्तोमनवःपुराणादि
४ षूक्ताःसंति तेच अष्टमेंतरआयातेसावर्णिर्भवितामनुः नवमोदक्षसावर्णि ९ मनुर्वरुणसंभवः १ दशमोब्रह्म
सावर्णि १० रुपश्चैकसुतोमहान्न मनुर्वैधर्मसावर्णि ११ रेकादशमआत्मवान् २ भविता रुद्रसावर्णीराज
न्द्वादशमो १२ मनुः मनुस्त्रयोदशो १३ भाव्योदेवसावर्णिरात्मवान् ३ मनुर्वा इद्रसावर्णिश्चतुर्दशम १४ एष्यति
मन्वंतरं मनुर्देवा मनुपुत्राःसुरेश्वराः ऋषयोंशावतारश्चहरेःषड्विधमुच्यते ४ अथवार्हस्पत्यमानमाह बृहस्प
तिरिति स्पष्टार्थंपूर्वार्द्धं मनुष्यमानेतुविभिश्चंज्ञेयं कुतः यतोलोकेचतुर्भिर्मानैर्व्यवहारःप्रवर्त्ततेतदाह वर्षायन
र्तुयुगादिकंसौरमानतलोकेप्रवर्त्तते मासास्तिथयश्चांद्रमानात् व्रतोपवासचांद्रायनादिचिकित्सितंवासराद्यर्क
मानात् घटिकाद्यंनाक्षत्राद्देवेवंसौरचांद्रसावननाक्षत्रमानैश्चतुर्भिरेभिश्रितैर्मनुष्यमानं ३ इदानींमा
नोपसंहारेश्लोकमाह एवंएषम्मानुषेति एवंकालस्यनवधामानानि तत्राहीनयनंमनुष्यमानाद्यतस्तैर्मनुष्यैः
साध्याः ३२ महाःसन्निकटस्थलीपरिसरालंकारभूतोउनाम्निग्रामेसुजनाश्रितेद्विजवरःश्रीगोउसोमश्चरः॥
तत्पुत्रस्त्वभवत्समुज्वलमतिर्वीरेश्वरस्तत्सुतेनावद्धात्रशिरोमणेःसुविदितःकालादिमानंव्यगात् १ इतिश्रीसि
द्धांतशिरोमण्युदाहरणेसिद्धांतदीधितौधनश्चरभट्टविरचितेकालमानाध्यायःप्रथमः॥१॥ ॥अथपुराविद्भिः
पूर्वाचार्यैर्नानायुक्तिभिरतीतेयज्ञानज्ञैःसाधितारव्यादीनांमंदोच्चचलोच्चानांभृदूच्चानांपातानांभगणा
नश्लोकषट्केनाह अर्कस्यादि तत्रादौरथोद्धतयासूर्यशुक्रबुधभगणान् शनिभौमगुरुभगणान् चलोच्चाख्या
नाह अथोग्रहाणांपूर्वगत्यागलतांकल्पेएतावंतोभगणाभवंति तथामंदोच्चानांचलोच्चानांचप्राग्गत्याएतावं
तःपर्ययाभवंति तथापातानांपश्चिमगत्याएतावंतोभगणाभवंति अत्रोपपत्तिंभास्करोक्तामेवब्रूमः सानुत
तद्भाषाकुशलेनतत्क्षेत्रसंस्थानज्ञेनश्रुतगोलेनैवश्रोतुंशक्यतेनान्येन ग्रहमंदपाताःस्वस्वमार्गेषुगच्छंतएतावंतः राम:
पर्ययान्कल्पेकुर्वंत्यत्रागमएवप्रमाणंसचागमोमहाताकालेनलेखकाध्यापकाध्यत्तदोषेबहुधाजातस्तदाक ४
थमिवसिद्धांतिभगणास्तेग्राह्या तदपिनास्ति यतःप्राज्ञेनपुरुषेणउपपत्तिर्ज्ञातुमेवशक्यतेनतथातेषांभगणा
नांनियताकर्तुंशक्यतेपुरुषस्याल्पत्वात् उपपत्तौतुयंत्रेणग्रहप्रतिदिनंवेधोभगणांतंयावत् अतोनास्य
मर्थःपुरुषस्यसाध्यइति अतएवातिप्राज्ञाःगणकाःसांप्रतोपलब्ध्यनुसारिणंप्रौढंगणकस्वीकृतंकथमप्या

गमभतमंगीकृत्य ग्रहसाधनेस्वगणितगोलयोर्निरतिशयकौशलंदर्शयितुं तथान्ये क्रांतिज्ञानेतान्यथोदितानर्थां
श्चनिराकर्तुं अन्यान्ग्रंथान्सूचयति ग्रहगणितेइतिकर्तव्यतायामस्माभिःकौशलंदर्शनीयं यःकोप्यागमोभवतु अ
यमाशयस्तेषां भवत्वेवमत्र कआशयोंगीकृतोस्त्यत्रग्रंथेशिरोमणौ ब्रह्मगुप्तस्वीकृतागमोंगीकृत इति तर्हीति
ष्टुंभगणानामियत्तासाधनं अथयदिउपपत्तिःसूच्यते तर्हीतरेतराश्रयदोषशंकयावक्तुमशक्या तथापिसं
क्षिप्तामुपपत्तिंवक्ष्यामः इतरेतराश्रयदोषोत्रदोषाभासः उपपत्तिभेनांयोगपद्यनवक्तुमशक्यत्वात् अथो दा
च्यते अर्कशुक्रबुधपर्ययाविधेरित्यादियावंतिकल्पेवर्षाणि ४३२०००००००० तावंतएवसूर्यभगणाइत्युप
पन्नं यतोभगणभोगकालोहिवर्षमुक्तं बुधशुक्रोतुरवेरासन्नावेवनकदाचिदग्रतःकदाचित्पृष्ठतस्तस्या
नुचरावेवदिविसदाव्रजंतोलक्ष्येते अतस्तयोरपिरविभगणतुल्याभगणाः चलोच्चभगणोपपत्तिमग्रेवक्ष्या
मः अथसमायांभूमावभीष्टकर्कटेनत्रिज्या३४३८मितांकेरंकितेनवृत्तंदिगंकितंभगणांशै ३६०श्चांकि
तंकृत्वा तत्रप्राचीचिह्नाद्दक्षिणतोनातिदूरे प्रदेशेउत्तरेयत्रेवृत्तमध्यस्थितेनकीलेनरवेरुदयोवेध्यः ततो
नंतरंवर्षमेकं१रव्युदयागणनीयाः तेचपंचषष्ट्यधिक६५शतत्रयतुल्या३६५भवंति तत्रांतिमोदयःपूर्वो
दयस्थानादासन्नोदक्षिणतएवभवति तयोरंतरंविगणय्यग्राह्यं ततोन्यस्मिन्दिनेपुनरुदयोवेध्यःसतुपू
र्वचिह्नादुत्तरतएवभवति तदप्युत्तरमंतरंग्राह्यं ततोनुपातइतिसंक्षिप्तंग्रंथविस्तरभयात् अत्राचार्योक्तम
वकिंचित्कुत्रचिद्वासनादौब्रूमः यतःसर्वेपिकवयःपूर्वाचार्यदृष्टमार्गमाश्रयंति केपिनिराश्रयानासन्नभवि
तारः अथकिंचिच्चंद्रभगणोपपत्तिः तत्रतावदादौग्रहवेधार्थंगोलवेधोक्तविधिनाविपुलंगोलयंत्रंकार्यं त
त्रैवगोलस्यांतर्भगोले आधारवृत्तस्यद्वयोपरिनिषुवद्वृत्तं तत्रयथोक्तंक्रांतिवृत्तंभगणांशै ३६०कितंचवध्या
कारंवद्वयकीलकयोःप्रोतमन्यच्चलंग्रहवेधवलयंतच्चभगणांशांकितंकार्यं ततस्तुगोलयंत्रंसम्यक्पु
वाभिमुखंयष्टिकंजलसमक्षितिजवलयंचयथाभवति तथास्थिरंकृत्वा रात्रौगोलमध्यचिह्नगतयायष्ट्या
रेवतीतारांचविलोक्य तद्वेधेचंद्रोपरिनिवेश्यं एवंकृतेसतिवेधवृत्तस्यक्रांतिवृत्तस्यचयःसंपातस्त
स्यमीनांतस्ययावदंतरं तस्मिन्कालेतावत्स्फुटचंद्रोवेदितव्यः क्रांतिवृत्तस्यचंद्रबिंबमध्यस्यचवेधवृत्तयाव
दंतरंतावत्तस्यविक्षेपः सतोयावतीषुरात्रिगतघटिकासुवेधःकृतस्तावतीष्वेवपुनर्द्वितीयदिनेकर्तव्यः ए
वंद्वितीयदिनेस्फुटचंद्रंज्ञात्वातथार्यदंतरंसातद्दिनेस्फुटागतिः अथतोचंद्रोस्फुटग्रहंमध्यरवगंप्रकल्प्ये

शि० उ० ५

त्यादिनामध्यखमोकृत्वा तयोरंतरं साम्यध्यमगतिः तयानुपातः यद्येकेन दिनेनैतावती चंद्रगतिस्तदा भूदिनैः किमित्येवं चंद्रभग
णा उत्पद्यंते तथा चाहब्रह्मगुप्तः ज्ञातं कृत्वा मध्यं भूयोन्यत्तदंतरं भुक्तिः त्रैराशिकेन भुक्त्या कल्प्यं ग्रहमंडलानयनं एवमन्ये
षां भगणोपपत्तिः अथ पातभगणोपपत्तिमग्रे वक्ष्यामः अथान्येषां शीघ्रोच्चोपपत्तिः अथ मंदोच्चभ एतदेव शनिजीवभूभु
वामित्यादि उच्चोच्चाकर्षको भवति तेन स्वकक्षामंडलेभ्रमन् ग्रहः स्वाभिमुखमाकृष्यते तेनाकृष्टसन् कक्षामंडले मध्य
ग्रहादग्रतः पृष्ठतो वा यावतांतरेण दृश्यते तावत्तस्य मांदफलं शीघ्रं वा अहोऽच्चो नामप्रदेशविशेषस्तेन कथमा
कृष्यत इति तदुच्यते यथा कैः सूर्यसिद्धांते अदृश्यरूपाः कालस्यमूर्तयो भगणाश्रिताः शीघ्रमंदोच्चपातारव्या ग्रहाणां ग
तिहेतवः तद्वातरश्मिभिर्नरास्तैः सव्येतरपाणिभिः प्राक्पश्चादपकृष्यंते यथा स्वर्णं स्वदिङ्मुखं इत्यादि एवमत्रोच्च
स्य देवताविशेषणांगीकृतत्वाद्दोषः एतदुक्तं भवति शनैर्जीवात्कुजाद्वा यदा रविरग्ये वर्तते तदा मध्यमग्रहात्स्फुटग्रहो
ग्रतो दृश्यते यदा तेभ्यः पृष्ठतो कैस्तदा मध्यात्स्फुटग्रहः पृष्ठतो दृश्यते अतस्तेषां त्रयाणां रविसमानमुच्चं धीरैः कल्पि
तं अतो रविभगणतुल्याः शीघ्रभगणा इत्युपपन्नं अथ मंदोच्चोपपत्तिमग्रे वक्ष्यामः अथ ग्रहाणां भगणन्यासः त
त्रार्के शुक्रबुधानां भगणाः ४३२०००००० चंद्रस्य भगणाः ५७७५३३००००० भौमस्य भगणाः २२९६८२९५२२ बु
धस्य पूर्वगत्यैव शीघ्रभगणाः १७९३६९९८९८४ गुरुभगणाः ३६४२२६४५५ शुक्रस्य पूर्वगत्या शीघ्रभगणाः ७०२२३
८९४९२ शनिभगणाः १४६५६७२९८ अत्र पर्ययभगणचक्रमंडलभ्रमादीनामेकैव संज्ञा ज्ञातव्याः ४ इदानीं सूर्या
दीनां पूर्वगत्या मृदूच्चभगणानाह इंद्रवज्रया खाष्टाब्धयइति रविमृदूच्चभगणाः ४८० चंद्रमृदूच्चभगणाः ४८८९०५
८५८ भौमस्य २९२ बुधस्य ३३२ गुरोः ८५५ भृगोः ६५३ शनेः ५४ अथात्र मंदोच्चोपपत्तिः तत्र वेधेन स्फुटग्रहं ज्ञात्वा
तं मंदस्फुटं प्रकल्प्य ततः शीघ्रफलमानीय तत्तस्मिन् स्फुटे विलोमं कृत्वा एवमसकृत् स्फुटो ज्ञेयः एवं प्रत्यहं मंदस्फु
टं समुपलक्ष्य स मंदस्फुटो यस्मिन् दिने मध्यमतुल्यो भवति तदा तत्तुल्यमेव मंदोच्चं ज्ञेयं ततस्तस्माद्रविमंदोच्चवद्ग
णाः कल्प्याः एवं सर्वेषां ५ इदानीं पश्चिमगत्या चंद्रादीनां पातभगणानाह गजाष्टिभर्गेति तेषां न्यासः चंद्रपातभ
गणाः २३२३११६८ भौमपातभगणाः २६७ बुधपातभ्रमाः ५२१ गुरुपातपर्ययास्त्रिषष्टिः ६३ भृगोः ८८३ शनेः
पातभगणाः ५८४ अथातः पातभगणोपपत्तिः एवं चंद्रोपपत्त्युक्तवत्प्रत्यहं चंद्रवेधाद्दक्षिणविक्षेपे क्षीयमाणेय
स्मिन्दिने विक्षेपाभावो दृष्टः क्रांतिवृत्ते तत्स्थानं चिह्नयित्वा तत्र यावद्भिर्धुः सचक्रा १२ ध्रुवः पातः स्यादिति ज्ञेयं
पुनरन्यस्मिन् पर्ययेदक्षिणविक्षेपात्तावत्स्थानं ज्ञेयं क्रांतिवृत्ते तत्स्थानं पूर्वस्थानात्पश्चिमतएव भवति अतो ज्ञातापा
तस्य विलोमगतिः सा चानुपातात् यद्यत्र कालांतरदिने रेखावत्पातयोरंतरं लभ्यते तदैकेन किमिति फलं पातगतिः

शि० उ० ५

तथा प्राग्वत्कल्पभगणा इति ६ अथ ब्रह्मणो दिनमध्ये सूर्याहांश्चांद्राहांश्चाह विधिदिने दिनकृदिति एवं ब्रह्मदिने सूर्यदिवसाः १५५५२००००००० एते चंद्राहाः १६०२९९९०००००० अत्रोपपत्तिः रविवर्षाणि दिनीकृतानीति सुगमे चंद्रार्कयोर्यावंतः कल्पे योगास्तावंतः किल शशिमासाः ते तु योगा पुष्पवंतो भगणा रतुल्याः स्युरुभयोरपि प्राग्गमनात् अतो भगणांतरतुल्याः शशिमासाः भवंति ते त्रिंशद्गुणाः शशिदिवसा भवंतीत्युपपन्नं ७ अथ ब्रह्मणो दिनमध्ये नक्षत्रमंडलस्य पश्चिमभ्रमानाह रवरवाश्विति नगस्वरूपिण्या एते नक्षत्रमंडलस्य पश्चिमगत्या भगणाः १५८२२३६४५०००० ॥८॥ अथ कुदिनान्याह भूदिनानीति रथोद्धृतावृत्तेन कल्पे भूदिनानि १५७७९१६४५०००० अथोत्तराद्ग्रहाणां सावनदिनान्याह भभ्रमास्विति यस्य यस्य भगणे भभ्रमा हीयंते तस्य सावनदिनानि स्युः तथाह्यत्र न्यासः तत्रार्कज्ञशुक्राणां भूदिनानि १५७७९१६४५०००० चंद्रभूदिनानि १५२४४८३१५०००० भौमसावनाहानि १५७९९३९६२१४७८ गुरुभूदिनानि १५८१८७२२२३५४५ शनेर्भूदिनानि १५७५२१४०६०५०८ एषामुपपत्तिः प्रागेवोक्ता एकस्मिन्रविवर्षे यावंतो भभ्रमाः स्युस्तावंत एव एकोनारविसावनदिवसाः स्युः यतार्कः प्राग्गत्यैकं पर्ययं गतः अतो भगणसंख्ययोना भभ्रमाः कुहाः भवंतीत्येवमन्येषामपि ग्रहाणां कुदिवसाः स्युरित्युपपन्नं ९ अथाधिमासन्यूनाहाश्चाह इंद्रवज्रावृत्तेन लक्षाहताइति एते ब्रह्मदिनेऽधिमासाः १५९३३००००० एते क्षयदिवसाः २५०८२५५०००० अत्रोपपत्तिः सुगमा १० इदानीं प्रकारेणाधिमासानयनं रवेः कोटीति भुजंगप्रयातवृत्तेन एते कल्पे रविमासाः ५१८४०००००० एते चंद्रमासाः कल्पे ५३७३३००००० एषामंतरे जाताः कल्पाधिमासाः १५९३३००००० एवमनयावासनया पठितार्कचंद्रमासांतरमधिमासाः किं तत्पाठेनेति वाशब्दार्थः ११ इदानीं प्रकारांतरेण चंद्रमासान्दिनक्षयांश्चाह अंतरं तरणिचंद्रेति रथोद्धृतया इदं सूर्यचक्रं ४३२०००००० चंद्रचक्रमिदं ५७७५३३००००० अनयोरंतरं जातश्चंद्रमासो ह्ययः प्राक्पठित एवायं ५३७३३३००००० अथ क्षयाहान्याह चंद्रचक्रेति चंद्रभगणचंद्रदिवसयोरेक्यमिदं १६६०७५२३००००० चंद्रमास ५३७३३३००००० भदिने १५८२२३६४५०००० केनानेन १६३५६९६७५०००० रहितं जाताः प्राक्पठिता एवोनाहाः २५०८२५०००० अत्रवासनापूर्वार्द्धस्य तु प्रागेवोक्ता अथ चंद्रभगणरविभगणेऽूनाश्चंद्रमासाः स्युः अतो विपर्ययाच्चंद्रमासोनाश्चंद्रभगणा रविभगणा भवंति तेऽूना भभ्रमाः सावनदिवसाः स्युः संशोध्यमानभ्रणं धनत्वमेतीत्यादिवत्सावनेऽूनाश्चांद्राहाः क्षयदिवसाः १३ इदानीमन्यदप्याह इंदुमंडलेति इंदुमंडलं चत्रयोदश १३ गुणितब्रह्मचक्रं चत्रयोर्विवरेऽधिमासाः अत्रोदाहरणे यथा चंद्रभगणाः ५७७५३३००००० इदं त्रयोदश १३ गुणितं ब्रह्मः

शि०उ० सूर्यस्तच्चक्रं ५६१६०००००००० एतयोरंतरेजातास्तत्वाधिमासाः १५९३३००००० खेचरोच्चभगणांतरयुताः मंदकें
द्रचलकेंद्रभगणाः संतीतिकेंद्रस्फुटपुरुं १४ श्रीमद्गुर्जरमध्यभूसुरशिरोरत्नं चसोमेश्वरः ख्यातो दैवविदां वरः समभवं
६ द्वीरेश्वरस्तत्सुतः तत्पुत्रेणधनेश्वरेणरचितेश्लक्ष्णोक्तियुक्ततथा ख्यातेत्र्यगणेन्नुदाहृतिपथे खेटभ्रमाद्यान्यः १
इतिश्रीवीरेश्वरभट्टात्मजसकलसौवत्सरसमूहाभिमतधनेश्वरभट्टेनरचिते। सिद्धांतशिरोमण्युदाहरणे सिद्धांत
दीधितिनाम्नि ग्रहभगणाध्यायो द्वितीयः ॥२॥ ॥अथातोमध्यग्रहानयनं विवक्षुस्तत्रादौ श्लोकत्रयेणाहर्गणानय
नं कथितकल्पेति द्युतविलंबितेनतत्रयाताः षण्मनवइति पूर्वाध्यायसंवद्धः तत्रषण्मनवो याता स्तेषां सप्तसंधयः सप्तवि
२ शतियुगान्यतीतानि अष्टाविंशतिमस्त्युगस्यचरणत्रयं ३ कृतादिगतं नेदाद्रीदुगुणा ३१७९ वर्षाणिशालिवाहनशकस्या
दावतीतानि एषांयोगेजातोवर्षगणो १९७२९४७१७९ ये सेष्टशकेन १६८६ युतो जातोस्वेष्टकल्पादिगतसमा गणाः
तथात्रोदाहरणं स्वस्तिश्रीसंवत् १८२१ शाके १६८६ षडशीत्यधिकषोडशमिते १६८६ फाल्गुनशुक्लपूर्णिमास्यां १५
गुरुवासरे कल्पगताद्याः १९७२९४८८६५ रविगुणाद्वादशनिघ्ना २३६७५३८६३८० जातः सौरमासगणः अयमे
तेर्गतेश्वैत्रादिचांद्रेरेव ११ युतोयं २३६७५३८६३९१ त्रिंशद्गुणितः चैत्रासितादिगततिथिभि १४ युतः ७१०२६१५९१
७४४ स्तदाजातः सौरद्युगणः अयंस्थानद्वयेस्थाप्यः ७१०२६१५९१७४४ एकत्रकल्पाधिमासैरभि २५९३३००००
गुणितस्तदा ११३१६५९७९४१२५७१५२००००० एभिः कल्पसूर्यदिनैः १५५५२००००००० भक्तो लब्धं कल्पगता
धिमासाः ७२७६६१९०४ इदमधिमासशेषं १०२४९१५२००००० मनष्टंस्थाप्यमस्याग्रे प्रयोजनं अथगताधिमा
सानां ७२७६६१९०४ दिनानीमानि २१८२९८५७१२० एभिरपरस्थोयंयुत ७१०२६१५९१७४४ स्तदा जातश्चांद्रो
हर्गणः ७३२०९१४४८८६४ अयंस्थानद्वयेस्थाप्यः कल्पावमैरभि २५०८२५५०००० रेकतोगुणितस्तदेवं जातः १८
३६२७२०३७०७०३७२३२००००० अयंकल्पचांद्रदिनैरभि १६०२९९९०००००० भक्तोदावमंगतावमानिकल्पे ११४
५५२२८८३७ इदमवमशेषं २२१५६०२००००० अनष्टंस्थाप्यमग्रेऽस्य प्रयोजनं अथैभिः कल्पावमदिनै ११४५५२८
८३७ रपरस्थोयंविधुद्युगणो ७३२०९१४४८८६४ राहितस्तदा जातोयंकल्पाद्यहर्गणः रविमध्यमसावनः ७२०६३
६२२००२७ अत्राहर्गणेस्वाभीष्टोगुरुवासरोनाऽयात्यतः सेकोऽयं ७२०६३६२२००२८ मतन्मूलमग्रेवक्ष्यामः अत्र
सूर्यवासरस्यपूर्णसंज्ञा० यदेकः शेषमायाति तदा चंद्रवासरोवाप्य एकोवारितेआदित्यवार इतिशिष्याणांभ्रमोमाभूत्
अत्रवासना कल्पगताद्याः द्वादश १२ गुणाः जातारविमासाः ते चैत्रादिगतचांद्रैः सौरैरेव युतास्त्रिंशद्गुणा इष्टमासप्र
तिपदादिगततिथितुल्यैः सौरैरेवदिनैर्युताः एवंतेसौराजातास्तेभ्यः पृथक्स्थितेभ्योधिमासानयनंत्रैराशिकेन यदिक
ल्पदिनैः कल्पाधिमासालभ्यंते तदेभिः किमितिफलंगताधिमासाः तेदिनीकृतैः पृथक्स्थितः सौरोहर्गणः सहित

राम: ६

सौर

श्चांद्रो भवति यतः सौरचांद्रदिनांतरमधिमासदिनान्येव अतश्चांद्राद्युगणादवमानयनं त्रैराशिकेन यदि कल्पचांद्राद्यैः
कल्पावमानि लभ्यंते तदा एभिः किमिति फलं गतावमानि तैरूनश्चांद्रोऽहर्गणोऽतः कर्तव्यः यतः सावनचंद्रांतरेवमानि
एवं कृते सति रवेर्मध्यमसावनाहर्गणो भवति नस्फुटः तस्य चलत्वात् रविगतितुल्यासुभिः सहितो नाक्षत्रघटिका
स्युः इदं मध्यममर्कसावनं ताः गतिकलाभिरसुभिरुद्धृतं तद्युतं षष्टि ६० घटिकाः स्फुटसावनं तच्चलं प्रत्यहं ग
त्यन्यत्वात् प्रतिमासं राश्युदयान्यत्वाच्च तादृशो हर्गणः कर्तुं न्यायीतीति मध्यमः कृतः तेन सम्यगर्कोदयो यहानय
नं भवति कदाचिदर्कोदयात्प्राक् कदाचिदनंतरं अत एव वक्ष्यति दशशिरः परिमध्यमभास्करे क्षितिजसन्निहितेस
तिमध्यमइति अथात्र प्रश्नस्तदुक्तः अहर्गणस्यानयने कैर्मासाश्चैत्रादिचांद्रैर्गणकान्वितैः किं कृतोधिमासा
वमशेषके त्यक्ते यतः सावयवानुपातः १ अस्योत्तरमाह दर्शावधिश्चंद्रमसो हि मासः सौरस्तु संक्रांत्यवधिर्यतो
तः दर्शो यतः संक्रमकालतः प्राक् सदैव तिष्ठत्यधिमासशेषं २ दर्शो यतो यातातिथिप्रमाणैः सौरैस्तु सौरादिवसाः समे
ताः यतोधिशेषोत्थदिनाधिकास्ते त्यक्तं तदस्मादधिमासशेषं ३ तिथ्यंतसूर्योदययोस्तु मध्ये सदैव तिष्ठत्यधिमासशे
षं त्यक्तेन तेनोदयकालिकः स्यात् तिथ्यंतकालेऽहर्गणो न्यथातः ४ स्पष्टं अथाऽवमत्यागकारणमाह तिथ्यंतादनंतरं या
वत्कलाभिः सूर्योदयस्तावदवमघटिकाः यतश्चंद्रसावनांतरमवमानि यद्यवमशेषं न त्यजते लब्धावमैरवमशेषघटी
भिश्चतिथ्यंशयुक्तैः क्रियंते तदा तिथ्यंते सावनाहर्गणो भवति अथ सूर्योदयावधिसाध्यस्तिथ्यंताहर्गणो वमशेषघ
टीभिर्लब्धैः सन्नुदयावधिर्भवति अतोऽवमशेषे त्यक्ते ३ इदानीं यहानयनं द्रुतविलंबितेनाह द्युचरचक्रहत
इति अथातः सर्वत्राप्युदाहरणदर्शनेनैव श्लोकार्थः स्पष्टी भविष्यति कुत्रचिद्वक्ष्यामोपि अथात्रोदाहरणं यथा
हर्गणोयं ७२०६३६२२००२८ सूर्यचक्रेणानेन ४३२०००००० गुणितः तदेवं जातः ३१२३१४८४७०५२०८६०००
०००० अयमेभिर्भूदिनैः ५१७७९२६४५०००० भक्तो लब्धं भगणाः १९७२९४८८६५ भगणशेषं १४२८६३०७५
०००० द्वादशगुणितं १७१४३५६९०००००० भूदिनैः ५१७७९२६४५०००० लब्धं राशयः १० राशिशेषं १३६४
४०४५०००००० त्रिंशद्गुणितं तदा ४०९३२१३५०००००० पुनस्तैर्भूदिनैर्लब्धं भागाः २५ भागशेषं षष्टि ६० गुणं
भूदिनाप्ताः कलाः ५६ कलाशेषं षष्ट्या ६० गुणितं भूदिनाप्ताः विकलाः २६ विकलाशेषमिदं ३८०४००३००००० भ
स्याग्रे वित्रोमविधेरहर्गणानयने प्रयोजनं एवं जातो यमस्मदानीतो भगणादिमध्यमार्कः १९७२९४८८६५।१०।
।२५।५६।२६।३८०४००३००००० एवमेव चंद्रादयस्तेषां मृदुशीघ्रोच्चाद्यमानेयं तत्स्वस्वभगणैरहर्गणो
यंगुण्यः सर्वत्र भूदिनैर्भाज्यस्ते स्वाभिधानसमा मध्यमाग्रहाः लंकायां क्षितिजमंडलासन्नार्कोदयकालीनाः स्युः तथाह
त्रतेनैवप्रकारेणाशिष्यभ्रमापनयनार्थं चंद्रादीनामानयनं यथाहर्गणः ७२०६३६२२००२८ चंद्रचक्रेणानेन

शि० उ० ७

५७७५३३००००० गुणितस्तदा ४१६१९११९८०६१४३०९२४००००० भूदिनैरेभि १५७७४१६४५०००० भक्तः लब्धं भगणाः २६३७५९९७१६१ शेषं ६४७८९३९५०००० द्वादशा १२ गुणा ७७७४७२७४०००० कल्पकुदिनैर्भक्तं लब्धं राशिः ४ शेषं त्रिंशा ३० न्निघ्नं भूदिनाप्तलब्धाः २७ पूर्ववदेवजातो भगणादिश्चंद्रः २६३७५९९७१६१।४।२७।८।५८ अथ मध्यमभौमानयनं यथाहर्गण ७२०६३६२२००२८ भौमचक्रेणानेन २२९६८२८५२२ गुणितस्तदेवं जातः १६५५१७७८२४१४६५७८०३८६१६ भूदिनाप्ता भगणाः १०४८९६४१७३ शेषं १०९२३२१८८६१६ अतः पूर्ववद् गणादिमध्यमो भौमोयं १०४८९६४१७३।०।२४।५५।१६ विकला शेषं ५६४२१८१३६००० अथ बुधशीघ्रोच्चानयनं यथाहर्गणोयं ७२०६३६२२००२८ बुधचलोच्चचक्रेणानेन १७९३६९८९८९८४ गुणितः १२९२६०६१०८२७२२१२ ७६००७५२ कुदिनाप्तं बुधोच्चं राश्यादिः ७।१९।४।४३ अथ शुक्रचक्रेणानेना ३६४२२६४५५ यमहर्गणो ७२०६३६ २२००२८ गुणितस्तदा जातल्वं २६२४७४७७५७६५३९६३०२०४०७४० पूर्ववत्कृते राश्यादिशुक्रः ३।०।२४।५७।। अथ शुक्रोच्चेन चलेनानेन चक्रेण ७०२२३८९४९२ अयं द्युगणो ७२०६३६२२००२८ गुणितस्तदा एवं जातः ५०६० ५८८२१९०७९२२७१४५७७६ भूदिने १५७७९१६४ ५०००० भक्तः लब्धा भगणाः ३२०७१३३२९० शेषं १२३७२५ १६४५७७६ पूर्ववज्जातं भगणादिशुक्रोच्चं ३२०७१३३२९०।९।१२।१६।४० अथ शनेरानयनं यथाहर्गणः ७२०६३ ६२२००२८ शनिचक्रेणानेन १९६५६७२९८८ गुणितस्तदा १०५६२१७०३६१०४३७४४४३४४ भूदिनाप्तो भगणाः. ६६९३७४५० शेषं १३४३८४९४४३४४ पूर्ववज्जातो भगणादिशनिः ६६९३७४५०।१।०।३९।३५ विकला शेषं ३५९७०१०७४००० अथात्र सर्वेषां ग्रहाणां शीघ्रोपस्थित्यर्थं न्यासः तत्र सूर्यबुधशुक्रभगणाद्याः १९७२९४८ ८६५।१०।२५।५६।२६ चंद्रः २६३७५९९७१६१।४।२७।४८।५८ भौमोयं १०४८९६४१७३।०।२४।५५।१६ बुध चलोच्चं ७।१९।४।४३ गुरुः ३।०।२४।५७ शुक्रोच्चं ९।१२।१६।४० शनिः ६६९३७४५०।१।०।३९।३५।। ॥अथा नयेवरीत्या मृदूच्चानयनं तद्यथाहर्गणः ७२०६३६२२००२८ सूर्यमृदूच्चभगणेनानेन ४८० गुणितः ३४५९० ५३८५६१३४४० भूदिने १५७७९१६४५०००० भक्तलब्धं भगणः २१९ शेषं ३४१६८३०६३४४० पूर्ववदेवजा तं सूर्यमृदूच्चं चक्रादि २१९।२।१७।५७।१६ विकला शेषं १०८९३५६०४०००० अथ चंद्रमृदूच्चानयनं यथाहर्ग णाः ७२०६३६२२००२८ चंद्रमृदूच्चचक्रेणानेन ४८८१०५८५८ गुणितः ३५१७४६७६०४८२६४३७२४०२४ भू दिनाप्तो भगणः २२२९१८४९५ शेषं २१२९००९७४०२४ अतः पूर्ववच्चंद्रमृदूच्चं २२२९१८४९५।१।१८।३४ २२ विकला शेषं ८३६०५५२०४००० अथो भौममृदूच्चानयनं यथाहर्गणः ७२०६३६२२००२८ भौममृदूच्च

त्य

रम्भः ७

भगणोनानेन २९२ गुणितः २२०४२५७७६२४८१७६ भूदिनात्तभगणाः १३३ शेषं पूर्ववज्जातं भौमस्य दूच्चं ४।८।२५।२०
अथ बुधमंदोच्चानयनं यथाद्युगणः ७२०६३६२२००२८ बुधमंदूच्चभगणौ ३३२ गुणितः २३९२५१२२५०४९२९६ भूदिनै
१५७७९१६४५०००० भक्ते लब्धो भगणाः १५१ शेषं ९८५८४१०९९२९६ अस्मात्पूर्ववद्देवबुधमंदोच्चं ७।१४।५५।७ अथ
गुरुमंदोच्चानयनं यथादिनगणाः ७२०६३६२२००२८ गुरुमंदोच्चभगणौ ८५५ गुणितः ६१६१४३९६८१२३९४० भूदिना
प्तो भगण ३९० शेषं ७५६५५२६२३९४० अतः पूर्ववज्जातं गुरुमंदोच्चं ५।२२।३६।० अथ भृगुमंदोच्चानयनं यथादिन
गणाः ७२०६३६२२००२८ भृगुमंदोच्चभगणौ ६५३ गुणितः ४७०५७५४५१६७८२९४ भूदिनाप्तो भगणः २९८ शेषं ३
५६३४९५७८२९४ अतः पूर्वजातं भृगुमंदोच्चं २।२२।१८।२ अथ शनिमंदोच्चानयनं यथाद्युगणः ७२०६३६२२००२८
शनिमंदोच्चभगणौ ५४ गुणितः ३८९१४३५५८८२५१२२ भूदिनै १५७७९१६४५०००० लब्धो भगणः २४ शेषं १०४४
७।२८। ३६१०८१५१२ अस्मात्पूर्ववद्देवशनिमंदोच्चं अथ पातानयनं यथाहर्गणः ७२०६३६२२००२८ चंद्रपातभगणैरभिः
१६।१९ २३२३११६८ गुणितः ~~१०९०९८७७~~ भूदिनै १५७७९१६४५०००० भक्तः लब्धो भगणादिश्चंद्रपातः १०६०९६७७
२।१।३।३३।४७ पातानां विलोमगतित्वाच्च कृतः १२ शोधितो जातश्चंद्रपातः १०।२६।२६।१३ एवं सर्वेषां पाता आनेयाः

अथ रव्यादीनां मंदोच्चानि							
सू	चं	मं	बु	गु	शु	श	पात
२	१	४	७	५	२	७	१०
३७	१८	८	१४	२२	२१	२८	२६
५७	३४	२५	५१	३६	१८	१६	२६
१६	२२	२०	७	०	२	१२	१३

द्वादश १२ राशितः शोधितव्याः ॥ ॥४॥ ॥ इदानीं ज्ञातेऽर्केऽवमशेषाच्चंद्रानय
नमाह कोट्याहतैरिति इंद्रवज्रावृत्तेन इदमवमशेषं २२१५६०२००००० एतत्को
ट्याहतं रंकरूपं तु बिम्बे १३१४९०००००० विहृतं मंशादि १।४१ एताद्वादश १२
गुणितचैत्रादिगततिथयः ४१४० इमाः सेकाः खरविगुणाः सति यतोऽयं वक्ष्यमा
णोहर्गणादौ विशेषोऽस्ति तथाहि अभीष्टवारार्थं महर्गणश्चेत्सेको निरेकस्तिथ
योपि तद्वत् तदाधिमासावमशेषकेच कल्पाधिमासा १५९३३०००००० व
मा २५०८२५५०००० युक्तहीने कोर्थः यदाहर्गणः सेकः स्वेष्टवारार्थं क्रियते तदा तिथयोपि चैत्रादिया तास्तिथय
इत्यादिकास्ता अपि सेकाः १ कार्याः तदाधिमासशेषं कल्पाधिमासे युक्तं कार्यं न्यूनाहशेषं च कल्पावमदिनै युक्तं
कर्तव्यमिति यदाहर्गणो निरेकस्तदा तिथयोपि निरेकाः कार्याः अधिमासावमशेषं च कल्पाधिमासैरवम
दिनैश्च रहिते कर्तव्ये यदा सेको निरेको वाऽहर्गणो आयाति तदैमे संस्काराः कर्तव्याः सेको निरेकोऽहर्गणो यदा

शि॰ उ॰ न क्रियते तदा यथोक्तमेव गतमेव फलं ग्राह्यं अत्रोदाहरणं यथा अहर्गणानयने यदनष्टं स्थापितं भवमशेषमस्ति त
८ दिदं न्यूनाहशेषं २२१५६०२००००० सैकाहर्गणात्कल्पावमैरेभि २५०८२५५०००० युतं २४६६४२७५०००० अस्मा
त्कोट्याहतैरेककृतं दुविश्वे १३१४९०००००००० भक्ता लब्धमंशादि १।२२।३२ अथ द्वादशगुणिताः चैत्रादितिथयः ४१४०
एभिर्युतं तदंशादि फलं तदा जातो शादि विधुः ४१४१।५२।३२ भागाः खाग्नि ३० हृतो गृहादिनकरे १२ रित्यादि विधिना जा
तो राश्यादिः ६।१।५२।३२ अयं राश्यादिसूर्येणानेन १०।२५।५६।२६ युतो जातस्तदा पूर्वतुल्य एव चंद्रः ४।२७।४८।५८ अ
थानेनैवांशादिना ४१४१।५२।३२ अयं चंद्रः ४।२७।४८।५८ रहितस्तदा जातः सएवार्कः १०।२५।५६।२६ इति किंचित्रं इदा
नीमवमशेषाधिमासशेषाभ्यां चंद्रार्कानयनं कोट्याहतैर्यद्भवमैरिति कल्पावमं युतं न्यूनाहशेषमिदं २४६६४२
७५०००० कोट्याहतैर्भवमैः २७११०००००००० भक्तं लब्धं रवेर्दिनसंज्ञमिदं ९।५ इदमेव त्रयोदशगुणितं ११८।५ स्वयं च १३
त्रिंशतिभां ३५ शेनानेन ३।२२ युतं तदा जातं कल्पादिचंद्रस्य धनसंज्ञमिदं बहुत्वादंशादि २।१।२७ अथ मेस्वस्वधनसंज्ञेऽ
नष्टे स्थापिते अथ सैकाहर्गणात्सैकाश्चैत्रादिगतितिथयः ३८५ अयमेव अंशादिः सूर्यः अयं ३८५ त्रयोदश १३ गुणि
तो जातस्तदा लवादिचंद्रः ४४८८ अथाधिशेषं १०२४९१५२०००००० सैकाहर्गणात्कल्याधिमासै १५९३३०००००००
युतं तदेतादृक् जातं १०२६५०८५०००००० अस्माच्छशिमासै ५३४३३३०००००० भक्ताल्लब्धेनानेन १९।१२।३९ तावंशा
दीदमौ रविचंद्रौ ३८५।४४८५ पृथक् रहितौ तदा क्रमाज्जातौ ३२५।४७।२१ चंद्रः ४४६५।४७।२१ इमौ स्वस्वधनाहु
याभ्यामाभ्यां ९।५ चंद्रस्य २।१।३७ युतौ त्रिंशद्धृतौ जातौ राश्यादिरविविधूतावेव १०।२५।५६।२६ चंद्रः ४।२७।४८।५८
अत्रोपपत्तिः चंद्रार्कयोरंतरभागैर्द्वादशभिरेकैका तिथिर्भवति अतस्तिथयो द्वादशगुणाः तयोरंतरभागा भवंति तेय
दिरवौ क्षिप्यंते तदा शशी स्यात् यदि शशिनः शोध्यंते तदार्कः स्यादिति युक्तमुक्तं किंत्वेवं तिथ्यंते भवति अथ श्लोकद्व राम:
येनार्कोपरि यहानयनं अर्केति अयमर्कसावनदिवागणः ७२०६३६२२००२८ भभ्रमास्तु भगणैर्विवर्जिता यस्य तस्य ८
कुदिनानि तानि वेति प्रकारेण कृतानीमानि चंद्रसावनदिनानि १५२४४८३१५०००० एभिर्द्युगणो गुणितस्तदैवं जातः
१०९८५९७७७४७१२३७८५२८२००००० खाभ्रबाणगिरिराम खत्रिगो शक्रविश्वे १३१४९३०३७५०० विभक्तः लब्धा
राशयः ८३५४७९८०६०७८९ राशिशेषमिदं १२३२७१६१२५०० त्रिंशद्गुणं पुनर्भाजकेनानेन १३१४९३०३७५००
लब्धा अंशाः २८ अंशशेषं १६३४३२२५००० षष्टिगुणितं ९८०५९३५०००००० पुनः खाभ्रेत्यादि भक्ते लब्धा कलाः ७

शेषं ६०२४२२३७५०० षष्टिगुणितं तदाएवं ३६०८५३४२५०००० पुनस्तेनैवाप्ताविकलाः २७ राशिस्थानेद्वादशांतेष्टे शेषं ५मे
वं राश्यादिस्थं ५।२८।७।२८ अनेनार्कीयं राश्यादि १०।२५।५६।२६ हीनस्तदाजातश्चंद्रः पूर्वागततुल्यएवायं ४।२७।४८।५५
वं सर्वं पि ग्रहा आनेया भभ्रमास्थित्यादिनाकृतैः स्वस्वसावनदिनैरहर्गणोगुण्यः खाभ्रबाणगिरिरामखत्रिगोशक्रविश्वे १३४
९३०३७५०० भोज्या लब्धं राश्यादिफलं तेन राश्यादिरविहीनः कार्यः स चग्रहो भवति अत्रोपपत्तिः भभ्रमैरूनागणैरूनाभ
भ्रमा ग्रहसावनदिवसा भवंति तैः सावनैरूनास्तदा ग्रहभगणा भवंति अतोहर्गणाद्ग्रहवदनुपातेन गतभभ्रमान् गतसाव
नदिवसांश्चानीय तैः सावनैस्तेन भभ्रमावर्जिता यद्दिक्रियंते तदा भगणादिग्रहो भवतीत्युपायो दृष्टः अथ च यो भगणाद्योर
विरागतः सोहर्गणलुप्तैर्भगणैर्युतो यावत्क्रियते तावद्गतभभ्रमा भवंति यतः कुदिनानां रविभगणानां च योगो भभ्रमाः अ
त्र भगणानां प्रयोजनाभावाद्राश्यादिरेव रविर्भभ्रमावयवीभूतो ग्रहीतः एवं ग्रहगतसावनेपि तत्र ग्रहकल्पसावनैरहर्गणेगु
णिते कुदिनैर्हते भगणादिकं किलफलं भवति तदा द्वादशगुणितं राश्यादिकं भवति अतः कुदिनानि द्वादशभिरपवर्त्य भाऽग
हारः कृतः लब्धराशिषु द्वादश १२ तष्टेषु ये भगणा लभ्यंते ते प्रयोजनाभावात्त्याज्याः अतउक्तं आप्तराशिभिर्विवर्जितैर्विकै
र्तनइत्यादि सर्वमुपपन्नं ९ इदानीमानयनप्रकाराणामुपपत्तिमाह यथ्ययथेत्यादि चतुर्भिः अस्मिन्श्लोके भावार्थदर्शनमे
व १० तएवेति त्रैराशिकेनाहर्गणात्तथतथा चक्रयोगवियोगाद्ग्रहा भवंति यथाऽधिमासाः सूर्यमासैरूनाश्चांद्रमासा अ
धिमासाः कृताः यथा चंद्रचक्रदिवसैर्वेत्यादिना चांद्रमासाः यथातथैव परस्प
रं पर्ययादियोगवियोगैर्ग्रहाः स्युः ११ तदुदाहरणमेवाह द्विचक्रयोगजो ग्रह इत्यादिद्वयेन तथाहि यथोदाहरणं चात्र यथा
सूर्यचक्रं ४३२०००००० चंद्रचक्रं ५७७५३३००००० द्वयोश्चक्रयोर्योगोयं ६२०७३३३००००० इदमेव द्युचरचक्रं अनेनाहर्गणोयं
७२०६३६२००२८ गुणितः पूर्ववत्तदा जातोयं ४४७३२२६८२७६६६४०५२४००००० पूर्ववदेव भूदिनैर्भक्तो चक्रादिफलं २८३४
८९४६०२७।३।२३।४५।२४ अयमेव द्विचक्रयोगजो ग्रहो ज्ञेयः अथापरत्र चंद्रसूर्यचक्रयोर्वियोगोयं ५३४३३३००००० अयं
वियोगएव द्युचरचक्रं एतेनाहर्गणो गुणितस्तदा जातस्तवं ३८५०५६७१३३५६२२१३२४००००० कुदिनैः पूर्ववद्देवलब्धं चक्रा
दिफलमिदं २४४०३०४८२९५।६।१।५२।३२ अयमेव वियोगजो ग्रहो ज्ञेयः एतेनलब्धत्रसपूर्वानीतो योगजो ग्रहो यथास्थानस्थु
कः ५२७५१९९४३२२।९।२५।३७।५६ एतस्यार्द्धं जातो विधुः भगणादिः २६३७५९९७१६१।४।३७।४८।५८ अथापरत्र द्विच
क्रयोगजो यं २८३४८९४६०२७।३।२३।४५।२४ वियोगजेनानेन २४४०३०४८२९५।६।१।५२।३२ रहितोर्द्धितः तदा जातो यं भग
णादिसूर्यः १९७२९४८८६५।१०।२५।५६।२६ अयमेव मंदगः चक्रस्यात्यल्पात् १ अपि च चंद्रपातभगणाः २३२३११६८
सूर्यभगणो यं ४३२०००००० अनयोर्योगः ४५५२३११६८ एतेनैव द्युचरचक्रेणाहर्गणो यं ७२०६३६२००२८ गुणितः
द्युचरचक्रहृतो दिनसंचय इति यत् तदा जातः ३२८०५६०३१२४९८७६९६७२७०४ पूर्ववदेव भूदिनैः १५७१९१६४५०००

शि.उ. ९

भक्तः लब्धं भगणादि फलं २०७९०४५६३७।११।२८।३०।१३ अयमेव द्विचक्रयोगजो ग्रहः अथ रविचक्र ४३२००००००० चंद्रपातचक्र २३२३११९६८ योरंतरे पातेन ४०८७९८८८३२ शुचरचक्रहतो दिनसंचय इति वदनेनैव शुचरचक्रेण ४०८७९८८८३२ अहर्गणो यं ७२०६३६२२०२८ गुणितस्तदा जातः २९४५७३६५२८५४३१५०३२७२९६ कुदिनैर्भक्तो जातं रविचंद्रपातांतरं भगणादि १८६६८५२०९३।९।२२।२२।३९ अयमेव वियोगजो ग्रहो ज्ञेयः अथैतेन वियोगजेन १८६६८५२०९३।९।२२।२२।३९ एकत्र द्विचक्रयोगजो ग्रहो २०७९०४५६३७।११।२८।३०।१३ युतो यं तदेवं ३९४८८९७७३०।२०।५१।५२।५२ एतस्मिन्नर्द्धिते जातो यं पूर्वानीततुल्य एव कार्कभगणादिः १९७२९४८८६५।१०।२५।५६।२६ अपरत्रायं २०७९०४५६३७।११।२८।३०।१३ वियोगजेनानेन १८६६८५२०९३।९।२२।२२।३९ रहितः २१२१९३५४४।२।७।७।३४ एतस्मिन्नर्द्धीकृते जातः पूर्वानीततुल्य एव चंद्रपातो यं चक्रादिः १०५०९६७७२।१।३३३।४७ अत्र मूलं सुगमं इष्टेन युक्तेनेत्यादिवत् एकत्र यावतेष्टेन युक्तेन गुणकेन कृत्वा हर्गणो गुणितः अपरत्र तावतेष्टेन रहितेन तेनैव गुणकेनाहर्गणो गुणितः एवं द्वयोः फलयोर्योगे हर्गणाद्धि गुणितचक्रगुणितः स्यात् अतएवास्मिन्नर्द्धीकृते एकवारगुणिततुल्यं फलं स्यात् एवं सर्वेऽपि ग्रहाः साध्यतीयाः अत्र पूर्वानयनस्यापपत्तिः संक्रमगणितेन द्वितीयस्याप्यपत्तिः सुगमाः १३ पुनरपि प्रकारांतरेणाह इंद्रवज्रया केंद्रोच्चयोरिति तदा चंचलयोः केंद्रोच्चयोः नाम चंचलकेंद्रचलोच्चयोर्वियोगे ग्रहो भवति वा मंदकेंद्रमंदोच्चयोर्योगे ग्रहो भवति तत्रोदाहरणं प्रदर्शयामः यथा रविरेव भौमस्य शीघ्रोच्चं तदिदं १०।२५।२६ अस्मिन् भौमेनानेन ०।२४।५५।१६ रहिते जातं भौमस्य शीघ्रकेंद्रं तदिदं १०।१।१।१० एतयोः शीघ्रोच्चशीघ्रकेंद्रयोर्वियोगे जातो भौमः प्राक्तन एव यं ०।२४।५५।१६ अथ द्युगणोत्थमिदं भौममंदोच्चं ४।८।२५।२० मंदोच्चेन हीनो ग्रहो मंदकेंद्रमित्युक्त्वा द्वौ भौयं ०।२४।५५।१६ मंदोच्चेन ४।८।२५।२० हीनो जातं मंदकेंद्रं तदिदं ०।१६।२९।५६ एतयोर्योगे जातो भौमः प्राक्तन एव यं ०।२४।५५।१६ अत्र चरचंचलशीघ्रास्थिरणामकेवलसंज्ञा वेद्या स्थिरमंदमंदानामकेवलाभिधा अथात्रापपत्तिः शीघ्रोच्चाद्रूहे शोधिते शीघ्रकेंद्रं भवति केंद्रशोधिते ग्रहो भवतीति किमाश्चर्यं अथ मंदोच्चेन रहितो ग्रहो मंदकेंद्रं तत्केंद्रं मंदोच्चेन युतं ग्रहो भवतीत्यत्रापि किंचित्रं अथोत्तरार्द्धेन सिद्धग्रहोपरि ग्रहानयने साध्यस्य चक्रे गुणितः प्रसिद्ध इत्यत्रोदाहरणं प्रदर्शयामस्तत्र प्रसंगाद्भौमादीनां चलकेंद्रभगणन्यासः भौमचलकेंद्रस्य भगणाः २०२३१७१४७८ बुधचलकेंद्रभगणाः १३६१६९९ गुरुचलकेंद्रभगणन्यासः ३९५५७७३५४५ शुक्रचलकेंद्रभगणाः २७०२३४९२ शनिचलकेंद्रभगणाः ४१७३४३२७०२ चलोच्चभगणास्तु पूर्वं कथिता एव अथातः क्रमप्राप्तमुदाहरणं यथात्रैरेव परिग्रहः आनीयते चेत् यः ग्रह आनीयते तस्य भगणे गुण्यो कार्कभगणो भाज्यः फलमभीष्टग्रहः स्यात् तथात्रोदाहरणं यथात्रास्माभिर्भौमो परिग्रहो नीयते को ग्रहः रविरानीयते तथाहि प्रसिद्धो नामाहर्गणोत्थो ग्रहो यः

भौमोयं भगणादि विकलाशेषांतो १०४८९६४१७३१०१२४।५५।१६ विकलाशेषं ५६४२१८१३६००० ॥ अयं साध्यस्यार्कस्य भगणो
रेभि ४३२००००००० भगणादि विकलाशेषपर्यंतं क्रमेण गुणितस्तदा जात एवं भगणः ४५३१५५५२२७३६००००००० राशि ०
भागा १०३६८००००००० ॥ कला २३७६००००००० विकला ६९१२००००००० विकलाशेषस्थले २४३७४२३४७५२००००००
००० अतः स्वछेदेन विभज्य फलमुपर्युपरि निक्षिपेत् तद्यथा विकलाशेषस्थले षष्ट्या ६० फलं विकलासु क्षिपेत् विकलाः षष्ट्या
विभज्य फलं कलासु क्षिपेत् कलाः षष्ट्या ६० विभज्य फलं अंशेषु क्षिपेत् अंशाः त्रिंशा ३० द्विभज्य फलं राशिषु क्षिपेत् राशयो
द्वादश १२ भिर्विभज्य फलं भगणेषु योज्यं तथाहि क्रमप्राप्तं अथ विकलाशेषं स्थले षष्ट्या ६० लब्धं फल ४०६२३९०५७९
२००००००००० इदं विकलासु युक्तं तदेदृक् ४०६२३९०५८६१२००००००० अत्र षष्ट्या भक्ते लब्धं ६७७०६१७६४३५२००००००
कलासु युक्तं तदेदृक् ६७७०६२००१९५२००००००० अत्र षष्ट्या लब्धं ११२८४३६६६९२००००० इदं अंशेषु युक्तं तदा जाता अंशा
ईदृशाः ११२८४४७०३७९२००००० इमे त्रिंशता ३० भक्ता लब्धं ३७६१४९०१२६४०००० राशिषु ० युतं तदा ३७६१४९०१२६४०००
जातं राशयो द्वादशभक्ता लब्धं ३१३४५७५१०५३३३३ शेष ४ अथेदं भगणेषु युतं तदा जाता भगणाः ४५३१५५६५७३१११०५
३३३३ भौम भगणैरेभि २२९६८२८५२२ भक्ते जातः पूर्वानीत तुल्य एवायमर्को भगणादिः १९७२९४८८६५।१०१२५।५६।२९
अत्रोपपत्तिः यदि सिद्धग्रहस्य युगभगणैः सिद्धग्रहो लभ्यते तदा साध्यस्य भगणैः किमिति फलं साध्यग्रहः स्यादित्युपपन्नं एवं
सर्वेपि सोच्चपाताः ग्रहा आनेयाः अथ केंद्रोच्चयोश्चंचलयोरित्यादि सर्वं मनाश्चर्यभूतमपि गणितकौशल्यं दर्शितमाचार्यै
र्यत्र छात्रबुद्धिवैशद्यार्थं एवमित्यादीनि प्रकारांतरशतान्युत्पद्यंते तथाहि यथा हर्गणः ७२०६३६२२००२८ अयं प
रार्द्धं १००००००००००००००००००० गुणितेन चंद्रचक्रेणानेन ५७७५३३००००००००००००००००००००० निघ्नः ४१६१९११९८
०६१४३०९२४००००००००००००००००००००००००० स्तदा जात एवं अथायं परार्द्धं १००००००००००००००००००० गुणितैर्भूदि
नैरेभि १५७७९१६४५०००००००००००००००००००००० पूर्ववद्वलब्धो भगणादिश्चंद्रोयं २६३७५९९७१६१४२७४८१५८
विकलाशेषं १२५५३२९९००००००००००००००००००००००० अत्रवासनासेवात्र किमाश्चर्यं परं छात्रबुद्धिवैशद्यार्थं मयोप
लक्षितं १४ अथाहर्गणान्मध्यमग्रहानानीयमध्यमग्रहोपरि अहर्गणानयनमाह सायात्सचक्रादिति ग्रहो भगणमा
रभ्य विकलाशेषपर्यंतं भूदिनैर्गुण्यैः अधोधः स्वछेदकाप्तं फलमुपर्युपरि निक्षिप्य भगणः यस्माद्ग्रहादहर्गणआनीयते
तस्य ग्रहस्य भगणैर्भक्तः फलमहर्गणः स्यात् अत्रोदाहरणं यथात्र भगणादि विकलाशेषांतो भौमोयं १०४८९६४१७३।
०१२४।५५।१६।५६४२१८१३६००० कुदिनैरेभिः १५७७९१६४५०००० क्रमाद्गुणितः भगणः १६५५९७७८२४०३७३४५८५
०००० राशि ० अंशाः ३७८६९९९४८००००० कला ८६७८५४०४७५०००० विकला २५२४६६६३२००००० विकलाशेषं ८
९०२७९०७८१८२७३७२००००० विकलाशेषस्थाने षष्ट्याप्तं २४८३७९८४६३६३७८५३३३३ विकलासु युक्तं तदेदृक्
२४८३८००९८८३०४२०५३३३३ अत्र षष्ट्या ६० प्ते २४७३००१६४७१७३६७५५५ कलासु युक्तं तदा जाताः कलाः २४७३८६९

५०१२२११७५५५ अत्रषस्याप्तं ४१२३१२५८३५३६८६२६ भागेषु युक्तं जाता भागाः ४१६०८८५८३०१६८६२५ अत्र त्रिंशा ३० हृ
शि० उ० कलब्धं राश्याद्यं १३८६९९५२७६७२२८७ राशिषु युक्तं जाता राशयः १३८६९९५२७६७२२८७ अत्र द्वादशभक्तं ११५५८३३
१० ९७२६९० फलं भगणेषु युक्तं जाता भगणाः १६५५१७७८३५५९५६३९८२२६९१ इमे स्वभगणैरभि २२९६८२९५
२२भक्तं लब्धोऽहर्गणः सप्तवायं कल्पादि ७२०६३६२२००२८ अयं स्वाभीष्टवारार्थं सैकः कृतोस्ति पूर्वमेव एवं सर्वेभ्योपि
स्वोच्चपातेभ्यो ग्रहेभ्यो हर्गण आनीतव्यः अत्रोपपत्तिर्विलोमगणितेन तथानिरयचक्रादि ग्रहात् तथा केवलादग्रा-
दपि तथा अग्रशेषयोगात् अहर्गणानयने अग्रतइति प्रश्नाध्याये कृतकविधिनावश्ये १५ इदानीमहर्गणादपि कल्पगत
माह द्रुतविलंबितेन अभिमतघ्नगणादितिद्वयेन अत्रोदाहरणं अयमभीष्टहर्गणः ७२०६३६२२००२८ कल्पावमैर्दिनैरभि २५०
८२५५०००० गुणितः १८०७५३९४०२०६६३३११४००००० भूदिनै ५७७९१६४५०००० लब्धागतावमाः ११४५५२२८३७९ अभि
रहर्गणायं यथागतएव नतु सैकः सोयं ७२०६३६२२००२७ सहितस्तदा जातोयं चंद्राहर्गणः ७३२०९१४८८६४ अयं कल्पाधि
मासैरभि २५९३३००००० गुणितः ११६६४४१३०५४७५०११२००००० अयं कल्पचंद्रदिनैरभि १६०२९९९००००००० भक्तो
लब्धाः कल्पगताधिमासाः ७२७६६१९०४९ एभिस्त्रिंशा ३० हृणै २१८२९८५७१२० रयं रत्रायं विधुद्युगणो ७३२०९१४८८
६४ रहितस्तदा जातो कदिनगणः ७१०२६१५९१७४४ अस्मिन् त्रिंशताभक्ते जातो मासगणः २३६७५३८६३९१ अस्मिन् द्वा
दशलब्धे जाताः कल्पगताब्दाः १९७२९४८८६५ ॥१७॥ इदानीं कलिगताब्दादप्यहर्गणादिकानयनं कलिगतादिति अथा
स्योदाहरणं तत्पूर्ववदेव यथा स्वस्तिश्रीसंवत १८२२ वर्षे शके १६८६ फाल्गुनशुद्ध १५ पूर्णिमायां गुरौ तद्दिने त्रक
लिगतादोपरि अहर्गणानयनं तत्र नंदाद्रीदुगुणाः वर्षाणि ३१७९ शकस्यादावतीतानि तानि शकाब्दै रभि १६८६ युता
नि तदा जाताः कलिगताब्दाः ४८६५९९ तेद्वादशगुणाः ५८३८० गतमासैरभि ११ युताः ५८३९१ इमे त्रिंशा ३० हृणास्तदा जा
ताः १७५१७४० अथ शुक्लप्रतिपत्सकाशाद्गततिथिभिरभि १४ युतास्तदा जातोयं सौरोहर्गणः १७५१७४४ अयं स्वानद्वये
द्वितीयस्थलेस्थाप्यः १७५१७४४ अयं कल्पाधिमासैरभि २५९३३००००० गुणितः २७९०५३७१५२००००० अयं कल्पसू
र्यैरभि १५५५२००००००० भक्तादाप्तं कलिगताधिमासाः १७९४ इमे त्रिंशा ३० हृणिताः ५३८२० एभिरपरत्रायं सौरोहर्ग
णो १७५१७४४ सहितस्तदा जातो विधोरहर्गणः सोयं १८०५५६४ इदमधिमासशेषं १०२४९१५२०००० अथ चंद्राह
र्गणो द्विस्थः १८०५५६४ अस्मात्कल्पावमैरभिः २५०८२५५०००० गुणितात्कल्पोद्भवैश्चंद्रदिनैरभि १६०२९९९००००० राम: १०
भक्तादाप्तं कलौ गतावमदिनानि २८२५२ इदमवमशेषं २२१५६०२००००० अथ गतावमैरेतैः २८२५२ ऊर्ध्वस्थो यं वि
धुद्युगणो १८०५५६४ रहितस्तदा शुक्रवारादिः कलिमुखो हर्गणः सोयं १७७७३१२ स्वाभीष्टवारार्थं सैकः १७७७३१३
सप्त ७ तष्टशेषं ६ गुरुवारः ॥ ॥ अत्र सर्वत्रापि तष्टितशब्देन शेषं ज्ञेयं प्रयोजनत्वात् क्वचिद्ग्रहे चरति अस्मादहर्ग

णादपि बुधचरचक्रहतोर्दिनसंचयइत्यादिप्रकारैः पूर्ववदेव सूर्याद्याग्रहाः सचलोच्चाः सचंद्रमंदोच्चाएवसाधनीयाः स्व
स्वकलिमुखध्रुवैश्चक्रभुक्तैः खाद्रिरामाग्नयः कृत्तिरामांकाइत्यादिभिर्युतासंतोकल्पागततुल्याः स्युः अथैतस्यैवोदा
हरणंप्रदर्शयामः तथाहि यथाहर्गणः १७७७३१३ अयंसूर्यभगणैरेभि ४३२०००००० गुणितस्तदाजातः ७६७७
९९२१६०००००००० भूदिनैरेभि १५७७९१६४५०००० भक्तः लब्धोभगणोयं ४८६५ शेषं १४२८६३०७५०००० द्वादशा
१२ गुणितं १७१४३५६९०००००० भूदिनैर्लब्धाजाताशशिः १० शेषं १३६४०४५०००००० त्रिंशद्गुणं ४०९३२१३५०००००० भू
दिनैर्लब्धाभागाः २५ एवंपूर्ववदेव लब्धोभगणादिमध्यमार्कः ४८६५।१०।२५।५६।२६ विकलाशेषं ३८०३९९३०००००० अत्रसूर्यचंद्रयोर्ध्रुवौनयोज्यस्तथोक्तमत्रैव तथासूर्यतुंगंदुमंदोच्चपातोद्भवाइत्यत्रतथाशब्दस्यायमर्थोस्तिसउच्य
ते सूर्यतुंगेदुसूर्यश्चतुंगेदुश्चएषांसमाहारः सूर्यतुंगेदु तुंगमस्त्यस्येतितुंगेदुश्चंद्रएव इमौतथानामयथा गतावेव
अतःकारणादत्रध्रुवकोनक्षेपणीयः अथचेवंद्वापरांतध्रुवाश्चक्रभुक्तास्तथासूर्यतुंगंदुमंदोच्चपातोद्भवाइत्यत्रसू
र्यतुंगंचंद्रदुमंदोच्चंचपातश्चतादृशाः अत्रसूर्यतुंगंदुतुंगंदुपातोद्भवाएवमपिपाठःसाधीयान् तत्रसूर्यतुंगंचंद्रदुंतुं
गंचंद्रदुपातश्चसूर्यतुंगंदुतुंगंदुपातास्तथातज्जाताध्रुवाः अत्रसूर्यचंद्रयोर्ध्रुवेषुगणनापिनकृताअतोर्थादेतयोर्ध्रु
वानयोज्याइतिवेद्यं अथसूर्यवदेवानीतोयंचंद्रोयथागतएव ४।२७।४८।५८ अथभौमादीनामुदाहरणं यथाहर्गणो
यं १७७७३१३ भौमचक्रेणानेन २२९९८८५२ गुणितः ४०८२१८३१९०९२१३८९ भूदिनैरेभि १५७७९१६४५०००० भ
क्तेलब्धोभगणः २५८७ भगणशेषं ११३३३४७७१३८९ अतःपूर्ववदेवध्रुवगणोत्थोयंभौमः ०।२५।५१।२६ अथबुध
चलोच्चानयनं यथाहर्गणः १७७७३१३ बुधचलोच्चचक्रेणानेन १७९३६९९८९८९४ गुणितोयमहर्गणः ३१८७९६
६१४७५२४९९९२ भूदिनाप्ताभगणाः २०२०३ भगणशेषं १०१५४३५८९९९९२ अतःपूर्ववदेवेदंजातंबुधोच्चं २०२०३।७।
२।४०।१४ अथगुरोर्नयनमाह यथाहर्गणः १७७७३१३ गुरुभगणै ३६४२२६५५५ गुणितः ६४७३४४१३४१५१५५
भूदिनैर्लब्धंभगणः ४१० भगणशेषं ३९८६९८९२५१५५ द्वादशगुणितं अतःपूर्ववदेवजातःकलिमुखाद्युगणो
त्थोगुरुः ४१०।३।०।५७।२१ अथशुक्रोच्चानयनं यथाहर्गणोयं १७७७३१३ शुक्रचलोच्चचक्रेरेभि १०२२३८९४९२
गुणितः तदेदृक् १२४८०९८४१३५१९४९९६६ भूदिनाप्ताभगणाः ७९०९ भगणशेषं १२४९९३२१४९६६ पूर्ववदे
वातः एवंशुक्रोच्चं ९।१३।३४।२५ अथशनेर्नयनं यथाहर्गणो १७७७३१३ शनिचक्रघ्नोभूदिनैर्भक्तेजाताः श
निः १।१।५५।१२ इमेसर्वेपिभौमादयः स्वैःस्वैःखाद्रिरामाग्नयइत्यादिध्रुवैर्युक्ताः संतःकल्पतुल्याएवस्युः अथा

शि॰उ॰ ११ त्रतूर्णोपस्थित्यर्थं कलिमुखाहर्गणोपरि साधितानां ग्रहाणां भौमादीनां न्यासः अत्र कलिगताहर्गणोऽयं विशेषः यतश्चुक्रबारोद्यो
गणनीयइति द्युगणोऽवश्यं चरश्च कलिमुखध्रुवकान्वितः कार्य इत्यत्रापि वासनापि सुगमा यतः कल्पगताहर्गणात् कलिमुखे शु
क्रबारो भवति तत्र चये ध्रुवग्रहास्ते ध्रुवसंज्ञकाः कल्पिताः ते के ध्रुवास्तानाह १८ खाद्रीति श्लोकद्वये कलिमुखग्रहानाह ई
मे विकलादिकाः १ भौमबुधगुरुशुक्रशनेश्चरसूर्याश्च विधुश्च विधुपातः क्रमात् कथिताः अथ लाघवार्थं ते विलिप्ताः सं
तिते स्माभीराश्यादिकाः कृत्वा कोष्ठेषु लिख्यंते. ते च लाघवार्थं द्वादशराशितोः शोधिता एव लिख्यते अथैभिश्चक्रे

द्युगणोत्थाग्रहाः							अथ कलिमुखध्रुवाः मूलं								इमे चक्रशुद्धाः								कलिमुखध्रुवाढ्याः जाताः पूर्वसमाग्रहाः										
उ॰	पा॰	भौ	बु	गु	शु	श	भौ	बु	गु	शु	श	सू॰	चं॰	कालं	भौ	बु	गु	शु	श	सू॰	चं॰	कालं	सू॰	चं	भौ	बु	गु	शु	श	सू॰	चं॰	कालं
९	८	०	७	३	९	२	०	०	०	०	०	९	७	६	२२	२२	२२	२२	२२	२	४	५	१०	४	०	७	३	९	२	२	२	१०
१३	०	२५	२१	०	१३	२	०	२	०	१	१	२२	२४	२६	२९	३७	२९	२८	२८	७	५	३	३५	२७	२४	१९	०	१२	०	७	१८	२६
४	२०	५१	४०	५७	३४	५५	५९	३५	३२	२७	२५	२४	३०	४७	३	२४	३७	४२	४४	४५	२९	१२	५६	४८	५५	४	२४	१६	३९	५७	३४	२६
३८	४९	२६	२४	२१	२५	१	१०	३१	२४	४३	२६	२४	२४	२	५०	२९	३६	२४	३४	३६	४४	५८	२६	५९	१६	४३	५७	४०	३५	१६	२२	२३

शुद्धैः स्वस्वध्रुवकैस्तद्युगणोत्थाग्रहा युक्तास्तदा जाताः कल्पाहर्गणागतैस्तैरेव तुल्याः स्पष्टार्थः १९।२० श्रीमद्गुर्जरमध्य
भसुरशिरोरत्नं समाजेश्वराः ख्यातो देवविदां वरः समभवद्वीरेश्वरस्तत्सुतः तत्पुत्रेण धनेश्वरेण सुजनाह्लादाय सत्संमते वृद्धे
त्र्यगन्नुदाहृतिपथे मध्यद्युगानां नयः ॥१॥ ॥इति श्रीमद्दैवज्ञानिकरानिरतिशयाभिमतेन श्रीमद्धनेश्वरेण दैवज्ञेन
विरचिते सिद्धांतशिरोमणौ ग्रहाहरणे सिद्धांतरीधितौ मध्यमग्रहानयनाध्यायस्तृतीयः॥ ॥३॥ ॥इदानीं कक्षोत्पत्तिका
रणग्रहानयनं विवक्षुस्तावत्खकक्षामाह कोटिघ्नैरिति शार्दूलविक्रीडितछंदसा इयं नभसः कक्षा कोटिघ्नैरित्यादि योज
नेस्तुल्यासीयं १८७१२०६८२००००००० केचित्योरणिकाद्यां लोकालोकाचलमिति व्याहरंति अथानंतस्याकाशस्य
यता कर्तुं कथं शक्यत इत्याह शंकयेत्यादि कयाह अहर्पतिद्युतिमुजो नभसः परिच्छेदं मानं वदंति अतएव पौराणगणकास्ते ब्रह्मांड
परिधिं वदंति केचिल्लोकालोकाचलं यतस्तदंतर्वर्तिन एवार्करश्मयः एवमन्ये वदंतीति नास्माकीनमतमित्यर्थः प्रमा
णशून्यत्वात् करतलकलितसकलब्रह्मांडगोलो एव वक्तुं शक्नुवंति २ इदानीं स्वमतमाह ब्रह्मांडमेतदिति ब्रह्मांडमेत
न्मितमस्तु नवेति कल्पे ग्रहा यावंति योजनानि भ्रमंति तावद्दैर्घ्यतत्कक्षामानमित्यास्माकीनमतं इदानीं ग्रहकक्षामाह
ग्रहस्येति यस्य ग्रहस्य या कक्षा तन्मितयोजनान्येव जस्तं भ्रमति सा पूर्वोक्ता कक्षा नभसः कोटिघ्नैरित्यादिना योक्ता
सा यस्य यस्य भगणैर्हीयते तस्य तस्य खेटस्य कक्षामानं भवति एवमेव सिद्धे रवींदुकक्षे भकक्षां चाह साद्रिगोमन्विति

रश्मिः ११

सूर्यकक्षामानं ४३३१४९७१३० चंद्रिकक्षा ३२४००० नाक्षत्रीकक्षेयं २५९८८८८५० इमाः सर्वेषां कक्षा योजनात्मिकाएव अथात्रा
नयनोदाहरणं यथासौरकक्षा पूर्वोक्ता १८७१२०६९२००००००००० सूर्यभगणैरेभि ४३२००००००० भक्तात्लब्धा सूर्यकक्षापू
र्वोक्तैवेयं ४३३१४९७१३० एवं सर्वेषां कक्षा कोष्ठे लिख्यंते अत्रैकैककक्षातो भकक्षा षष्टि ६० गुणा अकोभषष्ट्यंशा इत्याद्या
मप्रामाण्येनांगीकृता एवमन्येषामपि इदानीं गतियोजनान्यानाह कस्योडुवेरिति नभसः कक्षेयं १८७१२०६९२००००००००

सू	४३३१४९७१३०	भौ	८१४६९१६४	बु	५१३७४८२०४४	श	
चं	३२४०००१०	गु	४३३१४९७१३०	शु	४३२०००००००	भ०	२५९८८८५०१०

कस्यभूदिनैरेभिर्भक्ता २५७७९१९४१०००० तदा जातासर्वेषामपि लुप्तेयं योजनात्मिका
दिनगतिः ११८५८१४१ एतावद्योजनानि खेटास्वस्वमार्गे भ्रमंति अत्रोपपत्तिः यदि कुदिनैः स्वकक्षामितानि गच्छंति तदैकेन
किमिति फलं दिनगतियोजनानि तानि चस्थूलत्वेन तावत्याद्योजनोक्षध्रति भूमितानि स्युः ११८५८१४१ ॥६॥ इदानीं साई श्लो
केन यहानयनमाह अहर्गणात्कक्षिनवांकेति इदानीं सौकरत्वात्कलिदिवागणोपर्यवयहाणां गतयोजनानि यानीष्टकालप
र्यंतं तान्युदाहरामः यथाहर्गणोयं १७७७३१३ कक्षिनवांकैः ९९२१ निघ्नः गुणितः १७६३२७२२२७३ नंदेंदुवेदेष्वग्निभि
३५१४१९९ लब्धेनानेन ४९७८३२ शेषं १०६६५ प्रयोजनाभावात्त्यक्तं अथगोक्षध्रतीदु ११८५९ गुणितो हर्गणोयं २१०१
७१५४९६७ रहितस्तदा जातानि मानि गतयोजनानि २१०७६६५७०३५ स्वयास्वया कक्षया हृतानि संति भगणाद्या यहाः स्युः
अत्रोदाहरणं प्रदर्शयामः यथेमानि गतयोजनानि सर्वेषामपि भाज्यांकस्तानीमानि गतयोजनानि २१०७६६५७०३५
चंद्रस्य कक्षयानया ३२४००० भक्तानि लब्धं भगणाः १६५०११ शेषं २३३०३५ द्वादश १२ भिर्गुणितं १५९६४२० चंद्रक
क्षयानया भक्तं लब्धा राशयः ४ राशिशेषं त्रिंश ३० तागुणितं तदा ९०१२६०० चंद्रकक्षया लब्धा अंशाः २७ अंशशेषं ष
ष्टिघ्नं तदा जातं १५९६००० चंद्रकक्षया ३२४००० लब्धा कलाः ४९ कलाशेषं षष्ट्या ६० गुणितं चंद्रकक्षया सात्विक
लाः ५९ एवं जातो भगणादिश्चंद्रः १६५०५११४१२७१४९५९ अत्र सर्वे कक्षादि फलं सावयवं ग्रह्यते चेत् किमप्यंतरं
नस्यात् परमत्रैको विशेषः तं ब्रूमः यदा कल्पाहर्गणोपरि अहर्गणात्कक्षीत्यादिना गतयोजनान्यानीयंते तदात्र
त्र कलिमुखेवाः खाद्रिरामाग्नयइत्यादिपठिताध्रुवास्तेन योज्याः यदा कलिमुखाहर्गणोपरि गतयोजनान्यानीयंते
तेभ्यो अहर्गणात्कक्षिनवांकेत्यादिविधिना यहा आनीयंते तदा तेषु खेटेषु कलिमुखे ध्रुवाश्च कक्षुद्धाक्षेप्यास्तत्राप्येका
युक्तिः तां ब्रूमः यद्वत्पूर्वं भौमादिषु ध्रुवांक्षिप्तास्तद्वदेवात्रापि सूर्यचंद्रौ यथा गतावेव तथात्रोदाहरणं यथा गुरोरान
यनं तद्यथा गतयोजनानि २१०७६६५७०३५ गुरुकक्षयानया ५१३७४८२०४४ भक्तानि तद्यथा षष्ट्या भाज्यभा
जकोसवर्णितो तत्र भाज्यः १२६४५९९४२२१०० भाजकेनानेन ३०८२४८९३०४ लब्धा भगणाः ४१० शेषं ७७८८०
७४९० द्वादश १२ भिर्गुण्यं पूर्ववदेवायं भगणादिगुरुः ४१०।३।०५७।२१ अयं कलिमुखेन चक्रक्षुद्रेन स्वध्रुवेनानेन

११।२९।२७।३६ यतः सन्नजातः पूर्वतुल्य एवायं शुक्रः ३।०।२०।५७ अथ शुक्रोच्चानयनं यथागतयोजनानि २९
०७६६५७०३५ शुक्रकक्षानया २६६४६२९।५५ भक्तानि लब्धं भगणाः ७२०९ शेषं १२५९४१४५ द्वादशगुणं शुक्रक
क्षया २६६४६२९।५५ लब्धा राशिः ९ अतः पूर्ववदेव जातं शुक्रोच्चं ९।१३।३४।२५ इदं कलिमुखचक्रशुद्धे नशुक्र
क्रोच्चध्रुवेनानेन ११।२८।४२।१४ युतं जातं पूर्वतुल्यमेवेदं शुक्रोच्चं ९।१२।१६।४० अत्र कल्पमुखागतग्रहाणां कलिमु
खध्रुवगणागतग्रहाणां कक्षोक्तप्रकारागतग्रहाणां च भगणाः कुत्रापि तुल्या न स्युः कलिध्रुवगणागतानां कक्षागतानां कुत्रचिन्न
यतस्तैः प्रयोजनाभावात् अत्रोपपत्तिः दिगतियोजनैरहर्गणे गुणिते गतयोजनानि भवंतीति सुगमं अथ स्वगार्थमनुपातः
गति यदि कक्षातुल्यैर्योजनैरेको भगणस्तदेभिः किमिति फलं गतभगणाद्याः सर्वे ग्रहा भवंतीत्युपपन्नं इदानीं विशेषमाह
ग्रहस्य कक्षैवाहि तुंगपातयोः पृथक्कल्पात्र तदीयसिद्धये अर्कस्य कक्षैव सितज्ञयोः साज्ञेयातयोरानयनार्थमेव
उक्तेन्दयोर्ये चलतुंगकक्षे तत्रैव तौ चभ्रमतो र्कगत्या अत्रोच्चपातस्य या कक्षा आगच्छति सातयोरानयनार्थमेव क
ल्पिता अन्यथा योद्दत्तसंपातस्तत्स्य प्रदेशस्य पातसंज्ञा गोलेयथा तथा बुधशुक्रयोर्ये कक्षे सूर्यकक्षातुल्ये आगते
ते तयोरानयनार्थमेव किंतु तयोर्ये चलकक्षे तत्रैव तौ भ्रमतः परमर्कगत्या एतदुक्तं भवति भूमध्यादर्कं प्रति नीतसूत्रं
यत्र चलकक्षायां लगति तत्र बुधो यत्र शुक्रः चलकक्षायां लगति तत्र शुक्रो भवतीत्यर्थः अथाधिकारोपसंहारे श्लोकः
जनगीतयशः सभूहवीरश्वरसाप्तगिरा धनेश्वरेण गुणिताऽतुलकीर्त्युदाहृतौ ननु कक्षाधुसदां चलन्नयाः ॥१०॥ इति
श्रीमद्देवज्ञात्मजनुमत्तवीरेश्वरसूनुधनेश्वरविरचिते सिद्धांतशिरोमणेरुदाहरणे सिद्धांतदीधितौ ग्रहकक्षामानाध्यायश्चतुर्थः अथातः प्रत्यक्षशुद्धेरुदाहरणं प्रदर्शयामः अथोधइति तत्र श्लोकसप्तकपर्यंतं भुजंगप्रयातवृत्तं
चतुर्भिर्यकारैर्भुजंगप्रयातमिति लक्षणं तत्रादौ दिनाद्यमाह यथेमे कल्पगताद्याः १९७२९४८८६५ अधोधस्त्रिस्थाः
१९७२९४८८६५।१९७२९४८८६५ क्रमाद्द्वाभ्यां चतुर्भिस्त्रिभिश्च २।४।३ गुणिताः तदात्रिषुस्थानेष्वेवं जाताः प्रथमं ३९
४८८९७७३० अधः ७८९७९५४६० अधः ५९१८८४६५५ सर्वांतिमस्थाने षष्ट्या भक्ते लब्धं ९८६४७४४३ शेषं
विकलाः १५ अथेतद्लब्धं मध्यस्थे क्षिप्तं तत्र षष्ट्या ६० भक्ते लब्धं १३३१७४०४८ शेषमंशिष्टाः कलाः २३ अथेतद्लब्ध
मुपरिक्षिप्तं तत्र चाष्टभिर्भक्ते लब्धं ५०९८८३९७२ शेषं २ इदं शेषं २ षष्टिगुणितं १२० अधस्थाभिः कलाभिः २३
युतं १४३ तत्राष्टभिर्भक्ते लब्धाः कला १७ कलाशेषं ७ षष्ट्या ६० गुणितं ४२० अधस्थाभिर्विकलाभिः ५ युतं तदेदृक् ४३५

तत्राशभिष्टलब्धाविकलाः ५४ एवं गताद्वैरेभि१९७२९४८८६५रन्वितः २४८२८३२८३७।१७।५४ उपरिसप्त७तष्टेजातोर्को
दिरदृपः सोमवारः २।१७।५४॥ ॥अथकलेर्गताद्वैरथवादिनादिपूर्वंयदुक्तंखलुतत्प्रसाध्यमिति तत्रोदाहरणं अत्रकल्प
गताद्वौपर्यथवाकलिगताद्वौपरिदिनादिसर्वमेवाभिन्नमायाति परमत्रैकोविशेषः कलौशुक्राद्योवारोगणनीयइति त
स्मात्त्राद्यवाच्चकलिगताद्वौपरिदिनादिसर्वंसाध्यमः॥ ॥स्वस्तिश्रीसंवत्१८२१वर्षेशालिवाहनशके१६८६फाल्गु
नशुक्लपूर्णिमास्यांगुरौकलिगताद्वा यथानंदाद्रीदुगुणा३१७९शका१६८६न्विताःजातानिकलिगतवर्षाणि४८६५निजा
शीति इतिश्लोकस्योदाहरणं यथागताद्वाः ४८६५एषामर्द्धं २४३२।३० स्वर्स्यशीत्यंशोनानेन ३०।४।२२ युतं २४६२।५४।२२
अस्मिनषष्ट्या६०भक्तेलब्धेनानेन ४१।२।५४ गताद्वं ४८६५ चतुर्थांशोयं १२१६।१५।० युतः जातोद्वयः पूर्वतुल्यएवायं ४।
१७।५४ अत्रशुक्राद्योवारोगणनीयः यतः कलिमुखेशुक्रवारः पुनः प्रकारांतरेणाह गताद्वास्त्रिधा ४८६५।४८६५।४८६५
एकत्रचतुर्भिर्भक्तेलब्धं १२१६।१५।० एकत्र १२० स्वस्यर्थेभक्तेलब्धं ४०।३२।३० तृतीयस्थानेखरवषण्नवभिः ९६०० भक्तेल
ब्धं ०।३०।२४ त्रयाणांफलानांयोगेउपरिसप्त७तष्टेजातंदिनादितद्वेदं ४।१७।५४॥२॥ इदानीं क्षयाहानाह स्वषष्ट्यंशोति
गताद्वाः ४८६५ स्वषष्ट्यंशोनानेन ८१।५।० युताः ४९४६।५।० पुनर्गतवर्षे ४८६५ स्त्रिंशा ३० ताःगुणितेरेभि१४५९५०युता१५०
८९६।५।० षष्ट्यधिकशतेनानेन १६० भक्ताश्चलब्धमेतत्९४३।६।२ गतवर्षेभ्यः ४८६५ शोधितं जाताः क्षयाहाः ३९२१।५३।५८
॥३॥ इदानींप्रकारांतरेणाक्षयानाह दिनाद्यंत्रिनिघ्नमित्यादि दिनाद्यं १२५७।१७।५४ त्रि ३ गुणितं ३७७१।५३।४२ गताद्वच
तुशतो ४०० शोनानेन १२६।४५ रहितं ७५९।४३।५७ इदं गताद्वत्रिंशांशो ३० नानेन १६२।१०।० युतं तदाजाताः पूर्वतुल्याएवो
नाहाः ३९२१।५३।५७ वेतिप्रकारांतरेणाह गताद्वा ४८६५ स्वस्वषष्ट्यं६० शोनहीनाः कार्याःतस्यखांगं दु १६० भागः कार्यःस
पंचांशाहीनाद्वैर्युक्तक्षयाहाः स्युः यथात्रोदाहरणं गताद्वाः ४८६५ स्वषष्ट्यंशोनानेन ८१।५।० हीनाः ४७८३।५२।० अस्यपूर्वानीत
पांशोयं २९।५३।५८ अनष्टस्थाप्यः अथगताद्वाः ४८६५ स्वपंचांशोनानेन ९७३।१०।० हीना ३८९२।०।० अस्यपूर्वानीत
स्यानष्टस्थापितस्यान्त्रभूपांश १६० स्यास्य २९।५३।२८ चद्वयोर्योगे जाताः पूर्वतुल्याएवोनाहाः ३९२१।५३।५७ ॥४॥ अथग
ताधिमासानुशुद्धिंचाह दिनादिक्षयाहादीति दिनाद्यं १२५७।१७।५४ एतत्क्षयाहादि ३९२१।५३।५८ इमेदशगुणितग
ताद्वाः ४८६५०० पंचत्रयाणांयोगो ५३८२९।११।५२ यंत्रिंशता ३० भक्तो जाताः कलिगताधिमासाः १७९४ इदमधिमासशेषं
९।११।५२ अथशुद्धिमाह अधिशेषं ९।११।५२ मूनाहानाड्यादिकैर्नानेन ५३।५८ रहितं जाताशुद्धिः साचयं ८।१७।५४॥५॥
अथप्रकारांतरेणाधिमासानयनं गताद्वाविभक्ताइति गताद्वा द्विधास्थापिताः ४८६५।४८६५ एकत्र द्विरामे ३२ भक्तेलब्धं

१५२।१।५२ अपरत्रिंश ३० द्वृते लब्धं १६२।१०।० द्वयोः फलयोर्योगो षं ३१४।११।५२ एकादशगुणे ११ गता हैरेभि ५३५१५ र्युं
तः ५३८२९।२२।५२ त्रिंशता ३० भक्ते जाता स्वल्पाधिमासाः १७९४।९।२१।५२ अथ शुद्धिमाह भवेच्छुद्धिरिति इदमधिशेषं ९।२१।
५२ ऊनाहनाड्यादिनातेन ५३।५८ रहितं जाता शुद्धिः ८।१७।५४ ॥६॥ इदानीं दिनाद्येनविनाहृपानयनं गताधिमासांतरमिति
अ गताहाः ८८६५ इमे अधिमासाः १७९४ अनयोरंतरं ३०७१ द्विगुणितं ६१४२ कलीगतक्षमाहैरेभि ३९२१ र्युतं १००६३ सप्ततष्टं
४ शेषमिदं शुद्धावस्यां ८।१७।५४ पातितं जातः सल्वाहृपः ४।१७।५४ अत्राधिमासा अथ वक्षयाहाः सावयवानयाह्याः यत
ऊनाहनाड्यादिफलेन पूर्वमेव शुद्धिर्विरहिता भवति अत्रोपपत्तिः रव्यहांतेयो हर्गणस्तत्रयो वारः सोहाधिपः प्रत्यहं सौरसं
ख्या षष्ट्यधिकशतत्रयं भवति ३६० तस्मिन् सप्ततष्टे त्रयो वशिष्यंते मासदिनेषु सप्त ७ तष्टेषु द्वयमवशिष्यते २ अतो गताहास्त्रि
गुणाः गताधिमासा द्विगुणास्तदैक्यं यावद्भवति तावदेव चैत्रसितादेः प्रागानीतेतिथिगणे सप्त ७ तष्टे वशेषं स्यात् तत्किल शु
द्धितिथिषु योज्यं ततः पूर्वलब्धाक्षयाहाः शोध्याः तथा प्रत्यहं पंचपंच अतोहाः पंच ५ गुणाः शोध्याः पूर्वत्रिगुणाः क्षेप्याः अतोहि
गुणाः शोध्याएवं द्विगुणाधिमासाश्च योज्याः किल अतो लाघवार्थं मधिमासोनाआहा द्विगुणास्तैर्लब्धावमैश्च सप्ततष्टैः शुद्धिरू
नाः सप्ततष्टाचरव्यहांते वारो भवति सल्वाहृपइत्युपपन्नं ७ इदानीमवमैर्विनाप्यवमशेषघटिकाआह यत्त्वितिगीतिछंदोभे
दे च यदधिमासशेषं घट्यादि तत्पूर्वदिनादिघटीभिर्नीमअधोधस्त्रिधोत्यादिना नीतस्यदिनाद्यस्य घटीभिर्विरहितं कृतं सत् क्ष
याहशेषजाघट्यः स्युः तथाह्यत्रोदाहरणं यथा अधिमासशेषं घट्यादिः १२।५२ द्युदिनाद्य घटीभिरामिः १७।५४ विहीनाः
जाताक्षयाहशेषघट्यः पूर्वोक्तवेमाः ५३।५८ अत्र श्लोकेवाशब्दे न चतुर्थश्लोके पूर्वानीतक्षयशेषोपरि पक्षांतरं सूचितं यदधिमा
सशेषं तिथ्यात्मकं तस्याधो याघटिकास्ताआद्यस्यदिनाद्यस्य घटिकाभिरूनाः सत्यः क्षयशेषजाघटिकाः स्युः अत्रद्विधाहा
द्विरामैः खरामैश्च भक्ता इत्यादिना यदिनाद्येफलेउत्पद्येते तन्निराकरणार्थं आद्यदिनाद्य पदग्रहणं अत्रोपपत्तिः सुगमा य
स्मादिनावमैर्घटिकैर्वेनाधिमासघटिकास्युस्तादिनघटिकोनाअवमघटिकाः स्युः यदाऽवमघटिकोनास्तदा दिनघटिका
स्युरितिभावः ८ इदानीं रव्यहांतध्रुवानयनं कल्पजचक्रैतितेनैवछंदसा गताहाः स्वैःस्वैः कल्पभगणैर्गुण्याः कल्पवर्षैरेभि ७३२
०००००००० भाज्याः फलं भगणाद्याः स्वस्वध्रुवकाः स्युः ते ध्रुवकाः दिनगणोनिजषष्टिलब्धोनितो भवतितिग्मरुचिः सल्वादि
कः गुणगुणाद्युगणादित्यादिनायेरव्यहृपांतग्रहाआगच्छंतितेषु योज्याः अन्यच्चलक्षाहताद्दिनगणाच्छशिषट्कशक्रेत्यादिना
यग्रहाआगच्छंतितेषु योज्यास्तेराश्यादिकाग्रहाः स्युः अत्रोदाहरणं प्रदर्शयामः तत्रादौ रव्यहांतध्रुवानयनं दर्शयामः यथा
कल्पगताहाः १९७२९४८८६५ गुरुभगणैरेभि ३६८२६४५९ गुणिताः ७१८६००१७०९९५२५३५७५ पूर्ववदेव कल्पोद्भव

सौर

दिनं तस्य यावंतिवर्षाणितेभिरेते ४३२०००००० भक्ते लब्धा भगणा १६५३८४३२ भगणशेषं ७५५२२३५७५ द्वादश १२ भिर्गुणि
तं सल्कल्पवर्षै ४३२०००००० भक्तं फलं राशयः २ राशिशेषं ४२२६८२९०० त्रिंश ३० द्युणं हृराप्तं फलं लवाः २ तद्भेषं ४०४०४८७०००

M-4617

षष्ट्या ६० गुणितं कल्पवर्षैर्लब्धा कलाः ५९ कलाशेषं ५०१२२०००० षष्टिगुणितं कल्पवर्षैर्लब्धा विकलाः ७ एवं जातोयं गुरुध्रुवकः २।२।५९।७ अथात्रलाघवार्थं कलिगतादृगणोपर्यपि ग्रहध्रुवा उक्तवदानेयास्तत्रैकायुक्तिः यदा कल्यादौ परिध्रुवा आनीयते तदा कलिमुखग्रहाः खाद्रिराम्राग्नयइत्यादि नैयोज्याः यदा कलिगतादौ परिध्रुवका आनीयते तत्र स्वस्वकलिमुखग्रहो योज्यस्तदेव कल्पतुल्यः स्यात् अथात्रोदाहरणं यथा कलिगतादृः ४८६५ चंद्रभगणैरभि ५७७५३३००००० गुणिताः २८०९६९८०४५००००० कल्पवर्षैरभि ४३२००००००० लब्धा भगणाः ६५०३९ शेषं १३२४५००००० द्वादश १२ भि गुणितं कल्पादौ लब्धा राशयः ३ राशिशेषं २९३६००००००० कल्पादेः पूर्ववदेवास्मात्कल्पनात्एवं जातोयं रव्यहर्गतेश्चुद्धि प्रमितातिथौ वर्षपनिर्दिष्टवासरे शुद्धाद्दृ पघटिकास्वतिक्रांतासु रव्यहर्गतस्तदा जातश्चंद्रध्रुवकः ३।२०।२२।३० अथ भौमध्रुवानयनं गतादृः ४८६५ भौमभगणै २२९६८२८५२२ गुणिताः ९१९७४०७०७५९५३० कल्पवर्षैरभि ४३२००००००० भक्ताः फलं भगणाः २५८६ शेषं २५५०७५९५३० अतः पूर्ववदेव जातो भौमध्रुवः २५८६।७।२।३३।४७ अथ बुधोच्चध्रुवानयनं गतादृः ४८६५ बुधचलोच्चक्रेणानेन १७९३६९९८८८४ गुणितास्तदा जाताः ८७२६३५०००५६१६० कल्पवर्षै ४३२००००००० लब्धा भगणाः २०१९ शेषं ३८२००५७१६० अस्मात्कल्पादेः पूर्ववदेव बुधोच्चध्रुवकोयं १०।१८।२०।१७ गुरुध्रुवः २।३।२८।३१ अथ कल्पादौ परिशुक्रध्रुवानयनं पुनरपि कात्रबुद्धिदाढ्याय यथा कल्पगतादृः १९७२९४८८६५ शुक्रोच्च भगणैरभि ७०२२३८४९२ गुणिता १३८५४८९५३७७८२९३२६५८० कल्पवर्षै ४३२००००००० भक्ता लब्धं भगणाः ३२०७७३३१८९ शेषं १३४९३२६५८० अस्मात्कल्पादेः पूर्ववदेव जातोयं शुक्रध्रुवः ३।२२।२६।३८ एवं शुद्धि प्रमितातिथावद्दृपनिर्दिष्टवासरे शुद्धाद्दृपघटीष्वतिक्रांतासु मध्यमार्कभगणांतस्तदा जाता ध्रुवाः कोष्टेषु लिख्यंते अत्र चंद्रध्रुवो आगतः सचलक्षाहताद्दिनगणादित्यादि

कलिगतादौ पर्यानीता ध्रुवाः									कल्पगतादौ नीता ध्रुवाः								
सू	चं	मं	बु	गु	शु	श	रा	उ.	सू	चं	मं	बु	गु	शु	श	रा	उ.
०	३	७	१०	२	३	०	७	८	०	३	७	१०	२	३	०	०	०
०	२०	२	१९	२	३३	२०	२	६	०	२०	२	१५	२	२२	१९	१६	७
०	२२	३३	२०	२८	४४	५१	४६	१४	०	२२	३७	४४	५६	२६	३५	२	४४
०	३०	४७	१७	३१	२४	२५	९	५९	०	३३	३१	४६	७	३८	५९	७	५५

श्लोकेन चंद्रआगतोति तत्र चंद्रक्षेप्यः अन्यच्च कलिगतादौ पर्यानीते चंद्रध्रुवे कलिमुखध्रुवा न क्षेप्यः पठनीयः यतस्तत्र पठनाभावात् एतत्सुधियस्तु जानंति परं बालावबोधात् अत्र प्रकृतशास्त्रीयभाषानभिज्ञाः बालास्तु तस्तनंधयाः यतस्तेषामनधिकारित्वात् अत्रोपपत्तिस्त्रैराशिकेन यदि कल्पवर्षैः कल्पभगणा लभ्यंते तदागतैः किमिति फलं रविमंडलांतिकाग्रहा भवंति येतत्र ग्रहास्ते ध्रुवाः कल्पिताः यद्यत्र पातमृदूच्चग्रहाणां तेषामतिमंदगतित्वात्कल्पवर्षगणेनैवानयनं मुचितमिति सूचितं ९ इदानीं चंद्रध्रुवक

प्रकारांतरेणाह यत्तु दिनाद्यधिशेशमिनघ्नमिति इदं दिनाद्यधिशेष ९।११।५२ महोद्वादश १२ भिर्गुणितं सत् जातो लवादि चंद्रध्रुवः
११०।२२।२४ भागाः खाग्नि ३० हृता इति विधिना जातो राश्यादिश्चंद्रध्रुवः सएव ३।२०।२२।२४ इदानीं कलिगतादाह कलेर्गतादिरथवादिनादि
तिस्पष्टोर्थः ११ इदानीं लब्धघ्नहर्गणानयनार्थं क्षेपदिनान्याह स्वीयनखांश २० युताः क्षयनाड्य इति इमाः क्षयनाड्यः ५३।५८।८
पूर्वानीतास्तएव सावयवाहर्गणार्थं सावयवाः गृहीताः केषांचित् भ्रमो माभूत् यतस्ता एवेमाः संति याः स्वषष्ट्यंशयुक्तानि वर्षाणि वर्षैः
खरामाहतैरित्यादिना गतास्ताः प्रयोजनत्वात् सावयवं फलं गृहीतं अथ क्रमप्राप्तमुराहरणं क्षयनाड्यः ५३।५८।८ स्वविंशां २० शानानेन
२।४१।५४ युताः ५६।४०।२ इमान्येव क्षेपदिनान्यनष्टं स्थाप्यानि कस्माद्धेतोः दिवागणानयनार्थं अथ चैत्रसितादिगतस्तिथिसंघः
शोधित सैकाहर्गणत्वात् सैकः सोयं ३८५ शुद्धानयाट १७।५४ रहितस्तदा जातः शुद्धिः सोयं ३३६।४२।६ अयमधो धस्त्रि ३ स्थानेषु स्थापि
तः ३३६।४२।६ द्वितीयेस्थले ३३६।४२।६ तथांते ३३६।४२।६ अथांतिमस्थले द्विखतुरंगमैरेभि ७०२ नैकः ततो लब्धमिदं ०।२८।९।
पूर्वानष्टस्थापितक्षेपदिनानी समानि च ५६।४०।२ फलद्वयं मध्यस्थे ३३६।४२ क्षिप्तं तदेवं जातं ३९३।५०।५३ अस्मिन् चतुःष
ष्ट्या ६४ भक्ते लब्धमवमदिनानि ६ इदमवमशेषं ९।५०।५२ अथावमदिनैरेभिः ६ रूपरिस्थोयं ३३६।४२।६ रहितस्तदा जातो र
व्यंतेसावयवोहर्गणः ३३०।४२।६ अथास्माद्दहर्गणाद्ग्रहानयनं दिनगणो निजषष्टिलवोनितइत्यादिभिः सप्तश्लोकैः ७
कुलविलंबितेन तत्रादावनंतरानीतघुगणः सावयवोयं ३३०।४२।६ स्वस्वषष्टि ६० भागेनानेन ५।३०।४२ रहितः जातो लवादिः
सूर्यः ३२५।११।२४ पुनः कीदृक् त्रिभि ३ र्गुणितादहर्गणादस्मात् ९९०।१२६।१८ षष्ट्या विभज्य फलमुपर्युपरि निक्षिप्य एवं कृते
जातं ९९२।६।१८ अस्माद्द्वाविंशतिभक्तात् लब्धं कलादि फलमिदं ४५।४ अनेनाढ्य ३२५।५६।२८ तदा जातोयं सूर्यो राशादिः भागाः
खाग्नि ३० हृता इत्यादिविधिना जातो र्कः पूर्वतुल्यएवायं १०।२५।५६।२६ अत्र क्षेपो न योज्यः यतस्तदभावात् उक्तमाचार्येण
भागादिकः स्यात्फलमेव भानुरिति १५ इदानीं चंद्रानयनं रविगुणैस्तिथिभिरिति सरविभागादिकः पृथगिति त्यादाहीनां
पूर्वं परामर्शकत्वात्सरविरिति पूर्वश्लोकेनान्वयः सरविरनंतरागतो लवादिद्विच्छः कार्यः एकत्र भागाः खाग्नि ३० हृता इत्या
दिना पूर्वमेवार्को जातः अथसोंशादिसूर्यः ३२५।५६।२६ अथ शुक्लादेश्चैत्रस्य गतातिथयो ३८५ द्वादश १२ गुणिताः
४९४० अथेदं क्षयाहशेषं यच्छुद्ध्यादिप्रकारानीतं तत्र यच्चाहर्घ्नगणेनंतरानीतं तदिदं क्षयाहशेषं ९।५०।५३ इदं
स्वसप्तमांशेनानेन १।२४।२५ युतं सद्दश १० भिर्गुणितं ११२।३३ जातमिदं कलादि ११२।३३ एषो लवादिरवि दशगुणश्चै
त्रसितादितिथिसंघस्य सप्तांशाढ्यदशाहत क्षयशेषाणां त्रयाणां यथाभिलयोगे कृते जातो शादिर्विधुः ४४६।७।४८।५८
भागाः खाग्निहृता इत्यादिविधिना जातो राश्यादिश्चंद्रः सएवायं ४।२७।४८।५८ अत्र चैत्रादिगतातिथिसंघो गृहीतस्तस्मा
दत्र प्रागानीतचंद्रध्रुवो न क्षेप्यः सरविः पृथक् त्रिरविद्वादशगुणः स्तुल्यैर्भागैः सहितो हि मध्यतिर्भवतीति प्रकाराद्वासना १६॥

M-4617

अथभौमानयनं दिनाद्दिनिघुगणोयं ३३०।४२।६ अस्यार्द्धं १६५।२१।३ द्विस्थं १६५।२१।३ द्वितीयस्थानेत्रिगुणितं सदिदं ४९६।३।६
मेवघुगणा ३३०।४२।६ स्यास्यसप्त १७ दशांशैनानेन १९।२७।१० राहतं तदाजातं फलमिदं कलादि ४७६।३६ बहुलाह्नवादिरि
दं प्रथमस्थेदिनार्द्धे एवलवाद्योस्मिन् १६५।२१।३ युतं जातोलवादिर्भौमः १७३।१७।३९ अयंत्रिंशतो ३० द्युतो जातोराश्यादिः
५।२३।१७।३९ अयंप्रागानीतेनभौमध्रुवकेनानेन ७।१।३७।३७ युतः सन् जातः पूर्वतुल्यएवायंभौमः ०।२४।५५।२६ ॥१७॥
अथबुधचलोच्चानयनं दिनगणः कृतसंगुणित इति दिनगणः ३३०।४२।६ चतुर्भिः ४ संगुणितः १३२२।१८।२४ इदमेवै
कलवादिफलमथैतद्द्विस्थं १३२२।१८।२४ पुनस्त्रिभिर्गुणित ३९६८।५४।१२ मेतदेवखगुणं चेद् १३० भक्तं फलेनानेनांशा
दिना ३०।३१।३४ पूर्वलवादिदं ३२२।१८।२४ युतमंशादि त्रिंशतोद्धृतेराश्यादि ९।३।१९।५८ स्वध्रुवकेनानेन १०।१५।४४।२
युतंजातंपूर्वतुल्यमेवबुधचलोच्चं ७।१९।४।४४ ॥१८॥ अथगुरोरानयनमाह घुमणिभिरित्यर्द्धेन अहर्गणः ३३०।४२।६
स्थानद्वयेस्थापितः ३३०।४२।६ एकस्मादूर्द्धमि १२ लब्धं लवादिदं ३७।३३।३० स्वध्रुवेधनं कार्यं अथापरत्र कुनगेरेक
सप्तत्या ७१ भक्तेलब्धं कलादिफलमिदं ४।३८ ऋणं कार्यं कुत्रत्यस्मिन् ध्रुवे स्वे २।२।५६।७ फलद्वयसंस्कृतेजातः पूर्वतु
ल्यएवायंगुरुः ३।०।२४।१९ अथोत्तरार्द्धेनशुक्रचलोच्चानयनं ऋतुभिरक्षादिनेरिति अहर्गणोयं ३३०।४२।६ दशा १०
गुणितः ३३०७।१।१० द्विस्थः ३३०७।१।१० एकत्रषड्भिर्भक्ते लब्धं भागादिफलमिदं १९१।१०।१० शुक्रोच्चध्रुवेस्मिन् ३१
२२।२६।३८ धनं अपरत्र शरेषु चंद्रे १५ भक्ते लब्धं भागादिफलमिदं २१।२०।८ तत्रैवऋणमेवं फलद्वयसंस्कृतेस्वध्रुवकेस
तिजातं पूर्वतुल्यमेवेदं शुक्रचलोच्चं ९।१२।१६।४० ॥१९॥ इदानींशनिविधूच्चयोरानयनं श्लोकेकेनेंद्रवज्रयाह
द्विघ्नोदिनोघइति घुगणोयं ३३०।४२।६ द्विगुणो द्वाभ्यां २ गुणितः ६६१।२४ इदमेवैकलिप्तादि फलं कल्प्यं मथैतद्द्वि
तीयस्थाने ६६१।२४ पंचभिर्भक्ते फलं विलिप्तादि १३२ फलद्वयं शनिध्रुवेस्मिन् ०।१९।३५।१६ युतंजातः पूर्वतुल्यए
वशनिः १।०।३९।३५ अथोत्तरार्द्धेनविधूच्चानयनं दिग्भि १० र्गजे भैश्चहतोदिनोघइति अत्रोदाहरणं यथाहर्गणः
३३०।४२।६ द्विस्थानेस्थापितः ३३०।४२।६ अयमेकत्रदिग्भि १० र्भक्तो लब्धं भागादि ३३।४।१२ अपरत्राष्टाशीति ८८ भिर्ल
ब्धं भागादि ३।४५।२७ फलद्वयं विधूच्चध्रुवेस्मिन् ०।११।४४।५५ संस्कृतंजातं पूर्वानीततुल्यमेवेदं विधूच्चं १।१८।३४।२४
अत्रोपपत्तिः कलघट्टगतिरिति दशभि १० र्दिनैर्भागः भागादि घट्टगतेः कलाघट्टं विशोध्य शेषेणानेन ०।४०।५४ रूपे
हृतेलब्धा गजेभाः ८८ अतोष्टाविंश दिग्भिर्गजेभैश्चहतोदिनोघइत्युपपन्नं अथपातानयनं ताडितः खदहनै
रिति अहर्गणः ३३०।४२।६ त्रिंशता ३० गुणितः ९९२१।३।० रसघट्टशरे १६६ लब्धं भागादि १७।३१।४२ फलमिदं पात

१/० ४० ५५

शि॰ ३॰ १५

ध्रुवेस्मिन् ०।१६।२७ युतं जातो राहुः १।३।३३।४६ विक्षेपगतित्वाद्द्वादश १२ राशिभ्यः शोधितो जातः पूर्वस्वायमग्रुः १०।२६।२६।१२ अत्रो
पपत्ति कल्पराहुभगणानां राशिभिः कुदिनेषु भक्तेषु लब्धं षट्कषट्कशराः ५६६ एभिर्युगणे भक्ते राश्यादिकं फलं तद्भागादिकं कर्तुं तादि
तः स्वदहने ३० रिलुप्तं २१ अथेदानीं ग्रहस्पष्टीकरणं ग्रहानयनमाह श्लोकत्रयेण भूयाधिलोचनरसेरिति श्लोकपर्यंतं वसंततिलकाछं
दः अथ लक्षाहतादिति पूर्वानीतो यः सावयवो हर्गणः सवलक्षेण १००००० गुण्यः सर्वेषां भाज्यांकः स्यात् स च स्वस्वभाजकेभ्य
क्ते यदंशादि लब्धं तत्पूर्वानीते स्वस्वध्रुवके फलं योज्यं ते राश्यादयो ग्रहाः स्युः अत्रोदाहरणं प्रदर्शयामः यथा हर्गणः ३३०।७२।६

अथ रव्यादीनां भाजकाः	
सू	१००१४६१
चं	१५१७८७
मं	१९०८३३
बु	२४४३६
गु	९२०३४००
शु	६२४१६
श	२९९००००
रा	१८८६८००
उ	८९८०००

लक्षा १००००० गुणितः स्वछेदेनोपस्युपरि लब्धे निक्षिप्ते जातो यं भाज्यांकः ३३०७०१६६।४०।० रविभाज
केनानेन १००१४६१ लब्धांशादिर्भानुः [redacted] ३२५।५६।२६ भागास्त्रिंशद्भक्ता ३० जातो राश्यादिः सूर्यः
सस्वायं १०।२५।५६।२६ अथ चंद्रानयनं लक्षगुणितो हर्गणोयं ३३०७०१६६।४०।० चंद्रभाजकेनानेन १५१७८७
लब्धं भागादि फलं २१७।५२।१९ मिदं खाश्वि २० गुणं यतो लक्षगुणितहर्गणेनगाष्टनगभ्रतिथिभि १५१७८७ भ
क्तेसतीदं फलमुत्पद्यते २१७।५२।१९।२४ अत्र फलं चतुष्टयमंशादिग्राह्यं यतो ह्येकविकलांतरे विंशतिक
लानां चंद्रांतरे पतति अतस्तदंखाश्वि गुणं तदा जातमेवं १।७।२६।२८ राश्यादि चंद्रे ध्रुवेस्मिन् ३।२०।२२।३० यु
तं तदा जातो यं ४।२७।४८।५८ पूर्वसमस्स्व अथ मध्यमभौमानयनं यथा लक्षगुणितो हर्गणः ३३०७०१६६।४०।०
भौमभाजकेनानेन १९०८३३ लब्धं भागादि १७३।१७।३७ अंशास्त्रिंशतो ३० हृता जातो राश्यादिर्भौमः ५।२३।१७।
३७ पूर्वानीते स्व ध्रुवेस्मिन् ७।१।३७।३७ युतः सन् पूर्वतुल्यस्स्वायं ०।२४।५५।१४ अथ बुधचलोच्चानयनं यथा
लक्षाघ्नो हर्गणोयं ३३०७०१६६।४०।० बुधभाजकेनानेन २४४३६ भक्तो लब्धं भागादि फलं १३५३।१९।५६ स्व ध्रु
वेस्मिन् २०।५।४४।४६ युक्तं जातं पूर्वतुल्यमेवेदं बुधोच्चं ७।१९।४।४४ अथ गुरोरानयनं लक्षाघ्नो हर्गणः ३३०७०
१६६।४०।० गुरुभाजकेनानेन १२०३४०० लब्धं भागादि फलं [redacted] २७।२८।५० स्व ध्रुवेस्मिन् २।२।५६।७
युतः जातः पूर्वतुल्यो गुरुः ३।०।२४।५७ अथ शुक्रचलोच्चानयनं यथास्य भाज्यांकः ३३०७०१६६।४०।० शुक्रो
च्चभाजकेनानेन ६२४१६ लब्धं भागादि फलं ५२९।५०।२ शुक्रध्रुवेस्मिन् ३।२२।२६।३८ युतं जातं तदेव शुक्रोच्चं ९।१२।१६।४० अ
थ शनेरानयनं यथा सस्व भाज्यांकः ३३०७०१६६।४०।० शनिभाजकेनानेन २९९०००० लब्धं भागादि ११।३।३६ शनिध्रुवे
स्मिन् ०।१९।३५।५९ युतं जातः पूर्वतुल्यस्स्वायं शनेश्चरः १।०।३९।३५ अथ विधूच्चानयनं यथा लक्ष १००००० गुणितो हर्गणो
यं ३३०७०१६६।४०।० विधूच्चभाजकेनानेन ८९८००० लब्धमंशादि फलं ३६।४९।३९ चंद्रोच्चध्रुवेस्मिन् ०।११।४४।५५ युतं जा
तं तदेव चंद्रोच्चं १।१८।३४।३४ अथ राहुानयनं यथा लक्षगुणितो हर्गणोयं ३३०७०१६६।४०।० पातभाजकेनानेन १८८६८०० लब्धमि
दमंशादि १७।३७।३७ राहुध्रुवेस्मिन् ०।१६।२७ युतं जातः सस्व राहुः १।३।३३।४४ चक्रच्युतः १०।२६।२६।१६।। ॥२४॥ स्पष्टम्

अथग्रहाणांदिनगतिसाधनमाह श्लोकत्रयेण तत्रादौ नगस्वरूपिणीद्वयेनतदानयनादि विचारः महीमितादिति अत्रबालावबोधा
र्थं रूप१ महर्गणं१ प्रकल्प्य तस्माद्युचरचक्रहतादिनसंचयकहतो भगणादिकस्य मित्यादिभिः प्रकारैर्मध्यमागतिः सर्वेषांग्रहाणां
साधनीया अथात्रबालावबोधार्थमुदाहरणं प्रदर्शयामः तथाहि यथाकल्पितायंरूप महर्गणः १ अयंसूर्यभगणैरभिः ४३२००००००
गुणितः तदेकछेदछेदकेनतुल्यमित्युक्त्वादेवंजातः ४३२००००००० भूदिनैरभि १५७७९१७५०००० भक्तः भगणस्तानेलब्धंपूर्णो०
शेषमिष्टमेव ४३२००००००० द्वादशगुणं ५१८४००००००० पुनर्भूदिनाप्तंराशिस्तानेपूर्णो० एवंग्रहानयनविधिनोत्पादीताः भगणादिकास
र्वेषांगतयः कोष्ठेषुलिख्यंते अत्रोपपत्तिस्त्रैराशिकेन पूर्वंसर्वेषांयोजनात्मिकादिनगतिस्तुल्यैव भवतीतियतः किंचकल्पसितिदि
नैः १५७७९१७५०००० स्वकक्षाप्रतियोजनानिपर्यटंति तथान्योन्यापेक्षयाएकांश

सू	चं	मं	बु	गु	शु	श	रा	रा
०	०	०	०	०	०	०	०	०
०	०	०	०	०	०	०	०	०
०	१३	०	४	०	१	०	०	०
५९	२०	३१	५१	४	३६	२	६	३
८	३४	२६	२८	८	४४	२२	५४	४८
२०	५३	२८	२८	६	३५	५१	३२	२४
२१	४	३	२८	६	३५	५१	३२	२४

दस्तदन्यशीघ्रइतिकल्पकल्पवशेनज्ञेयं तद्यथासर्वेषांग्रहाणांकक्षाएकाविंशतिशताधिकराशिभिश्च
लिप्ताभि २१०६०० रंकिताः भवंति तत्रमहतिरते महत्यः लघुनिवृत्ते लघ्वो लिप्ताः स्युः एवंयस्यमहू
तिकक्षातस्यांकक्षायांकलामहत्वादेकैकनदिनेनस्वल्पस्वल्पाः कलाः भुनक्ति सचमंदइवप्रतिभाति
तथायस्यलघ्वीकक्षासतस्यांकलालघुत्वात्प्रतिदिनंबहूः कलाः भुनक्ति सशीघ्रइवप्रतिभाति
तद्यथासर्वेभ्योधश्चंद्रस्तस्यकक्षायांपंचदशभि १५ योजनैरेकैकाकलाभवतियोजनात्मिकेसर्वेषां
ग्रहाणांदिनगति ११८५८४८ रतोचंद्रः स्वांकाष्टिमिताः कलाः पंचत्रिंशद्विकला ७९०३५ प्रत्यहंभुनक्ति
तथासर्वेषामुपरिस्थः शनिः तस्यकक्षातावन्महती तेनएकसप्तत्यूनषट्सहस्रे योजनैस्तत्कक्षायां
एकैकाः कलाः भवंति अतः कलाद्वयं प्रत्यहंभुनक्ति समंदोमंदानांमंदइवप्रतिभाति अत्रमंदीकृतोइवेतिशब्देनमंदाक्रांताछंदोवि
लासितं २५।२६।२७ श्रीमद्भुजेरमध्यभूराशिरोरत्नवसोमश्वरः ख्यातोदेवविदांवरः समभवद्वीरेश्वरस्तत्सुतः तत्पुत्रेण
धनेश्वरेणसुजनाह्लादाय सत्संमतेवर्द्धत्र्यगलनुदाहृतिपथेमध्याधिकारः शुभः १ इतिश्रीमद्भुनेश्वरभट्टविरचितसिद्धा
रामण्युदाहरणेसिद्धांतशिरोमणौमध्याधिकारश्चतुर्थः समाप्तः ॥ ॥ अथाधिमासादिनिर्णयंविवक्षुरादावहर्गणा
दौविशेषमाह अभीष्टेति यदाहर्गणेस्वाभीष्टवारोनायाति तदासेकोवानिरेकः कार्यः यदाहर्गणःसेकः तदाकोट्याहतेरेकेकृते
द्वित्यादौसूर्यचंद्रानयनार्थंयाश्चैत्रादिगततिथयस्ताअपिसेकाग्राह्या अधिमासशेषंकल्पाधिमासेयुक्तंक्षयशेषंचकल्पा
वमादिनेयुक्तंकार्यं रविगुणेस्तिथिभिरित्यादिष्वपितदातिथयः सेकाःकर्तव्याः अथवयदाहर्गणोनिरेकस्तदाकृतस्तुलघु
व्यत्ययेनकृत्वारवगाः साध्याः अत्रमुख्यवंतौसूर्यचंद्रौबोध्यौ अधिशेषावमशेषैरहर्गणोनिरेकसति अध्यवमशेषहीन व
कार्यंयतोधिमासाद्भोगंकल्पाधिमासेप्रत्यहमधिकंभवति तथावमशेषमपिस्वीयकराभ्रतुरंगलवेत्यादानीतेलघु
हर्गणेच्यवमवतत्रायंविशेषः अवमशेषंतुसेकंनिरेकंकार्यं यतोरूपगुणास्तिथीनां चतुषष्ट्यै ६४ कमवमंलभ्यते इदानी
मन्यदप्याह स्पष्टाधिमासइति अत्राहर्गणानयनेयोयमधिमासआगतेतिसमध्यमनमासमानेन यदास्पष्टाधिमासः

शि॰उ॰ पतितः अथचाहर्गणानयने नलब्धस्तदाधिमासान्सैकान्कृत्वाहर्गणः साध्यस्तथा यदधिमासशेषभागतं तच्च युतं कार्यं कैदिनीकृ-
१६ तैकल्पभवाधिमासैः तथा भ्रादिमासान्सैकान्कृत्वा चंद्रार्कौ साध्यौ यदाऽपति तौ लब्धस्तदास्माद्विपरीतं एतद्दर्शन-
वति यदास्पष्टोधिमासः पतितस्तदा अलब्धोपि ग्राह्यः यन पतितस्तदा लब्धोपि न ग्राह्यः तदाधिमासशेषं कल्पाधिमासैर्दि-
नीकृतैर्यथाक्रमं युतो न कार्यं यतस्त्रिंशतादिनैर्दिनगणोंतरितः तस्माद्धिशेषाच्चंद्रार्कसाधने ४ इदानीं शुद्धौ विशेषमाह
ग शुद्धाविति यदा शुद्धौ नयने स्पष्टाधिमासः अपतितोपि यदि लभ्यते तदा सोपि न ग्राह्यः तस्मिन्गृहीते त्रिंशदधिका
शुद्धिर्भवति तथाहर्गणः कर्तुं न युज्यते स्पष्टाधिमासस्य ग्रहणात् इदानीमधिमासस्य क्षयमासस्य च लक्षणमाह अस-
क्रांतिमास इति यस्मिन्राशिमासे अर्कसंक्रांतिर्नास्ति सोधिमास इति प्रसिद्धं तथा यत्र मासे संक्रांतिद्वयं भवति स क्षयमासो
ज्ञेयः यतः संक्रांत्युपलक्षितामासाः अत एकस्मिन्मासि संक्रांतिद्वये जाते मासयुगलं जातं स क्षयमासः स च क्षयमासः
यदि कदाचित्कालांतरे भवति तदा कार्त्तिकादित्रये एव ८।६।१० तदा क्षयमासात्पूर्वं मासत्रयांतरे एकोधिमासः अग्रतश्च मास
त्रयांतरितः अन्यथा संक्रांतिमासः स्यात् अत्रोपपत्तिः चंद्रमासप्रमाणमेकोनत्रिंशत्सावनदिनानि एकत्रिंशद्घटिकाः
पंचाशत्पलानि २९।३१।५० तथार्कमासस्य त्रिंशद्दिनानि षड्विंशतिघटिकाः सप्तदशपलानि ३०।२६।१७ एतावद्भिर्दिवसै
रविर्मध्यमगत्या राशिं गच्छति यदार्कगतिरेकघटिकत्वात्तदा सार्द्धैकोनत्रिंशद्दिनैः राशिं गच्छति अतश्चांद्रमासाद्ध्यल्पा
र्कमासस्तदा स्यात् एवं रविमासस्य परमाल्पता २९।३०।४८ सा च एकघटिगतिर्द्वाभ्यां घटिकादित्रयार्कस्य स्यात् सार्द्धशोल्पोर्क
मासो यदा चांद्रमासस्यान्त्यस्यांतःपाती भवति तदैकस्मिन्मासे रविसंक्रमद्वयमुत्पद्यते अत उक्तं क्षयः कार्त्तिकादित्रयेति
अत्र किंचिदुदाहरणभूतं दर्शयामः पूर्वं मसंक्रांतिः किल भाद्रपदो मासो जातः ततो र्कगतेरधिकत्वात् मार्गशीर्षाद्विसंक्रांतिः त
तः पुनर्गतेरल्पत्वाच्चैत्रोप्यसंक्रांतिर्भवति ततो वर्षमध्ये द्विमासद्वयमित्युपपन्नं इदानीं गणकानां प्रीत्यर्थं क्षयमासकालान्
गतागतान्कतिचिद्दर्शयति गतोध्यद्वीतिस्पष्टार्थं अत्रोपपत्तिः यदा किल एकविंशतिः शुद्धिस्तदा भाद्रपदोधिमासस्तस्मिन्
जाते कार्त्तिकादित्रयः क्षयमासः संभाव्यते सा च तथाविधा शुद्धिः कुवेदेंदु १४१२ वर्षांतरे पुनर्भवति कदाचिदेकोनविंशत्या
१९ घीतिसंक्षेपात् इदानीं मस्य प्रश्नमाह यत्रोक्तमिति शार्दूलविक्रीडितेन स्पष्ट इत्यधिमासनिर्णयः अथातः स्पष्टा
धिकारं व्याख्यास्यामः तत्रादौ भूपरिधिमाह प्रोक्तो योजनसंख्ययेति शार्दूलविक्रीडितेन भूपरिधिः ४९६७ भूव्या
समानं १५८१ अथोत्तरार्द्धेन यमाह याम्योदक्पुर्योरित्यत्रोदाहरणं अस्मिन्प्रयावपुरे याम्यपुरमुज्जयिनी तत्र पलांशाः
२२।३० अस्माद्दक्षिणाद्दुत्तरपुरं कुरुक्षेत्रं तत्र पलांशाः ३०।० अनयोरंतरं ७।३०।० अनेन भूवेष्टनं गुणितं ४९६७ तदे
वं जातं ३७२५२।३०।० चक्रांशैरभि ३६० भक्ते लब्धं १०३।२८ जातं कुरुक्षेत्रोज्जयिन्योरंतराध्वयोजनप्रमाणं १०३।२८ कु
रुक्षेत्रोज्जयिन्योरंतराध्वनः साद्त्रयाधिकशतमो १०३।२८ भागस्तदेकयोजनप्रमाणं योजनलक्षणं गणितं कथितमस्ति

राम
१६

अन्यथा तत्र प्रमाणमभिहितं तत्र षट्सप्तत्यव ६।७।८ मंगलं कानिष्टिकादिभेदेन भूल०
तथाप्यत्र यदुच्यते तत्रेदं कारणं भूरेकैव आर्यभट्टादिभिराचार्यैः सत्यपि नियामके पलांशादर्शनेन शास्त्रेषूक्तं तेनाभिप्रायेण
तान्येव यत्तैरुक्तं तदनेन स्पष्टीक्रियते याम्योत्तरस्थयोः पुरयोः पलांशान् वक्ष्यमाणप्रकारेणानीय तेषामंतरेणानुपातः
यदि भांश ३६० परिधौ दक्षिणोत्तरमंडले एतावत्पलांशांतरं तदा भूपरिधौ पुरांतरं किमिति यद्भव्यं तावंतो विभागाः पुरांत
रस्य क्रियते यावानेको भागस्तावद्योजनं ज्ञेयं तादृशैर्योजनांतरं कर्तव्यमित्यर्थः इदानीं भूपरिधेः स्पष्टीकरणमाह म
ध्यरेखायां च तेनैव छंदसा लंबज्येति अथात्र लंबज्यानयनमुपयोगित्वात्सर्वत्रैत्रिप्रश्नाध्याये प्रोक्तमप्युदाहरणमः
त्रिज्येष्टकोटिभुजाहतेत्ते कर्णोद्धृते लंबफलज्यके स्त इति तत्रादौ कर्णानयनं तत्रैवोक्तं यथा भाकृतीनकृतिसंयुतः
पदं स्याच्छ्रुतिरिति अत्रोदाहरणं अस्मद्देशे प्राकृतभाषायां ओडग्रामे पलभा ५।० गुलाद्या कल्पिता अस्याः वर्गो
यं २५।० अथ द्वादशा १२ कृतिः १४४ अनयोर्वर्गद्वयोर्योगे स्या १६९ स्योक्तवन्मूलं कर्णस्तद्यथा मूलकरणेसूत्रे त्यक्त्वा
द्विषमात्कृतिं द्विगुणयेन्मूलं समेतद्धृतेत्यक्त्वा लब्धकृतिं तदान्यविषमात्त्यक्त्वा द्विनिघ्नं न्यसेत् पंक्त्यां पंक्तिहृते समन्य
विषमात्त्यक्त्वा तद्वर्गफलं पंक्त्यां तद्द्विगुणं न्यसेदिति मुहुः पक्तेर्दलं स्यात्पदं १ मूलावशेषकं सैकं घटिघ्नं विकलान्वि
तं द्विसंगुणेन मूलेन द्वि २ युक्तेन हृतं स्फुटं २ एवं कोटिभुजकृतियोगपदं जातः १३।० कर्णः अथ क्रमप्राप्तमुदाहरणं
यथा त्रिज्या ३४३८ कोटिशरेण द्वादशा १२ संज्ञया गुणिता तद्वर्गं जाता ४१२५६ कर्णेनानेन १३।० लब्धं जाता लंबज्या ३१७३।
३२।१८ अत्रानंतरमानीतोयः कर्णः स एव विषुवत्कर्णः विषुवच्छायेन पलभातदुपर्यागतः कर्णो विषुवत्कर्णः पलभा
कर्णः भाकर्णश्छायाकर्णश्चैषां संज्ञे कैव अथ लंबज्यानया ३१७३।३२।१८ भूपरिधि ४९६७ रयं गोमूत्रिकान्यायेन गुणितः
घस्यो ६० पर्युपरि निक्षिप्ते एवं १५७६२९६४।५४।६ जातमिदं हृहत्रिज्यया नया ३४३८ भक्तं फलं जातः स्फुटभूपरिधिः
४५८४ अथ लघुत्रिज्योपरि स्फुटपरिधेरानयनं इयं लघुत्रिज्या १२० कोट्या नया १२ गुणिता १४४० विषुवत्कर्णेनानेन १३।०
भक्ता लब्धा लंबज्या ११०।४६।९ अनयोक्तवद्भूपरिधि ४९६७ गुणितः ५५०१९० लघुत्रिज्यया नया १२० लब्धो भूप
रिधिः स एव ४५८४ यदिति पक्षांतरेणाह कुपरिधिः ४९६७ द्वादशा १२ गुणितस्तद्दृक् ५९६०४ विषुवत्कर्णेनानेन
१३।०।० लब्धः स्पष्टभूपरिधिः स एवायं ४५८४ अथोत्तरार्द्धपरेखा पुराण्याह यद्वैकोऽडायिनीति यद्वैकाभारभ्य
मेरोरुपरिनीयमानं सूत्रं कुरुक्षेत्रादिदेशान्स्पृशन्मध्यरेखा पुराणि स्वासन्नानि याह्याणि २ अथ देशांतरानयनमाह

स्पष्टत

ने

यत्र रेखेति स्वदेशे ये पलांशास्तत्तुल्याः यस्मिन्देशे रेखापुरे पलाः अक्षांशाः स्युः तस्यानिजस्थलस्य च द्वयोः पुरयोर्यदंतरं यो
जनानि तैर्ग्रहभुक्तिर्गुण्या स्पष्टभूपरिनाभाज्या लब्धं कलादि फलं रेखापुरतः प्राक्स्वदेशे सति ग्रहे ऋणं कार्यं रेखापुरतः पश्चि
मभागे स्थिते स्वास्तिके स्थाने सति धनं कार्यं किंतद्देशांतरफलं यथात्रोदाहरणं तत्रादौ उपयोगि त्रिप्रश्नाध्याये प्रोक्तमप्यत्रोदा
हरामः परं किंचित्स्थूलं किंपलांशानयनं यथा क्षच्छायाभ पंचगुणिता २५ अक्षभायाः ५ कृतेरस्या २५ दशांशेनानेन २।३०र
हिता जाताः पलांशाः २२।३० किंचित्स्थूलाः उक्तं च पलप्रभा पंचगुणाऽक्षभायाः कृतेर्दशांशैरहिताः पलांशाः सूक्ष्मानय
नमग्रे उदाहरिष्यामः अत्राक्षांशपलांशानामेकैव संज्ञा अथ क्रमप्राप्तोदाहरणं यथा लाटवाल्कल्पितानि देशांतरयोजना
नि त्रिंशत् ३० अथ रविगतिर्मध्यमा ५९।८ देशांतरयोजनै ३० र्गुणिता १७७४ स्पष्टभूवेष्टनेन ४५८४ लब्धं रविदेशांतरं कलादि
०।२३ अनेनैव प्रकारेण सर्वेषां देशांतरमानेयं रवेर्देशांतरं ०।२३ चंद्रस्य ५।१० भौमस्य ०।१२ बुधस्योच्चस्य १।३५ गुरोः ०।०२ शु
क्रचलोच्चस्य ०।३७ शनेः ०।० चंद्रोच्चस्य ०।२ पातस्य ०।१ अथैतच्छ्रोपस्थित्यै कोष्ठपुरव्यादिदेशांतरं कलादि लिख्यते अथा
तः स्पष्टीकरणादि पर्यंतं देशांतरादीनां संस्कारप्रश्नानन्येषां च श्लोकद्वयेनैतदुक्तानेव ब्रूमः संसिद्धो द्युगणाद्युगादि भगणैः खे

रव्यादिदेशांतरं कलादि								
र	चं	भौ	बु	गु	शु	श	उ	रा
०	५	०	१	०	०	०	०	०
२३	१०	१२	३५	२	३७	०	२	१

टोनुपातेन यः स्यात्तस्य स्फुटतां कथं कथमथ स्पष्टीकृतिर्नैकधा किं देशांतरमुद्गमांतरमहोवाद्धंतरं
किंचरं किंवोच्चं मृदु चंचलं चलतादिदं कस्तातपातः स्मृतः १ किं केंद्रं किमुकेंद्रजं किमुचलं किंवा चलं तत्फ
लं कस्तस्मात्सहितः कुतश्चरहितः खेटः स्फुटो जायते किंदृक्कर्मतथोदयास्तसमयद्वैधाविदध्युर्बुधाः
सर्वं मे विमलं वदामलमलं गोलं विजानासि चेत् २ अथ देशांतरोपपत्तिस्त्रैराशिकेन वेद्याथ तत्स्वरूप
माह येऽनेनलंकोदयकालिकास्ते देशांतरेणैव पुरोदयेस्युः देशांतरं प्राग्परं तथान्यद्याम्योत्तरं तच्च
संज्ञमुक्तं तत्रलावत्पूर्वापरमाह यल्लंकोज्जयिनीत्यर्द्ध आदौ प्रागुदयो परत्र विषये पश्चाद्धिरेखोदयात्स्यात्तस्मात्क्रियन्तत
देतरत्र भवेत्खेटे ऋणं स्वफलमिति रेखायां यदार्कोदयस्ततः कालात्प्रागेव पूर्वदेशार्कोदयो भवति रेखोदयकालादनंतरं पश्चि
मदेशार्कोदयः लंकायां सदा सूर्योदयस्यैव वारप्रवृत्तिः अन्यत्र देशांतरचरपलानां योगवियोगतो रवेरुदयात्पूर्वमनंतरं वाद्वा
व्यातत्कथं मध्यरेखायाः प्राग्देशे देशांतरनाडीभिः सूर्योदयानंतरं पश्चिमदेशे पूर्वं तथा चरघटीभिर्मध्यरेखायाः प्राक्पश्चि
मे वा सौम्यगोलस्थेर्के सूर्योदयानंतरं याम्यगोले तु पूर्वं तथाहि मध्यरेखायाः प्राक्देशे सौम्यगोलस्थेर्के देशांतरचर
घटीनां योगः दक्षिणगोलस्थेर्के चांतरं विधेयं योगवियोगोस्य घटीभिर्मध्यरेखातः प्राक्पूर्वदेशे सूर्योदयादनंतरमेव
सदा वारप्रवृत्तिर्भवति मध्यरेखातः पश्चिमदेशे सौम्यगोलेर्के देशांतरचरघटीनामंतरं दक्षिणगोलस्थेर्के देशांतरचर

M-4617

घटीनां योगः योगवियोगोस्य घटी भिरेवा पश्चिमदेशे सूर्योदयात्पूर्वमेव वारप्रवृत्तिः यथोदाहृतिः अस्मिन्नुज्जै
ग्राम्यिदेशांतरघटिका १३० चरघटिकायाम्ये ०।२१ अनयोर्योगः ०।५१९ तावद्भिः पानीयपलैः सूर्योदयात्पूर्ववारप्रवृत्तिः
चरानयनमस्ति अथ ग्रहाणां बीजकर्माह रवाम्रेति कल्पगताब्दाः १९७२९४८८६५ रवाम्ररवार्के १२००० भक्ते लब्धं १६४४२१
प्रयोजनाभावात्त्यक्तं शेषं ४८६५ अमुष्माद्बीजकोकात् १२००० यातितं जाताः शेषांकाः ७१३५ द्वयोर्मध्येऽल्पांकात् ४८६५ द्विशता
२०० लब्धो भाज्यांको यमखिलानां २४।१९।३० अस्मिन्भाज्ये २४।१९।३० त्रिघ्ने ३ जातं कलादि रवेर्बीजफलं ७२।५८ चंद्रभाज्यः
२४।१९।३० पंचभिर्गुणितः जातं चंद्रबीजफलं कलादि १२१।३७ भाज्यांकः २४।१९।३० पंचपंचगुणो कलादि गुरोर्बीजफलं १२१।
।३७ भाज्यः २४।१९।३० पंचदशभिर्गुणितो जातं शुक्रोच्चफलं कलादि ३६४।५२ भाज्यांकः २४।१९।३० द्वाभ्यां गुणितः जातो चं
चंद्रोच्चफलं ४८।३९ इमानि स्वस्वबीजानि कलादीनि द्युगणोत्थमध्यमेषु सूर्यचंद्रशुक्रचंद्रोच्चेषु ऋणं कार्याणि पुनरयं
भाज्यांकः २४।१९।३० रूपगुणो जातं कलादि भौमफलं २४।१९ अथ बुधचलोच्च भाज्यांकः २४।१९।३० द्विगुणो जातं पंचाशद्वि
५२ गुणितः जातो बुधचलोच्चफलं कलादि १२६४।५४ राहुभाज्यांकः २४।१९।३० द्विगुणो २ जातं कलादि राहुफलं ४८।३९ भाज्यां
कः २४।१९।३० चतुर्भिर्गुणितः जातं कलादि शनेरहर्बीजफलं ९७।१८ इमान्यहर्बीजफलान्येषु भौमबुधोच्चार्किषु धनसंज्ञा
निपातस्य विलोमगतित्वाद्ऋणं एवं देशांतरं पूर्वानीतं तद्रेखापुरतः स्वग्रामे पश्चिमभागेस्ति अतो ग्रहेषु क्षिप्त्वा पातस्य विलो
मगतित्वात्तत्फलं हित्वाथवा रूपचंद्रबीजैर्ग्रहान्संस्कृत्वा रुदितिवोधार्थं कोष्ठेषु लिख्यंते अधिकारोपसंहारे युक्तियुक्तं तो

देशांतराद्बीजसंस्कृताः मध्यमाः								
सू	चं	मं	बु	गु	शु	श	रा	उ०
१०	४	०	८	२	९	२	०	१
२४	२५	२५	१०	२८	६	२	२७	१७
४३	४०	१६	११	३३	१२	१६	१४	५५
५१	२६	४७	१३	३२	२५	५३	५१	४६

कृद्यमाह यद्ग्राम्येरितिस्पष्टार्थश्लोकद्वयं अथातः महासन्निकटस्थलीपरिसरा
लंकारभूपोऽनाम्नि ग्रामे सुजनाश्रितो द्विजवरः श्रीगोडसोमेश्वरः तत्पुत्रः समभूत्म
हीजलमतिर्वीरेश्वरस्तत्सुतेनावद्यात्राशिरोमणेः सुदविरतिर्मध्याधिकारो भगा
त् ॥१॥ ॥इतिश्रीमद्वनेश्वरभट्टविरचितायां शिरोमणिविवृतौ मध्याधिकारः पंच
मः समाप्तः ॥५॥ अथ स्पष्टाधिकारो व्याख्यायते ॥ ॥देवो यं जयताज्जगज्जनि
जयस्थित्यादिहेतुस्तमस्तोमाभ्रघटाविदारणहरिर्भासांपतिर्भासुरः जभा
रातिविरंचिदेवतगणैः सेव्यः सदाभीष्टदः सोस्माकं विदधातु निर्मलतरां वाणीं ग्रहे साश्रितां ॥१॥ तत्रादौ तदारंभप्रयोज
नमाह यात्रेति तत्रादौ सर्वत्रोपयोगित्वाच्चतुर्विंशति २४ क्रमज्योक्रमज्यानां न्यासः कोष्ठेषु इहहि स्पष्टीकरणपर्यंतं स
कर्वकर्मादौ ज्याभिरेव प्रतिपाद्यते यतः कोप्यवधिभूतप्रदेशो मध्यशब्देनोच्यते तस्मान्मध्यवलयगामिसूत्रं तन्मध्यसूत्र
मित्युच्यते तस्माद्भूमसूत्रात्तीर्यक्संस्थो ग्रहो वलयेऽज्याग्रे भवति अतो ज्याभिः सर्वकर्म तत्र भपंक्तिकलाकितवृत्तचतुर्थो

M-4617

शि०उ० १८	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	खंडानि
	२२५	४४९	६७१	८९०	१०९५	१३१५	१५२०	१७१९	१९१०	२०९३	२२६७	२४३१	२५९५	२७५८	२९१५	३०६८	३१७७	३२९६	३३९२	३४७२	३५०९	३५३१	३५३८	३५३८	क्रमज्या
	२२४	२२२	२१९	२१५	२१०	२०५	१९९	१९३	१८७	१८०	१७२	१६४	१५५	१४६	१३७	१२६	११५	१०३	९३	८५	७२	५७	३९	२२	०	अंतराणि
	७	२९	६६	११७	१८९	२६१	३५४	४६१	५७९	७१०	८५३	१०११	११७१	१३५५	१५२६	१७१९	१९१९	२१२३	२३३३	२५४६	२७६१	२९६९	३११३	३२८८	उत्क्रमज्या
	२२	३७	५१	६५	७९	९३	१०७	११८	१३१	१४३	१५४	१६४	१७४	१८३	१९२	२०१	२१०	२१९	२२६	२३२	२३८	२४२	२४५	०	अंतराणि

शाईदशान्येवज्याद्वीनि भवंति अतएवसूर्यतंत्रार्यभट्टादितंत्रेष्वेतान्येव तेषां ज्याद्वीनां मंतराणि ज्याखंडकानि तत्रादौ दशांतरा द्वाज
संस्कृतो मध्यमोर्कः १०।२४।४३।५१ मृदुच्चेनहीनो ग्रहो मंदकेंद्रमितिमृदूच्चेनाहर्गणोत्थेनानेन २।१७।५७।१६ हीनोर्को जातमर्क
मंदकेंद्रं ८।६।४६।३५ अस्यभुजः २।६।४६।३५ अनेनरहितं राशित्रयं ३ जाताकोटिः ०।२३।१३।२५ भुजकलाः ४००६।३५ कोटिकलाः
१३९३ विलिप्ता २५ भुजकलासु ४००६ तत्वाश्विरसभक्तासु लब्धांक १७ प्रमितेयं यातजीवा ३०८४ द्वयमेष्यजीवा ३०१७ अन
योर्यातेष्यज्ययोरंतरेणानेन ९३ भुजकलासु तत्वाश्विभक्तासु यच्छेषांकास्तद्दशमे १८१।३५ गुणितास्तदेवं जाताः १९८८७।१५ तत्वा
श्विभक्ताः लब्धेनानेन ७५।३ गतजीवायं ३०८४ युता जातेष्टभुजक्रमज्या ३१५९।३ अस्याः धनुः करणं ज्यांत्रोह्यतत्वाश्विहतावशे
षं यातेष्यजीवाविवरेण भक्तमिति यथा भुजज्या ३१५९।३ अस्यां सप्तदशमं ज्याखंडं गतं ३०८४ शेषं ७५।३ तत्वाश्विभि २२५ गुणि
ते १६८८६।१५ इदं यातेष्य ३०८४।३१७७ जीवांतरेणानेन ९३ भक्तं फलं १८१।३५ यातजीवाप्रमाणेनानेन १७ गुणितेस्तत्वाश्विभि
रभि ३८२५ युतं जातं भुजचापं ४००६।३५ एवं सर्वत्र भुजकोट्योः क्रमज्योत्क्रमज्ये कार्ये यथात्रोदाहरणं उत्क्रमज्यायाः तदुत्क्रम
ज्योपरिस्यात् अथोत्क्रमज्यामुनयोंकदस्त्रा इति उत्क्रमज्याः अथैतत्साधनं यथा भुजकलाः ४००६।३५ तत्वाश्विभिर्भक्ता २२५ ल
ब्धं १७ सप्तदशमभुक्तमज्याखंडं १९१८ गतसंज्ञमिदमनष्टं स्थाप्यं शेषं १८१।३५ गतेष्वोत्क्रमज्ययोरनयोर्१९१८।२१२३ रंतरेणा
नेन २०५ भुजकलासु तत्वाश्विलब्धासु ये शेषांकास्तेकलाद्याः संतिते १८१।३५ गुणिता ३७२२४।३५ तत्वाश्विभि २२५ भक्ता लब्धं
फलमिदं १६५।२७ मनष्टस्तु गतखंडेस्मिन् १९१८ युता तदा जाता भुजस्योत्क्रमज्या २०८३।२७ कोटिकलासु तत्वाश्वि २२५ भक्ता
सु लब्धं गतक्रमज्याखंडं ६ षष्टमिदं १३१५ शेषं ९३।२५ यातेष्यजीवांतरेणानेन २०५ गुणितं ८९००।२५ तत्वाश्विभिर्लब्धं ३९।३३ सम: १८
गतखंडे १३१५ युतं जाता कोटेः क्रमज्या १३५४।३३ पूर्ववत्कोटेरुत्क्रमज्या २७८।५७ ॥१२॥ अथास्याधनुष्करणमुत्क्रमज्याप
रिक्रियते तदुत्क्रमधनुः अथात्रैक्ययुक्तिः परस्परं भुजकोट्योः क्रमज्योत्क्रमज्ये भवतस्तदर्थं त्रोत्क्रमप्यत्र प्रसंगादुदाहरामः येदोः

अथात्रक्रमज्यादिधनुःकरणाद्युदाहरणं रवेरुपरि कुर्मः रविस्पष्टीकरणं त्वग्रे करिष्यामः मूल १६

कोट्योस्तक्रमज्ये तद्वन्नेत्रिज्ये तेवा कोटिदोरुक्रमज्ये इति यथा भुजस्य क्रमज्या ३२१५।३ अनयोर्यं त्रिज्या ३४३८ रहिता जाता कोटि
रुक्रमज्या पूर्ववत्तुल्यैव २७८।५७ अथ कोट्युत्क्रमज्या नया २७८।५७ हीना त्रिज्यैव ३४३८ जाता भुजक्रमज्या पूर्ववत् ७३५४।३३
अनया त्रिज्या ३४३८ हीना जाता भुजस्योत्क्रमज्या पूर्ववत्तुल्यैव २०८३।२७ ॥१२॥ अथवा दोः कोटिज्यावर्गहीनो त्रिभज्याव
र्गो मूलं वा तयोः कोटिदोर्ज्ये इति अत्रोदाहरणं प्रदर्शयामः त्रिज्यावर्गः ११८१९८४४ दोर्ज्यावर्गः ९९७९५८६।५४ वर्गद्वयो
रंतरं २८४०२४६ अस्योत्क्रवर्गमूलं कृते जाता कोटिक्रमज्या पूर्ववत् ७३५४।३३ अथ कोटिक्रमज्यायाः वर्गः २८३४८०५।४२ त्रि
ज्यावर्गः ११८१९८४४ अनयोरंतरस्यास्य ९९६५०३९ मूलं जाता भुजस्य क्रमज्या पूर्ववत्तुल्यैव ३२१५।३ क्वचित्किंचिदंतरं पतति
तन्न गण्यं यतः पक्षांतरमतः २१ अथ लघुखंडकोपरिस्थाचापार्धं लघुज्यासाधनं च अश्वांकविश्वेति तत्रादौ परमक्रांतिज्या
माह चतुर्विंशतिभागानां २४ ज्या १३९७ अश्वांकविश्वतुल्या १३९७ इयं परमक्रांतिज्या सततोपयोगित्वात्पठिता अथ कानिल
घुखंडानि तान्याह रूपाब्धिनो विंशतिरर्कचंद्रा अत्यष्टिरिति ध्यर्कनवेषुदस्रा इति अथ यस्य ज्या साध्या तस्य भागान् कृत्वा दश १० भिर्भ

	१	२	३	४	५	६	७	८	९
ज्या०	२१	२०	१९	१७	१५	१२	८	५	२
एकं	२२	२१	१९	१७	१५	१२	९	६	२०
उत्क्र मज्या	२	५	८	१२	१५	१७	१९	२०	२१

जेत् तत्रया वस्तव्यं तावन्मितानि गतखंडानि स्युः अथ शेषांशान् भोग्यखंडेन संगुण्य दश
भिर्भजेत्फलं गतखंडानां यावत्संख्यानामेवैषा ज्यं लब्धी जीवा स्यात् भोर्वीज्यासिंजिनीगु
णः इत्यमरः एवमत्र त्रिराशिजीवा रवार्कतुल्या १२० स्यात् तथा चतुर्विंशति भागानां जी
वा पादोनन नाध्ययः ४८।४५ अत्रोत्क्रमज्यानां पाठाभावात् कथमुत्क्रमज्येत्याह स्यादु
त्क्रमज्यात्र विलोमखंडैरिति अथ क्रमप्राप्तमुदाहरणं यथा देशांतरादृवीजसंस्कृतोम
ध्यमोर्कः १०।२४।४३।५१ द्युगणोत्थेनानेनार्कमृदुचेन २।१७।५७।१६ हीनो जातं रविमंदकेंद्रं ८।६।४६।३५ अस्य भुजः २।६।५
३५ भुजस्यांशा ६।४६।३५ दशभिः १० लब्धं गतखंडानि ६ अथ भोग्यात्स्फुटाज्यातिपरिस्फुटात्त्रिस्थुलतो भोग्यखंडस्पष्टीकर
णं यातेष्ट्ययोः खंडकयोर्विशेष इत्यादि यातेष्ट्य खंडयोः २२।८ रंतरेणानेन ३ भुजांशेषु दशघ्नेषु ये शेषांशास्ते ६।४६।३५ गुणि
ताः २०।२९।४५ नखंभक्तलब्धेनानेन १।०।५९ क्रमज्याकरणभत्रास्त्यतो खंडयोर्गतेष्ट्ययोरंतरं इमिदं १० रहितं जातं स्फु
टभोग्यखंडं ८।५९।१ अथानेन भोग्यखंडकेन ८।५९।१ शेषांशास्तु ६।४६।३५ गोमूत्रिकान्यायेन गुणिताः ६०।५२।३५ दश
भिर्भक्तलब्धं ६।५।२१ गतखंडैक्ये २०४ युतं जातास्फुटलघुजीवा २२०।५।२५ अथ चापार्धमेवं स्फुटभोग्यखंडमित्युक्त
त्वाद्भोग्यखंडस्फुटीकरणं विशोध्यखंडान्यवशेषकार्द्धमिति एवं कृते यत्फलं तेन क्रमधनुःकरणगतेष्ट्यखंडं हीनं उ
क्रमधनुष्ट्ययुतं अथात्रोदाहरणं ज्यायामस्यां २२०।५।२५ खंडघट्टैक्ये २०४ शुद्धे शेषं ६।५।२५ अस्यार्द्धं ३।२।३७ गतेष्ट्य
खंडयोरंतरेणानेन ३ गुणिते ९।७।५१ एष्ट्यखंडेनाष्टभक्ते सति लब्धेनानेन १।०।५२ गतेष्ट्यखंडयोगार्द्धं १०।३०२ रहि
तं जातं ९।२९।८ स्फुटभोग्यखंडं अथ धनुःसाधनं यथा ज्या २२०।५।२५ अस्यां खंडकैक्यं २०४ शुद्धे शेषं ६।५।२५ दशभिः १०

२०

१२।९

शि०उ० १९

र्गुणितं ६०।५२।३० अशुद्धं नामभोग्यखंडैः तेनानेन ९।२९।८ लब्धमंशादि धनुः तद्यथोपरिस्थांशाः षष्टि ६० घ्नं ३६०० अधस्थांशैः
कलाभिः ५२ युतं ३६५२ पुनः षष्टि घ्नं २१९१२० अधस्थांशैर्विकलाभिः ३० युतं जातो यं सर्वणितविकलात्मकं भाज्यः सोयं २१९१५०
भाजकेनानेन ३४१४८ लब्धमंशादि धनुः ६।२५।३ इदं विशुद्ध ज्याखंडानां संख्यया नया ६ गुणितं दशभि ६० युतं तदा जातं सा
धनुरंशादि ६६।२५।३ अत्रापि लघुक्रमज्यालघुखंडो यप्युक्रमधनुश्चत्रोक्तवत्साध्ये इदं धनुषि खंडस्फुटीकरणं किंचित्स्थूलमपि सुखा
र्थमंगीकृतं अन्यथानीजकर्मणा वा असकृत्कर्मणा वा स्फुटीकर्तुं युज्यते अत्र शरासनधनुश्चापकोदंडादीनां संज्ञातुल्यैव १७ इदा
नीं केंद्रमभिधीयते ततोधर्णकल्पनां भुजकोटिकल्पनां चक्रोक्तचतुष्टयेनाह मृदूच्चे नहीनोग्रह इति स्पष्टमर्थं तुलादिमंदकेंद्रे
सति मंदफलं ग्रहे धनं कार्यं मेषादिकेंद्रे सति ऋणं शीघ्रफलमतो विलोमं ग्रहे कार्यं यथा तुलादिशीघ्रकेंद्रे सति चलफलं ग्रहे ऋ
णं देयं मेषादिशीघ्रकेंद्रे सति ग्रहे धनं कार्यमिति १८ त्रिभिर्भैः पदमिति स्योदाहरणं ग्रहे करिष्यामः १९ ये दोः कोट्योरिति श्लो
कस्योदाहरणं त्वादावेव कृतं अथ मंदपरिधीनाह एषां ग्रहाणां सूर्यादीनां मंदोच्चनीचपरिधिरिति न्यासः एवं व्याख्या अत्रोपप

सूर्यादीनां मंदोच्चनीचपरिधिः							
सू	चं	मं	बु	गु	शु	श	
७३	३२	७०	३८	३३	११	५	
४०	३६	०	०	०	०	०	

त्तिः ग्रहस्ययंत्रवेधविधिना यत्परमफलमुपलभ्यते तस्य प्रोक्तज्या परमफलज्यात्यफलज्यां च प्रोच्यते अंत्य
फलज्यातुल्यव्यासार्द्धेन यद्वृत्तमुत्पद्यते तन्नीचोच्चवृत्तं तत्परिधिस्त्रैराशिकेन अथ भौमादीनां चलप
रिधीनाह एषां चलाइति अत्र मंदचलपरिधीभागात्मकावेव शुक्रस्ययेमंदपरिधिभागाएकादश
११।०।० मितास्तेतु मेषतुलाद्यकेंद्रे भवंति कर्कमकरादौ ४।१० नवैव ९ अंतरेनुपातः तथा शुक्रस्य
शीघ्रनीचोच्चपरिधिभागाः वसुबाणाश्चितुल्या २५८ उक्तास्तेतु मेषतुलादौ शीघ्रकेंद्रे भवति कर्कमकरादौ तु पंचाधिका २६३
अंतरत्रैराशिः तथा भौमस्य मंदोच्चे तथा शीघ्रपरिधिभागेषु विशेषोस्ति तमग्रे भौमसाधने उदाहरिष्यामः २३ अथार्कस्य
शीघ्रकरणं स्वेनाहतेइति तत्रादावेव बीजदेशांतरसंस्कृतार्कस्य मृदूच्चभुजज्या पूर्वानीतासेयं ३१५९।३ अर्कमंदपरिधिनाने
न ७३।४० गुणिता ४३१७३।४१ भांशै ३६० र्भक्ता लब्धं मृदुदोः फलं ११९।५५ अस्य धनुरुक्तवन्मंदफलं भवति उक्तं मृदुदोःफल
स्य चापं बुधामंदफलं वदंति अतो मृदुफलस्य धनुरेव ग्रहाणां निखिलानां मंदफलं भवति तथात्रार्कस्य तु इदमेव मंदफलं जा
तं यतो ज्यां प्रोह्येति ज्यास्वंडेन गच्छत्यतस्तत्त्याश्चि २२५ न्योऽल्पत्वाद्धनुर्नोत्पन्नं तथा तत्त्वाश्चितोधिकं यदा स्यात्तदा धनुर्भवितु
मर्हति अथेदं कलात्मकमस्ति ११९।५५ तत्कलाषष्ट्या ६० हृता जातमंशादि १।५९।५५ तुलादिषड्भस्थमंदकेंद्रे लग्नमध्य
मरवोच्च १०।२४।४३।५१ धनं कृतं तदा जातः स्फुटोर्कः १०।२६।४३।४६ अथ तद्रतिसाधनं कोटीफलघ्नी मृदुकेंद्रभुक्तिरि
त्यग्रे अथ कोटिज्या १३५४।३३ मंदपरिधिनानेन १३।४० गुणिता १८५१२।११ भांशैर्हृता ३६० लब्धं कोटिफलं ५१।२५ अत्र चे
द्वर्ज्यं ग्रहाणां गतिरेव स्वस्वमृदुकेंद्रगतिरतोर्कस्य गतिरेवार्कमृदुकेंद्रगतिर्मध्यमा ५९।८ कोटिफलेन ५१।२५ गुणिता
३०४०।२९ त्रिज्यया ३४३८ लब्धं गतिफलं ०।५३ कर्कादिकेंद्रे लग्नमध्यमगतौ ५९।८ धनं जातास्पष्टार्कगतिः ६०।१ एवं जा

शुज

राम: १९ को

तः सगतिकः स्पष्टोर्कः १०१२६।४३।४६।।६०।२ इदानीं मंदादिबोधार्थं ग्रहादीनां पर्यायान्ब्रूमः सूर्यो रविर्हेलि हरीरवरांशुभीसौ पतिस्तीक्ष्ण
रुचिस्तथार्कः ब्रध्नोऽग्रगर्धर्मतनू विवस्वान्पूषार्यमाख्यस्तरणिर्भगो वै २ विकर्तनो मित्रजलेजबंधुर्मार्तंडसंज्ञो ह्यपसूरनामा
अब्जः सुधांशुर्विधुशुभ्रकीर्णस्तमीश्वराख्यः प्रवदंति चंद्रं ३ शीतद्युतिः शार्वरिसार्वभौमो महौषधीशो हिमदीधितिर्वै चकोर
घनप्रवरद्युतींदू वेधोरगींदूरवलुपुष्पवंतौ ३ भूमीभवोसृक्कुजलेवभौमो ज्ञः सौम्यबोधो बुधरौहिणेयौ जीवोंगिराः वाक्यति
गु रिंद्रपूज्योदेवज्यनामाख्यैरुसंज्ञिकश्च ४ आसृक्कुजिद्दनुजदानवपूज्यः शुक्रभार्गवभृगुभृगुजाख्यः दानवाग्रगण इनोद्भवेऽ
निः सौरमंदगशनैश्चरनामा ५ अहर्गणोघस्त्रगणोदिनोच्चयोगणोद्युपिंडोद्युगणोद्युपुंजकः लंकाकुमध्यं ध्रुवनिरक्षदेशकः
दशास्यपूर्वं चरचंचलेसमे ६ ध्रुवंस्थिरं चाचलमंदमंदमृदूनि तुल्यानि वदंति संतः गुण्यंगुणं संगुणितं हतं घ्नं स्तब्धं समंता
डितघातसंज्ञं ७ अभ्यस्तमन्योंतरकं वियोगः समाः हृतं भाजितमुद्धृतं च भक्तं विभक्तं च समं अथ तष्टविशोधिते चार्वरितं वदंति ८
लब्धं फलं वात्तमथोक्षराणां गतिर्विलोमाक्रमतश्चलब्धे कार्यक्रमादुक्रमतोथवाक्योगो यथास्थानक्रमंतरं वा ९ समद्वि
घातः कृतिरुच्यते वै वर्गो कृतिर्द्वौसमसंज्ञिकोच मूलं पदं तुल्यमथाक्षभाक्षभाछाया प्रभारवार्द्ध जभारवनासा १० कर्णोक्षकर्णो बिषु
वद्भुतिर्भाकर्णस्तथाचश्रवणः प्रदिष्टः जीवागुणः सिंजिनिमौर्विसंज्ञा कोदंडचापेषुसनंधनुश्च ११ क्षेत्रं भराश्यर्क्षगृहाणि सं
ज्ञा लवांशभागाः कलिकाकलाच घटीसमावेविकलापलं च तुल्येवसंज्ञेतिवदंति धीराः १२ वर्षं शरच्चाब्दसमाख्यसंज्ञा समा
वुधावे प्रवदंति पूर्वे स्वर्णं यथोक्तं विहितं च यत्र तत्संस्कृतं चेत्यभिधीयते वै १३ पर्यायाभगणचक्रमंडलाभंडलभ्रमणसंज्ञि
काअथ वेगभुक्तिगतयो जवः समाख्यद्युगोगगनचारिखेचरः १४ दोः शाखा भुजकरौ समौ भुजा बाहुरित्यपि वदंति सूरयः
खंडमर्द्धशकलेदलं समं द्राक्वशीघ्रचलचंचलानि वै १५ शंकुर्नरोनाकथितः सएव छायारवेर्याविषुवद्दिनाद्दिनतिः
पलोक्षश्च सएव तद्वै स्तत्रोन्नतिर्याम्यसएव लंबः १६ भुजोक्षभाकोटिरिनांगुलो १२ नाकर्णोक्षकर्णः खलुमूलमेतत् क्षे
त्राणि यान्यक्षभवानि तेषां विद्येवमानार्थयशःसुखानां १७ उद्दृत्तउन्मंडलसंज्ञिकश्च पर्यायकान्यं प्रविलोक्य धीमान्
साध्येतसाध्यं कतिचिन्नवोक्ताः पर्यायकास्तान्प्रविलोक्यलोकात् १८ अथातः क्रमप्राप्तं चंद्रस्पष्टीकरणं तत्र तावद्देशां
तरादृग्बीजसंस्कृतो मध्यमश्चंद्रः ४।२५।५२।३१ अयं देशांतरादिसंस्कृतेन चंद्रमृदुचेनानेन २।१७।४५।४५ रहितो जातं विधुमं
दकेंद्रं तच्चंद्रं ३।८।६।४६ अस्य भुजः २।२१।५३।१४ भुजकला ४९१३।१४ तत्वाश्विलब्धा सुयक्षेघं तादिदं १८८।१४ गुणितं ६९६४।३८
अस्मिन्नतत्वाश्विभक्ते लब्धेनानेन ३०।५७ गतज्यैयं ३३७३ युता जाता चंद्रोच्चभुजज्या ३४०२।५७ कलाद्या एवं कोटिज्या ४८५।
१६ अथ भुजज्या ३४०२।५७ मंदपरिधिना निजेनानेन ३१।३६ गुणिता १०७५३३।१३ भांशे ३६० लब्धं भुजफलं २९८।४२ अ
स्य धनुर्मंदफलं तद्यथा भुजफलं २९८।४२ प्रथममेवास्मिन्ज्यारवं २२५ विशुद्धं शेषं ७३।४२ तत्वाश्विगुणितं १६५८२। मि

तत्वाश्विलब्धा २२५ मिलब्धा २२ गतज्या ३३७२ एष्यज्या ३४०९ अनयोरंतरेणानेन ३७ भुजकला
सु ४

शि०उ० ३० यातेष्यजीवयोरनयोस्सा४४९ विवरेणानेन २२४ भक्तेलब्धं ७४।१ इदमत्रैकज्यार्द्धं शुद्धमस्त्यतोरूप २ गुणितेस्तत्वाश्विभि २२५
२० मुतं धठरे वेदं चंद्रस्य मंदफलं २९९।१ कलाः षष्टिहृता इत्यादिविधिना जातमंशादि ४।५९।१ मेषादिकेंद्रत्वान्मध्यमाविधावत्र
४।२५।५२।२१ त्रिरूणं कृतं तदा जातः स्पष्टश्चंद्रः ४।२०।५३।३० अत्र इमौ सूर्यचंद्रौ मंदफलेनैव स्पष्टौ वेधौ यतउक्तं स्फुटो रवीं.
दूमंदुनैव वेधौ शीघ्राख्यकुंलुंगस्यतयोरभावादिति॥ ॥अथातश्चंद्रस्य गतिस्पष्टीकारः तत्र पूर्वानीतेयं कोटिज्या ४९५।
१६ चंद्रस्य मंदपरिधिना ३१।३६ गुणिता १५३३४।२५ भांशै ३६० लब्धं कोटिफलं ४२।३५ चंद्रस्य मंदुकेंद्रभुक्त्या ७८३।५४
मया गुणितं ३३३८१।४ त्रिजीवया ३४३८ लब्धं गतेः फलं ९।४२ मिदं कर्कादिकेंद्रत्वान्मध्यगतावस्यां ७९०।३५ धनं जाता
स्पष्टा विधुगतिः ८००।१७ एवं स्पष्टः सगतिको विधुः ४।२०।५३।३० ८००।१७॥ उक्तमग्रेस्ति कोटीफलघ्नी मंदुकेंद्रभुक्ति
स्त्रिज्यो ३४३८ हृता कर्किमृगादिकेंद्रे इत्यत्र मंदभुक्तिः कथमानेयेति मंदांशकानिराकरणार्थं ब्रूमः तद्यथोक्तं मंदुच्चेन
हीनो ग्रहो मंदकेंद्रमिति मंदुच्चरहितो ग्रहो मंदकेंद्रं भवति तथा हर्गणोत्थायाचंद्रोच्चस्य नैसर्गिकी मध्यमागतिः ३।४१।५८
यानयाथांद्रीमध्यमगतिरियं ७९०।३५ रहिता जाता मंदकेंद्रगतिश्चंद्रस्य नैसर्गिकेयं ७८३।५४ अन्येषां तु ग्रहाणां
यामध्यमगतिः सैव मंदकेंद्रगतिर्वेद्या॥ ॥अथातो ग्रहाणां सुखार्थं लघुखंडकैर्ज्यास्फुटस्योदाहरणं प्रदर्शयामः
तत्र तावत्त्रिखंडकोपरि सूर्यस्पष्टीकरणं लाघवार्थं यथादेशांतरादिसंस्कृतो मध्यमोर्कः ९०।२४।४३।५१ मंदुच्चेन
२।१७।५७।१६ हीनो मंदकेंद्रं ८८।६।४६।३१ अस्य भुजः २।६।४६।३५ भुजे राशित्रयात्त्यक्ते जाता कोटिः ०।२३।१३।३५
१० अथ भुजस्यांशाः ६६।४६।३५ दशभिर्भक्तं लब्धं गतखंडं ६ शेषं ६।४६।३५ स्फुटभोग्यार्द्धं दशांतं गतखंडैक्ययुतं ज्या
स्यादिति पूर्वमेवोदाहृतिः प्रदर्शिता एवं कृते जाता भुजज्या ११०।५।१५ येकंद्रदोर्ज्ये लघुखंडकोत्थे क्रमाद्वीद्वौ नखर २०
संगुणेते इति दोर्ज्ये विंशति २० गुणिता २२०१।४५।० त्रिखचंद्रभि ११०३ राप्तं लब्धादिरवेर्मंदफलं ९।५९।४६ अनेन पूर्ववद्
वदेव सुलादिकेंद्रत्वान्मध्यमार्कः ९०।२४।४३।५१ धनं जातः स्पष्टो विवस्वान्मध्यमायं ९०।२६।४३।३७ अथार्कगतेः स्पष्टीक
रणं तत्कोटिजीवाकृतवाणेति रवेर्मंदकेंद्रकोटिज्ये यं लब्धी ४६।५४।४२ चतुः पंचाशता ५४ लब्धं रवेर्गतिफलं ०।५२
केंद्रस्य कर्कादित्वाद्विमध्यमगतौ ५९।८ धनं जातास्पष्टार्कगतिः सैवेयं ६०।०९ एवं जातः स्पष्टः सगतिको लघुखंडोत्पत्ति
कारोत्थोर्कः ९०।२६।४३।३७।६०।० अथ लघुज्योत्पत्तिकाराद्विधोः स्पष्टीकारः तत्रादौ देशांतरादिसंस्कृतो मध्यमो विधुः ४।२५ रामः
५२।३१ मंदुच्चेन १।२७।५१।४५ हीनो जातं चंद्रमंदकेंद्रं ३।२८।६।४६ भुजः २।२१।५३।१४ कोटिः ०।८।६।४६ अस्योत्पत्तिर्लघु २०
खंडकोत्थो भुजज्या ११८।३६।२५ कोटिज्या १७।२।१२ दोर्ज्या ११८।३६।२५ विंशगुणा २३७२।८।२० मुनिसप्तवेदे ४७७ लब्धं त
बादि चंद्रस्य मंदफलमिदं ४।५८।२२ मेषादिकेंद्रत्वान्मध्यमचंद्रे ४।२५।५२।३१ त्रिरूणं दत्तं जातं स्पष्टश्चंद्रः सएवायं ४।२०।५४।९
अथ चंद्रगतेः स्पष्टीकरणं तत्र कोटिज्यालब्धी यं १७।२।१२ चतुर्भि ४ र्गुणिता ६८।८।४८ सप्तभि ७ लब्धं चंद्रस्य गतिफलं ९।४४

M-4617

कर्कादिकेंद्रात्चंद्रमध्यमगतौ ७९०।३५ धनं जातो स्पष्टगतिः ८००।१९ एवं जातः स्पष्टः सजबोलघुखंडोक्तप्रकारोत्थश्चंद्रः
४।२०।५४।८।८००।१९॥ ॥अथातो भौमस्य स्पष्टीकरणोदाहरणं प्रदर्शयिष्यामस्तत्रादौ तावन्मंदानीयोनः [illegible] पोन्यमं
दफलशीघ्रफलादिसंस्कृतिजन्यभ्रांतिनिराकरणार्थं गणितानुक्रमं ब्रूमः॥ ॥तत्राचार्येण पुरः प्रोक्तः श्लोकः सोयं स्या
त्संस्कृतो मंदफलेन मध्यो मंदस्फुटोस्माच्चकेंद्रपूर्वं विधाय शेघ्रेण फलेन चैवं खेटः स्फुटः स्यादसकृत्फलाभ्यां १ दली
कृताभ्यां प्रथमं फलाभ्यां ततोऽखिलाभ्यामसकृत्कुजस्तु अथास्यार्थो गणितक्रमश्च पूर्वं मृदूच्चशीघ्रपरिध्योः स्फुटी
करणार्थं देशांतरादिसंस्कृतो भौमस्याप्यो मध्यमः तेन देशांतरादिसंस्कृतो मध्यमो रविरेवस्वशीघ्रोच्चं वियुतं कार्यं तच्छीघ्र
केंद्रं स्यात् तयोर्गतगम्ययोर्यदल्पं तत्र केंद्रराशित्रया स्पे ३ कैकं पदं वेद्यं शेषगतपदं ज्ञेयं तद्राशित्रया ३ त्पातितं सद्भुज्य
पदं स्यात् तयोर्गतगम्ययोर्यदल्पं तस्य जीवासाध्या सा त्र्यंशोनशैलैर्गुण्या साद्रिराशे १।१५।०।० ज्यया नया २४३२ भाज्या
लब्धेनांशादिफलेन भौमद्युगणोत्थं मृदूच्चं हीनं युतं वा कार्यं कदानंतरानीतशीघ्रकेंद्रं कर्किमृगादि ४।५।६।७।८।
षट्के १०।११।१२।१।२।३ सति कर्कादौ हीनं मृगादौ युतं भौमस्य स्फुटं मंदोच्चं भवति अथैतेनैव साद्रिराशिज्यया तेनां
शादिफलेन भौमस्यायं शीघ्रपरिधिर्भागादी २४३।४० रहितः सदैव तदा शीघ्रपरिधिः स्पष्टः स्यात्ताभ्यां साध्यं सा
साधनीयं एवं मृदूच्चशीघ्रपरिधिश्च स्फुटो कार्यौ अथाग्रे मध्यमो भौमो देशांतरादिस्पष्टो यः स चानंतरानीतेन स्प
ष्टमृदूच्चेन हीनः कार्यो मंदकेंद्रं भवति तस्योत्क्रमज्याभुजः साध्यः स च राशित्रयात्पातितः कोटिः स्यात् भुजकोट्योर्ज्ये साध्ये
मंदपरिधिना गुण्ये भांशै ३६० राप्ते भुजकोटिफले क्रमात्स्यातां अथ मंदकेंद्रभुजफलस्य धनुः साध्यं तन्मंदफलं स्यात्तस्या
ङ्कार्यं तन्मध्यमभौमे तुलादिकेंद्रवशाद्धनर्णं देयं समंदस्फुटो भवति तन्मध्यमार्कादेव स्वशीघ्रोच्चाद्विशोध्य शेषं
शीघ्रकेंद्रं भवति तस्य भुजकोटिज्ये ते स्पष्टशीघ्रपरिधिना गुण्ये भांशै ३६० लब्धे द्राग्दोः फलकोटिफले स्तः अथातः
शीघ्रफलोपयोगिकर्णानयनं तत्रादावंत्यफलज्यासाधनं तद्यथा त्रिज्या ३४३८ स्फुटचलपरिधिना गुण्या भांशै
३६० लब्धोत्थफलज्या इदमेवांत्यज्या फलं बोध्यं अथ कर्णः चलकेंद्रं मृगादिषट्के सति कोटिज्योत्थफलज्ययोर्योगः को
र्योऽन्यथा वियोगः तस्ययोगस्य वियोगस्य वा वर्गः कार्यः स च भुजज्यावर्गेण सं दैवयुक्तः कार्यः तस्य मूलं कर्णः स्या
त् अथ शीघ्रफलानयनार्थं पूर्वमानीतं यद्द्राग्दोः फलमस्ति तत्त्रिज्यया ३४३८ गुण्यं कर्णेन यत्लब्धं तस्योत्क्रमधनुः

शीघ्रफलं स्यात् तस्यार्द्धं मेषतुलादिकेंद्रे धनर्णं मंदस्पष्टग्रहे देयं सच्छीघ्रस्पष्टो भवति इत्यर्द्धफलयोः संस्कृतिः अथातोखिल
फलसंस्कारः तत्रादौ फलद्वयार्द्धसंस्कृतो मध्यमो भौमो यः स च पूर्ववत्कृतेन स्फुटमंदोच्चेन हीनो मंदकेंद्रे स्यात् तस्य पूर्ववदेव
भुजकोटिफले साध्ये भुजफलस्य धनुः कार्यं तन्मंदफलमखिलमेव पूर्ववत्केंद्रवशात् देशांतरादिसंस्कृते मध्यमभौमे द्युगणो
त्थे धनर्णं कार्यं समंदस्फुटः स्यात् तं शीघ्रोच्चादपास्य शेषं शीघ्रकेंद्रं तस्योक्तवदेव भुजज्योत्थफलज्या कर्यादिकृत्वा शीघ्रफल
मानेयं तत्तस्मयमेव पूर्ववत्केंद्रवशाद्धनर्णं देयमेवमसकृद्यावदविशेषः यथास्मादेवाखिलफलद्वयसंस्कृतात्स्फुटमंदोच्चा
दिकृत्वा मंदफलमानीय तदर्द्धकार्यं तदखिलफलद्वयसंस्कृतभौमे देयं ततः शीघ्रकेंद्रादिकृत्वा शीघ्रफलार्द्धं तत्रदेयं ततोखि
लफलद्वयमानीय पूर्ववदेव कर्यं॥ २॥ अथात्रोदाहरणं प्रदर्शयामः तत्रादौ मंदोच्चशीघ्रपरिधिस्पष्टीकरणार्थं मध्यमो भौ
मः स्वशीघ्रोच्चाद्वेर्मध्यमादस्मा ९०।२४।४३।५० शोधितः जातं चलकेंद्रं ९।२९।२४।४ भौमांशुकेंद्रपदद्वयं गतास्यजीवोत्पु
क्त्वादस्मिन्केंद्रे पदत्रयं शराशीः ९।०।०।० गतं शेषस्यास्य ०।२९।२४।४ गतपदसंज्ञा अथेदं गतपदराशित्रयात्त्यजति
तं जातं गम्यपदं २।०।३५।५६ अनयोर्गतगम्ययोरल्पस्यास्य ०।२९।२४।४ कवज्जीवेयं १६८७।१३ त्रिंशोनशैलैः ६।४० गुणिता
११२४८।६ सार्द्धराशे १।१५।०।० ज्यया नया २४३१ लब्धेनांशादिनानेन ४।३७।३७ मृगादिकेंद्रत्वाद्युगणोत्थे भौममृदूच्चे स्मिन्
४।८।२५।२० युते जातं स्फुटमंदोच्चं ४।१३।२।५७ अथैतेनैवांशादिना ४।३७।३७ भौमशीघ्रपरिधिभागाः २४३।४० सदैवहीना
जातः स्फुटश्चलपरिधिः २३९।२।२३ अयमनष्टस्छाप्योग्ये शीघ्रफलानयनार्थं अथ देशांतरादिस्पष्टो मध्यमो भौमः ०।२५।
१९।४७ स्फुटमंदोच्चेनानेन ४।१३।२।५७ हीनो जातं मंदकेंद्रं ८।१२।१६।५० अस्य दोर्ज्यं २।१२।१६।५० अस्मिन्राशित्रयात्त्या
तिते कोटिः ०।१७।४३।१० पूर्ववद्भुजज्या ३२७३।५१ कोटिज्या १०४५।५४ भुजज्या ३२७३।५१ मंदपरिधिनानेन ७० गुणिता तदै
वं जाता २२९१९९।३० भांशै ३६० लब्धं मृदुदोः फलं ६३६।३४ अस्योक्तवद्भुजांतं भौमस्य मंदफलं कलादि ६३८।५७ भागादिकृ
ते १०।३८।५७ अस्यार्द्धं ५।१९।२८ तुलादिमंदकेंद्रत्वान्मध्यमभौमे ०।२५।१९।४७ युतं जातोयं मंदस्पष्टः कुजः १।०।३९।१५
अथैतत्प्रसंगात्प्रकारांतरेण भुजकोटिफलानयनं तदर्थं मंदफलज्यासाधनं यथा त्रिज्यास्वमंदपरिधिना ७० गुणिता २४०
६६० भांशै ३६० लब्धं मंदफलज्या ६६८।३० अनया भुजज्या गुणिता २१८८५७०।३ त्रिज्यया ३४३८ तं भुजफलं तदेवेदं ६३६।३४
अस्य चापं जातं मंदफलं भागादिकृतं तदेव १०।३८।५७ अस्यार्द्धं ५।१९।२८ तुलादिकेंद्रत्वान्मध्यमभौमे युतं जातो मंदस्पष्टो
भौमः १।०।३९।१५ इति प्रथमं फलदानं अथ द्वितीयफलदानक्रमः तत्रादौ मंदस्फुटोयं भौमः १।०।३९।१५ अनेन मध्य
मो रविरेव स्वशीघ्रोच्चं १०।२४।४३।५१ हीनं जातं शीघ्रकेंद्रं ९।२४।४।३६ अयुग्मे पदे यातमेष्यं तु युग्म इत्युक्त्वा न्नवोऽपरि

चक्र१२पर्यंतमेघ्रमतश्चक्रा१२छोधितेकेंद्रेजातश्चलकेंद्रस्यभुजः २।५।५५।२४ अस्मिन्राशित्रयाऽछोधिते जातोयंकोटिः
०।२४।४।३६ पूर्ववद्दोर्ज्या ३१३७।५३ कोटिज्या १४००।११ अथपूर्वमंदोच्चस्फुटीकरणेयःस्पष्टशीघ्रपरिधिरानीतोस्तितेनानेन २९०।
२।२३ भुजज्या ३१३७।५३ गुणिता ७५००७८।४५ भांशै ३६० लब्धं द्वाग्रोः फलं २०८३।३३ इदमनष्टं स्थापितं अथशीघ्रफलार्थंक
र्णानयनं तत्रांत्यफलज्यासाधनं स्वकोटिजीवांत्यफलज्ययोर्योगोमृगादावथवथवर्कटादौ इति यथा कोटिज्या १४००।११ च
क्रपरिधिना २३९।२१।२३ गुणिता ३३४९३८।२८ भांशै ३६० लब्धं कोटिफलं ९३०।२३ अथत्रिज्या ३४३८ स्फुटशीघ्रपरिधि
ना २३९।२।२३ गुणिता तद्दृक्क्षेपः २१८१८।३४ भांशै ३६० राशांत्यफलज्या २२८२।४९ इदमेवांत्यज्याफलं अथकर्णानयनं को
टिज्या १४००।११ अंत्यफलज्या २२८२।४९ मृगादिशीघ्रकेंद्रत्वादनयोर्ज्ययोर्योगोयं ३६८४।० कर्कादिकेंद्रेऽयंकार्य अनयोर्यो
गवियोगस्यवर्गेणभुजज्यावर्गोयुतः तत्पदंश्रुतिः यथांत्यफलज्याकोटिज्ययोर्योग ३६८४।० अस्यवर्ग १३५७१८५६।० भुज
ज्यायाः ३१३७।५३ वर्गः ९८४६३११।४८ अनयोः सदैवयोगः २३४१८१६७।४८ अस्यमूलं कर्णः ४८३९।१३ अथात्रप्रसंगा
त्प्रकारचतुष्टयेन कर्णानयनं तत्रैकस्तुपूर्वमुदाहृतः द्वितीयप्रकारेणाह त्रिज्यातथाकोटिफलेन युक्ताहीनाचतद्दोः फलव
र्गयोगादिति अत्रतथाशब्दस्यायमर्थोस्ति तथानामपूर्ववदेवमृगकर्कादिकेंद्रत्वादेत्कोटिज्यांत्यफलज्योक्तवत्त्रिज्याकोटिफ
लयोर्योगवियोग इति त्रिज्या ३४३८ कोटिफलं ९३०।२३ मृगादिकेंद्रत्वादनयोर्योगः ४३६८।२३ अस्यवर्गः १९०८२७७२।५६
भुजफलस्यास्य २०८३।३३ वर्गः ४३४१९८०।३६ अनयोः सदैवयोगः २३४२३९५३।३२ अस्यमूलं जातश्चलकर्णः ४८३९।४९
अथतृतीयप्रकारः चांत्यफलत्रिभोर्योर्वर्गैक्यराशेश्चतथायुतोनादिति अत्रार्थः तथाशब्दस्यतद्वदेवार्थः मृगादिचलकें
द्रेत्रिज्यांत्यफलज्ययोर्योगो द्वयोर्वर्गैक्यात्त्रिज्यादोः कोटिफलेनचगुणितयापुनर्द्विघ्न्या२युतात्कर्कादौतुरहितात्कया
यैवादौ कोटिफलगुणयाद्वाभ्यांचैवंकृतयात्रिज्यया अत्रैवमुक्तंभवति आदौत्रिज्याकोटिफलेनगुण्यातत्तोद्वाभ्यां२गुण्यात
यामृगादिचलकेंद्रेसति त्रिभज्यांऽ४३८ त्यफलज्ययोर्वर्गयोर्योगोयुक्तः कर्तव्यः कर्कादौतयाहीनः कार्यः तयोर्योगवियोग
योः पदं कर्णः स्यात् तथाह्युदाहरणंप्रदर्शयामः यथात्रिभज्या ३४३८ अस्याः वर्गः ११८१९८४४ अंत्यफलज्ययं २२८२।४९
अस्याः वर्गः ५२११२५१।५६ वर्गद्वयोर्योगो यमनष्टः स्थाप्यः सचायं १७०३१०९५।५६ अथत्रिज्या ३४३८ कोटिफलेनानेन ९३०।
२३ गुणिता ३१९८६५७।२७ पुनर्द्वाभ्यां२ गुणिता ६३९७३१४।५४ अनयाअनष्टस्थापितोयंवर्गराशिः १७०३१०९५।५६ मृगादिकें
द्रत्वाद्युतः तदेदृग्जातः २३४२८४१०।५० अस्यपदंजातः कर्णः ४८४०।१५ कोटिज्ययावांत्यफलद्विनिघ्नेतितृतीयप्रकारेणसर्व
णानयनं कोटिज्या १४००।११ अंत्यफलज्यया गुणिता ३१९८६४४।४० द्वाभ्यां२ गुणिता ६३९७२४९।२० अनयापिपूर्वम
नष्टस्थापितोयोवर्गसमूहः सोयं १७०३१०९५ विकला।५६ मृगादिकेंद्रत्वाद्युतस्तदेवंजातः २३४२८३८५।१६ अस्यमूलंजा
तश्चलकर्णः सएवायं ४८४०।१७ प्रकारांतरेणकिंचिदंतरंस्यात् इतिप्रकारचतुष्टयेनकर्णानयनं अथातःशीघ्रफलानयनं

शि०उ० २२

द्राग्दोः फलात्स गुणितात्त्रिभोर्व्येति शीघ्रभुजफलं २०८३।३३ त्रिज्यया ३४३८ गुणितं ७१६३२४४।५४ कर्णेनानेन ४८३९।१२ लब्धं १४८०।१४ अस्योत्क्रमत्कोटिदोर्नामधनुर्जातं कलादि चलफलं १५३०।५० अथ प्रकारांतरेणाह घातात् भुजज्यांत्यफलज्ययोर्वेति फलक्रियया तत्र भुजज्या ३१३७।५३ अंत्यफलज्या २२८२।४९ अनयोर्घातो नाम गुणनं ७१६३२१२।२२ कर्णेन ४८३९। १३ लब्धं १४८०।१४ अस्य चापं जातं तदेव १५३०।५० अथ प्रकारांतरेणाह त्रिज्या ३४३८ हता कर्णहृता भुजज्येति भुजज्या त्रिज्ययागुण्या कर्णेनाप्तस्य धनुषः प्रतिमंडलवाहोश्चयदंतरं तत्फलं स्यात् अथात्रोदाहृतिः भुजज्या ३१३७।५३ त्रिज्यया ३४३८ गुणिता १०७८८०४२।५४ कर्णेनानेन ४८३९।१३ लब्धं २२२९।१७ अस्य धनुः २४२६।१३ अथ भौमशीघ्रांत्यफलज्या या अस्याः २२८२।४९ चापं २४९६।४२ अनेनैवपरमेण ग्रहशीघ्रफलेन युतोनोनयुतं कार्यं किं राशित्रयं तानि प्रतिमंडलपदानि स्युः राशित्रयं च चतुस्त्रं ३।३।३।३ तद्यथानेनैव चापेन राश्यादिकृतेन १।१९।३६।४२ राशित्रिकं युतं ४।१९।३६।४२ भौमाश्वकेंद्रे एतावत्पर्यंतं प्रथमपदं ज्ञेयं अत्र यातं प्रतिमंडलस्य भुजो भवति अतोधिके केंद्रे द्वितीयपदं तस्य भोग्यराशिषट्कपर्यंतं प्रतिमंडलभुजः स्यात् तथा षड्राशिभ्योऽधिके केंद्रे तृतीयपदं तच्चेदृक् ७।१८।२३।१८ एतावत्पर्यंतं ज्ञेयं तस्याप्ययुग्मपदे यातमित्युक्त्वा घातमेव भुजः अतोधिके केंद्रे द्वादशपर्यंतं तुर्यपदं तस्य युग्मत्वादेष्यपदं प्रतिमंडलभुजः स्यात् अथात्रोदाहृतिः यथात्र भौमशीघ्रकेंद्रे ९।२४।४।३५ अस्य तुर्यपदत्वाद्गतत्वादेष्यपदमिदं प्रतिमंडलभुजः २।५।५५।२४ अस्य पूर्ववधनुषानेन २४२६।१३ राश्यादिकृतेन १।१०।२६।१३ वियोगः कृतस्तदा जातं शीघ्रफलं राश्यादिकं वा ०।२५।२९।११ अस्यार्द्धं ०।१२।४४।३५ ग्रहदेयं वा पूर्वानीतशीघ्रफलं २५।३०।५० दलीकृतं सत् ०।१२।४५।२५ मंदस्पष्टस्मिन् १।०।३९।१५ लग्नादिकेंद्रत्वाद्ऋणं जातः शीघ्रफलस्पष्टः ०।१७।५३।५० इति द्वितीयं कर्म अथ तृतीयं कर्म तत्र तावन्मंदोच्चशीघ्रपरिध्योः स्पष्टीकरणार्थं शीघ्रस्पष्टेनासृजा ०।१७।५३।५० स्वशीघ्रोच्चं मध्यमोर्कीयं १०।२४।४३।५१ हीनस्तदा जातं शीघ्रकेंद्रं १०।६।५०।१ अत्र पदत्रयं गतं शेषं १।६।५०।१ गतपदमिदं १।६।५०।१ राशित्रयात् ३।०।०।० त्यातितं जातं गम्यपदं १।१३।९।५९ अनयोर्गतैष्ययोरल्पस्यास्य १।६।५०।१ जीवेयं तद्यथात्यं १।६।५०।१ अस्य कलाः २२१०।१ तत्वाश्विरसभिर्लब्धं गतखंडं नवमं १९१० शेषं १८५।१ यातेष्यजीवांतरेणानेन १८३ गुणितं तत्वाश्वि २२५ हृतं १५०।२८ गतखंडेस्मिन् युतं जाता जीवा २०६०।२८ त्र्यंशोनशैले ६।४० गुणिता १३७३१६।२६ सार्द्धराशौ १।१५।०।० ज्यैयानया २४३१ लब्धेनांशादिना ५।३९।१ द्युगणोत्थं भौममृदूच्चं ४।८।२५।२० मृगादिकेंद्रत्वाद्युतं जातं स्फुटमंदोच्चं ४।१४।४।२१ अनेनैवांशादिलब्धेन ५।३९।१ भौमस्य चलपरिधिभागा अमी २४३।४० सदेववियुता जातः स्फुटपरिधिश्चलः २३८।०।५९ अथ शीघ्रस्पष्टो भौमः ०।१७।५३।५० स्फुटमंदोच्चेनानेन ४।१४।४।२१ हीनः जातं मंदकेंद्रं ८।४९।२९ अस्य भुजे २।३।४९।२९ राशित्रयात् ३ त्यातिते जातेयं कोटिः ०।२६।१०।३१ भुजज्या ३०८५।५१ कोटिज्या १५१५।५४ भुजज्या ३०८५।५१ मंदपरिधिना ७० गुणिता २१६००।९।३० राम: २२

M-4617

भांशै ३६०लब्धं भुजफलं ६ अस्य धनुर्जातं मंदफलं कलादि ६०३१३ कोटिफलं २९४।४५ मंदफलं लवादि कृतं १०।३१३ इदं सकलमेवदे
शांतरादि संस्कृते मध्यम भौमेस्मिन् ०।२५।१९।४७ तुलादिकेंद्वाद्वनं जातो मंदस्पष्टोयं १।५।२२।५० इति तृतीयं कर्म अथ चतुर्थं कर्म
तत्रादावखिलमंदस्पष्ट भौमेन १।५।२२।५० स्वचलोच्चं १०।२४।४३।५१ हीनं जातं चलकेंद्रं ९।१९।२१।१ अस्य भुजः २।१०।३८।५९ को
टिः ०।१९।२१।१ भुजज्या ३२४३।२१ कोटिज्या ११३८।३६ दोर्ज्या ३२४३।२१ स्पष्टचलपरिधिना २३८।०।५९ गुणिता ७७१९७०।२७
भांशै ३६०लब्धं द्राग्दोः फलमनष्टं स्थाप्यं २१४४।२१ एवं कोटिफलं ७५२।४७ कर्णो नूयनमतो यथा त्रिज्या ३४३८ स्फुटशीघ्रपरि
धिना २३८।०।५९ गुणिता ८१९३००।२० भांशै ३६० लब्धोत्पफलज्या २२७३।३ अथ यं मृगादिचलकेंद्रं त्वा कोटिज्यया नया ११
३८।२६ युता ३४११।३९ अस्याः वर्गः ११६९९३५५।४३ दोर्ज्या ३२४३।२१ या वर्गः १०५१९३१९।१३ वर्गद्वयोर्योगस्यास्य २२१५८६७४।
५६ मूलं जातः कर्णः ४७०७।१८ अथ शीघ्रफलानयनं तत्र पूर्वं यदनष्टस्थापितं तादिदं द्राग्दोः फलं २१४४।२१ त्रिभज्यया ३४३८
गुणितं ७३७२२७५।१८ कर्णेनानेन ४७०७।१८ लब्धं १५६६।८ अस्य चापं जातं कलादि चलफलं १६२७।९ राश्यादि ०।२७।७।
९ इदमखिलमेव मंदस्पष्टस्मिन् १।५।२२।५० तुलादिकेंद्वाद्धिहीनं जातस्पष्टो भौमः ०।८।१५।४१ इति तृतीयं फलकर्म अथ पंच
मकर्म अथास्य स्फुटत्वादसकृत्कुजस्त्वित्युक्तमतो द्वितीयावर्त्तेन गणितक्रमं प्रदर्शयामः तत्रतावन्मंदोच्चशीघ्रपरिध्योः स्पष्टी
करणार्थमखिलफलद्वयसंस्कृतो भौमः ०।८।१५।४१ अस्य चलोच्चं मध्यमो र्कः १०।२४।४३।५१ भौमहीनं जातं चलकेंद्रं १०।१६।२८।
१० अस्मिन्पदत्रितयं ९ गतं शेषं गतपदं १।१६।२८।१० आस्मिन् राशि ३।०।०।० त्रयाक्षुद्धे भौमाभ्युकेंद्रस्य ये यपदं १।१३।३१।५० एत
देव गम्यं अनयोरल्पस्यास्य १।१३।३१।५० पूर्ववद्गुणजीवासेव २३६६।४४ अंशोनशेषे ६।४० गुणिता १५७७८।१३ साद्राशे
र्ज्यया २४३१ लब्धेनांशादिफलेन ६।२९।२५ द्युगणोत्थं कुजमंदोच्चं ४।८।२५।२० मृगादिकेंद्रं त्वा युतं जातं स्फुटमंदोच्चं ४।१४।५४।५५
शीघ्रपरिधिस्तु २७३।४० तेनांशादिलब्धेन ६।२९।२५ हीनो जातः स्पष्टपरिधिः २३७।१०।३५ अयमनष्टः स्थाप्योऽग्रे स्यप्र
योजनं अथ स्फुटमंदोच्चेनानेन ४।१४।५४।५५ फलद्वयसंस्कृतो सकृ ०।८।१५।४८ रहितो जातं मंदकेंद्रं ७।२३।२०।५६ अस्य श
यः १।२३।२०।५६ शायेराशित्रयं ३ ततः शुद्धे जाते यं कोटिः १।६।३९।४ कोटीशायस्य जीवा २७५७।३९ कोटिज्या २०५१।३४ पूर्ववन्मृदु
दोः फलं ५३६।१२ अस्य धनुर्जातं मंदफलं कलादि ५३८।२२ अंशादि ८।५८।२२ अस्यार्द्धं ४।२९।११ मध्यमभौमेस्मिन् ०।२५।१९।४७
तुलादिकेंद्वाद्धनं जातो मंदस्पष्टोयं ०।२९।४८।५८ इत्यथो षष्ठं कर्म तत्र मध्यमो भौमस्यार्क एव चलोच्चं १०।२४।४३।५१ मं
दफलार्द्धं स्पष्टभौमेन ०।२९।४८।५८ हीनं जातं चलकेंद्रं ९।२४।५४।५३ भुजः २।५।५।७ कोटि ०।२४।५४।५३ शायस्य दोर्ज्ञः ज्या ३१७।
६ कोटिज्या १४४७।० दोर्ज्या ३१७।६ मृदूच्चस्पष्टीकरणे योनष्टस्थापितश्चलपरिधिस्पष्टोस्ति तेनानेन २३७।१०।३५ गुणिता
७३९३०२।३१ भांशा ३६० लब्धं द्राग्दोः फलं २०५३।३७ अथ शीघ्रफलार्थं कर्णानयनं यथा त्रिज्या ३४३८ स्पष्टचलपरिधिना २३७।
१०।३५ गुणिता ८१५४१२।२५ भांशै ३६० लब्धोत्पफलज्या २२६५।२ कोटिज्या १४४७।० मृगादिकेंद्वा त्वा कोटिज्योत्पफलज्या योग
स्यास्य ३७१२।२ वर्गः १३७७९१९१।२८ दोर्ज्या वर्गः ९७१६३१२।२४ वर्गद्वयोर्योगः २३४९५५०३।५२ अस्य मूलं चलकर्णः

४८४७।१२ इष्टोः फलं २०५३।३७ त्रिभोर्ज्या ३४३८ गुणितं ७०६०३३४।६ कर्णेन ४८४७।१२ लब्धं १४५६।३४ अस्य शरासनं जातं
चलफलं १५०५।२२ अस्याईं राश्यादि ०।१२।३२।४१ तुलादित्वान्मंदस्पष्टे कुजे ऋणं जातः शीघ्रस्पष्टः ०।१७।१६।१७॥ ॥इति षष्ठफ
लकर्म अथ सप्तमं फलकर्म तत्रादौ मंदोच्चं चलपरिधिस्पष्टार्थं भौमचलोच्चं १०।२४।४३।५१ शीघ्रस्पष्टनो ०।१७।१६।१७ नं शीघ्र
केंद्रं १०।७।२७।३४ अत्र पदत्रिकं गतं ९ शेषं गतपदं १।७।२७।३४ ये यपदं १।२२।३२।२६ अनयोरल्पस्यास्य १।७।२७।३४ ज्या २०
९१।१५ यंशोनशोलब्धं ६।४० गुणिता १३९४०।६ साईं भज्यया २४३१ लब्धेनांशादिना ५।४४।३ मृगादित्वान्मंदोच्चं ४।८।२५।२० युतं शीघ्र
परिधि २४३।४० हीनः जातो स्फुटोहो मंदोच्चं ४।१४।९।२३ चलपरिधिश्च २३७।५५।५७ अस्याग्रे प्रयोजनं अथ शीघ्रस्पष्टो भौ
मः ०।१७।१६।१७ स्पष्टमंदोच्चं ४।१४।९।२३ नोनं मंदकेंद्रं ८।३।६।५४ अस्य दोर्ज्या ३०६५।५२ मंदपरिधिना ७० गुणिता २१४९१०।
४०। भांशाप्तं मृदुदोः फलं ५९६।८ अस्य चापं मंदफलं कलादि ५९९।७ भागादि ९।५९।७ इदमखिलमेव मध्यमभौमे ०।२५।१९।४७
धनं जातो मंदस्पष्टः १।५।१८।५४ इति सप्तमफलसंस्कृतिः अथाष्टमफलसंस्कृतिः भौमचलोच्चं मध्यार्कः १०।२४।४३।५१ मं
दस्पष्टनो नजातं ० चलकेंद्रं ९।१९।२४।५७ अस्य दोः २।१०।३५।३ ज्या ३२४१।५८ कोटि ०।१९।२४।५७ जीवा ११४२।१७ दोर्ज्या ३२४१।५८
स्फुटचलपरिधिना २३७।५५।५७ गुणिता ७७१३६९।१४ भांशै ३६० लब्धं इष्टोः फलं २१४२।४१ अथ शीघ्रफलार्थं कर्णानयनं
त्रिज्या ३४३८ स्फुटाश्वपरिधिना २३७।५५।५७ गुणिता ८१८०११।५६ भांशैर्लब्धं त्यफलज्या २२७२।१५ अस्याः कोटिज्यायाश्च
११४२।१७ मृगादिकेंद्रवशाद्योगः ३४१४।३२ अस्य वर्गः ११६५९०३७।५३ दोर्ज्या ३२४१।५८ ज्यावर्गः ९०५१०३४।७।५२ वर्गद्वयोः
सदैव योगः २२१६९३८५।४५ अस्य मूलं चलश्रवणः ४७०८।२६ अथाश्वफलानयनं तत्र प्रागानीतं इष्टोः फलं २१४२।४१ त्रिभसं
जिन्या ३४३८ गुणितं ७३६६५४५।१८ चलकर्णेन ४७०८।२६ लब्धं तद्यथास्वभाज्यभाजौ सवर्णितौ तत्र भाज्यः ४४१९९२७१८ भाज
केन २८२५०६ लब्धस्यास्य १५६४।३२ चापं जातं शीघ्रफलं कलादि १६२५।२१ इदं भागादि २७।५।२१ तुलादिकं इत्वा मंदस्पष्टस्मि
न् १।५।१८।५४ चलफलमखिलमेव ऋणं जातः शीघ्रस्पष्टो यं भौमः ०।८।१३।३ इत्यष्टमफलसंस्कृतिः अथ नवमं फलकर्म
तत्र तावन्मंदोच्चशीघ्रपरिध्योः स्पष्टीकरणार्थं मनंतरानीते न मंदचलाखिलफलद्वयस्पष्टे न भौमेन ०।८।१३।३ स्वचलोच्चं १०।
२४।४३।५१ रहितं जातं चलकेंद्रं १०।१६।३०।४८ अत्र पदत्रिकं गतं ९।०।०।० शेषं यत्तद् तपदं १।१६।३०।४८ अस्मिन् राशित्रयात्कोधिते
जातं ये यपदं १।१३।२९।१२ अनयोरल्पं गम्यपदं १।१३।२९।१२ अस्य सिंजिनी २३६४।४९ यंशोनशोलब्धं ६।४० गुणिता १५७६।५।२६ सा
ईं राशौ १।१५।०।० ज्यया नया २४३१ लब्धेनांशादिना ६।२९।६ द्युगणो द्वे मस्तं मंदोच्चं ४।८।२५।२० मृगादिकं इत्वा युक्तं जातं स्वस्पष्टं राम:
मंदोच्चं ४।१४।५४।२६ अथानेनैव साईं राशिज्याप्तेनांशादिना ६।२९।६ शीघ्रपरिधिः कोज्योयं २४३।४० हीनः स्पष्टश्चलपरि २३
धिः २३७।१०।५४ अथ मंदफलानयनं तत्रादावखिलफलद्वयसंस्कृतो भौमः ०।८।१३।३ स्पष्टमंदोच्चे नो ४।१४।५४।
२६ नो जातं मृदुकेंद्रं ७।२२।१८।३७ अस्य दोर्ज्या १।२३।१८।३७ जीवा २७५६।१८ मंदपरिधिना ७० कोज्येन गुणिता १९२९४१।
०। भांशै ३६० राप्तं मंदभुजफलं ५३५।५६ अस्य धनुर्जातं मंदफलं तच्चेंदुकलादि ५३८।६ अस्याईं लवादि ८।२९।३ तुलादिकं

इत्यान्मध्यमभौमेत्र ०।२५।१९।४७ धनंजातो मंदस्पष्टो भौमः ०।२९।४८।५० इतिनवमफलस्यावर्तनं अथोदशमफलस्या
वर्तिः तत्र भौमस्य शीघ्रोच्चं मध्यमार्कः १०।२४।४३।५१ मंदस्पष्टो ०।२९।५८।५० नेजातमाशुकेंद्रं ९।२४।५५।१ अस्यदोः २।५
४।५९ दोःस्त्रिराशित्रय ३ शुद्धे जाताकोटिः ०।२४।५५।१ दोर्ज्या ३११७।३ कोटिज्या १४४७।७ स्पष्टचलपरिधिना २३७।१०।५४
दोर्ज्ययं ३११७।३ निघ्ना ७३९३०७।७ भांशै ३६० लब्धं द्रोग्दोः फलं तच्चेदं २०५३।३७ अथ कर्णानयनं तत्रादौ त्रिज्या ३४३८
स्फुटचलपरिधिना २३७।१०।५४ गुणिता भांशांत्यफलज्या साचेयं २२६५।५ कोटिज्या १४४७।७ मृगादिचलकेंद्रे त्वादनयो
र्योगस्यास्य ३७१२।१२ वर्गः १३७८०४२८।५० दोर्ज्यावर्गः ९७१६०००।४२ वर्गद्वयोः सदैवयोगः २३४९६४२९८।३२ अस्य पदं जात
श्चलकर्णः ४८४७।१८ अथाशुफलानयः यथा द्रोग्दोः फलं २०५३।३७ त्रिभोर्ज्या ३४३८ निघ्नं तद्दृक् ७०६०३३४।६ कर्णेनाने
न ४८४७।१८ लब्धं १४५६।३२ अस्य धनुर्जातं चलफलं १५०५।२० अस्यार्द्धं लवादि १२।३२।४० तुलादिकेंद्रे त्वान्मंदस्पष्टे स्मिन् ०।
२९।४८।५० शीघ्रजातः शीघ्रस्पष्टः ०।२७।१६।१० इतिदशमफलकर्मावर्तिः अथैकादशमफलकर्म तत्रतावन्मंदोच्चाशुपरि
ध्योः स्फुटीकरणार्थं शीघ्रफलसंस्कृतो भौमः ०।१७।१६।१० शीघ्रोच्चं १०।२४।४३।५१ चलकेंद्रं १०।७।२७।४१ अत्रगतपदं १।
७।२७।४१ गम्यं १।२२।३२।१९ अनयोरल्पस्य १।७।२७।४१ जीवा २०९१।६ त्रिंशान्शैर्लब्धं ६।४० गुणिता १३९४०।४० सार्द्ध
भभोर्ज्या २४३१ लब्धेनांशादिना ५।४४।४ द्युगणोत्थं भौममंदोच्चं ४।८।२५।२० मृगादिकेंद्रे त्वाद्युतं स्पष्टमंदोच्चं जातं ४।१४।९।२४
शीघ्रपरिधिस्तुतेनांशादिना ५।४४।४ सदैवविसुतः जातः स्फुटश्चलपरिधिः २३७।५५।५६ अस्याग्रे चलदोः फलानयने प्रयो
जनं अथफलद्वयाद्स्पष्टो भौमः ०।१७।१६।१० स्पष्टमंदोच्चेनानेन ४।१४।९।२४ हीनो जातं मंदकेंद्रं ३।६।४६ अस्य दोर्ज्या ३०६५।
४९ मंदपरिधिना ७० गुणिता २१४६०७।१० भांशैराप्तं मृदुदोः फलं ५९६।७ अस्य धनुर्जातं मंदफलं पूर्वतुल्यमेवा ५९९।७ त्रन
कश्चिद्विशेषः अथेदं भागादि ९।५९।६ अनेनजूकादि ७।८।९।१०।११।१२ केंद्रे त्वान्मध्यमभौमो ०।२५।१९।४० खिलेनैवयुतो यं
जातो मंदस्पष्टो भौमो १।५।१८।५३ पूर्वाखिलमंदफलवर्तनतुल्यमेव इत्येकादशमफलावर्तनम्
तत्राखिलमंदस्पष्टो भौमः १।५।१८।५३ भौमचलोच्चं मध्यमार्कः १०।२४।४३।५१ शीघ्रकेंद्रे ९।१९।२४।५८ अस्य भुजः २।१०।३५।२
कोटिः ०।१९।२४।५८ दोर्ज्या ३२४१।५८ कोटिज्या ११४२।१८ स्पष्टचलपरिधि २३७।५५।५६ घ्ना ७७१३६८।२० भांशै ३६० लब्धं
त्यफलज्या २२७२।१५ पूर्ववेयं भुजफलं २१४२।४१ पूर्वसमभेव अथशीघ्रफलार्थं कर्णानयनं यथा त्रिज्या ३४३८ स्पष्टचलपरि
धिनानेन २७५५।५६ गुणिता ८१८०१०५८ भांशै ३६० लब्धांत्यफलज्या २२७२।१५ पूर्ववेयं मृगादिकेंद्रे त्वात्कोटिज्यया ११४२।१८
युतातद्दृक् ३४१४।२३ अस्य वर्गः ११६५९५१।४२ दोर्ज्यावर्गः १०५१०३४७।५२ वर्गद्वयैर्योगस्यास्य २२१६९४९९।३४ मंद

जातश्चलकर्णः ४७०८।२६ पूर्वतुल्यस्वायं नकिंचिद्विशेषः अथशीघ्रफलानयनं तत्रदृष्टेः फलं २१४२।२१ त्रिभोर्व्या ३४३८ गुणितं
७३६६५४५ कर्णेनानेन ४७०८।२६ लब्धं १५६४३२ अस्यधनुर्जातं शीघ्रफलं कलादि १६२५।२१ राश्यादि ०।२७।५।२१ इदमखिल
मेवाखिलमंदस्पष्टे १।५।१८।५३ तुलादिकेंद्रत्वाद्रूपं जातः स्पष्टो भौमः सचायं ०।८।१३।३३ एवमसकृद्यावदविशेषः ॥ ॥
अथास्य गतिस्पष्टीकारः तत्र तावत्प्रथमकर्मणि कोटिफलं २०३।२२ भौमादीनां यामध्यमगतिः सैव मंदकेंद्रगतिः तस्माद
नया मंदकेंद्रगत्या ३१।२६ गुणितं तद्दृक्जातं ६३८२।२६ त्रिज्यया ३४३८ लब्धं १।५१ अस्यार्द्धं ०।५५ मंदकेंद्रस्य कर्कादित्वा
न्मध्यमगतौ ३१।२६ धनं ३२।२१ जातं प्रथमकर्म अथद्वितीयकर्म तत्र मंदस्पष्टे यं गतिः ३२।२१ अस्य शीघ्रोच्चं मध्यमार्कोस्य
तार्कस्य मध्यमगतिरेव भौमस्य शीघ्रोच्चगतिः सोयं ५९।८ अस्यां मंदस्पष्टां विशोध्य शेषं यत्सा चलकेंद्रगतिः साचेयं २६।४७
अथद्वितीयकर्मणि भौमस्य शीघ्रफलार्द्धं १२।४।२५ रवांकांशेभ्य ९० श्च्युतं ७७।१४।३५ अस्याः कृवडजीवा ३३५१।३० इयं च
लकेंद्रगत्यानया २६।४७ गुणिता ८९७६४।२० भौमस्य चलकर्णेनानेन ४८३९।१३ भक्ता लब्धं १८।३२ शीघ्रतुंगीवस्यां विशोध्य
शेषं जाता शीघ्रस्पष्टागतिः ४०।३६ ॥ ॥ इति द्वितीयकर्म अथातस्तृतीयं गतिकर्म तत्रादौ तृतीयकर्मकोटिफलेनानेन २९४।१९
शीघ्रस्पष्टागतिः ४०।३६ गुणिता ११९६६।५१ अतस्त्रिभोर्व्या ३४३८ लब्धं ३।२८ मिदमखिलमेव मंदकेंद्रस्य कर्कादिराशिष
कमध्यत्वान्मध्यमगतौ ३१।२६ धनं जाता मंदस्पष्टा गति ३४।५४ इति तृतीयं गतिकर्म अथतुर्यं गतिकर्म तत्र तावत् भौमस्य
शीघ्रोच्चगतावस्यां ५९।८ मंदस्पष्टां ३४।५४ विशोध्य शेषं यत्सा चलकेंद्रगतिः २४।१४ तुर्यकर्मणि शीघ्रमखिलं भागादि
२७।७।९ रवांकांश्च्युतं ६२।५२।५१ अस्य जीवा ३०५९।१२ अनयाद्रांकेंद्रगति २४।१४ संगुणिता ७४१३४।३६ तुर्यकर्मणि य
श्चलकर्णस्तेनानेन ४७०७।१८ लब्धं १५।४४ शीघ्रोच्चगतेरस्यां ५९।८ विशोध्य शेषं भौमस्य स्पष्टागतिः ४३।२४ अत्रच
लकर्णेन यल्लब्धं तच्छीघ्रोच्चगतौ सदैव शोध्यं यदानश्च्युतिस्तदा विपरीतशोधनं कार्यं तत्कथमित्याशंक्याह याशी
घ्रकेंद्रगतिस्तामेव तत्र लब्धे विशोध्या शेषं स्फुटा गतिर्वक्राज्ञेया उक्तं श्रीमद्भास्कराचार्यैः शेषं च वक्रा विपरीतशुद्धा
विति अथातोन्यापिलाघवार्थं गत्यानयने प्रकारः सयथा अनेनैव प्रकारेण यत्राखिलमंदफलं पूर्वं समं मिलितं त
त्कर्मणि कोटिफलं तत्रैव मध्यगत्या गुण्यं त्रिज्यया लब्धं यत्तदखिलमेव मंदकेंद्रस्य कर्किन्यादिलाद्वनर्णे मध्यमगतौ
कार्यं सा मंदस्पष्टागतिः तां शीघ्रोच्चगतौ विशोध्य शेषं चलकेंद्रगतिः सा तिमश्च चलफलांशरवांकांतरसंजि
न्यागुण्या चलकर्णेन तत्रत्येनैव भाज्या यल्लब्धं तच्छीघ्रगतेरपास्यो वैरितं स्पष्टगतिः स्यात् ॥ ॥ ॥ अथेदानीं स्प
ष्टीकरणस्योपपत्तिं ब्रूमः भूमेर्मध्ये खलु भवलयस्यापि मध्यं यतस्ताद्यस्मिन्नृक्षे भ्रमति खचरो नास्य मध्यं कुमध्य
भस्तच्छिद्रान्हि भवलयमध्यतुल्यं प्रपश्ये तस्मात्तद्वः क्रियत इह तद्वः फलं मध्यखेटे १ अस्यार्थः यदेतद्वृत्तं जरेऽश्वि

ह

न्यादीनां वलयं तद्भूमेः समं तानुल्यं तरं स्तियतस्तन्मध्यं भूमध्ये अथ यत्र वृत्ते ग्रहो भ्रमति तस्य मध्यं न कुमध्ये तद्भूमेः
समं तान्न समांतरान्नित्यर्थः अतः कारणाद्भूस्थो दृष्टा भवलये मध्यमस्थानि ग्रहं न पश्यति किंतु न्यत्र पश्यति तयोर्न वलये
यदंतरं तद्भूस्थफलमित्यर्थो स्मात्तदुक्तं तस्मात्तद्वैरिति॥ ॥इदानीं फलानयइतिकर्तव्योपपत्तिमाह मध्यस्थखेटे कि
लवृत्तयोर्ज्यातदंतरालं त्यफलस्य जीवा तद्धृतः कोटिगुणो भगादौ कर्कादिकेंद्रे तदधोयमः स्यात् १ ततस्तदैक्यांत
रमत्र कोटिदोर्ज्याभुजस्तत्कृतियोगमूलं कर्णः कुमध्यप्रतिमंडलस्थखेटांतरे स्पष्टखगो हि दृश्यः २ कक्षाख्यवृत्ते
श्रुतिसूत्रसंज्ञे फलं च मध्यस्फुटमध्यखेटे मध्यग्रगे स्पष्टखगादृणं तत्स्पष्टस्थितेस्वं क्रियते ततश्च ३ अत्र कर्णो नाम
ग्रहकुमध्ययोरंतरसूत्रं तत्सूत्रं कक्षाख्यमंडले यत्र लग्नं तत्र स्पष्टखेटः स्पष्टमध्ययोरंतरं फलं तच्च मध्यखगात्स्फु
टखेटेऽधिके धनं न्यूने ऋणं क्रियत इत्युपपन्नं एवं मंदफलेन मंदस्फुटः शीघ्रफलेन स्फुटः स्यात्॥ ॥इदानीं मंद
स्फुटं मध्यमं प्रकल्प्य ततः शीघ्रफलं यत्साध्यते तस्योपपत्तिः मध्याहिमंदप्रतिमंडलेस्वे मंदस्फुटोडुक प्रतिमं
डलेच भ्रमत्यतश्चंचलकर्मणीह मंदस्फुटो मध्यखगः प्रकल्प्यः ४ अथोच्चोपपत्तिः भ्रमन्ग्रहः स्वे प्रतिमंडले
नभिः सयत्र कक्षावलये विलोक्यते स्फुटो हि तत्रास्य फलोपपत्तये प्रकल्पितं तुंगमिहाद्यसूरिभिः ५ यः स्यात्स
देशः प्रतिमंडलस्य दूरे भुवस्तस्य कृतोच्चसंज्ञा सोपि प्रदेशश्चलतीति तस्मात्प्रकल्पितात्तुंगगतिर्ग्रहज्ञैः ६ उच्चद्वि
षट्कांतरितं च नीचं मध्यः सनीचोच्चसमो यदास्यात् कक्षास्थमध्योपरि कर्णसूत्रपातात्स्फुटो मध्यसमस्तदानीं
७ इदानीं मंदशीघ्रकर्मद्वयेन स्फुटत्वे कारणमाह मध्यगत्यास्वकक्षाख्यवृत्तेरंजे मंदनीचोच्चवृत्तस्य मध्यं यतः
तद्वृत्तौ शीघ्रनीचोच्चमध्ये तथा शीघ्रनीचोच्चवृत्ते स्फुटः खेचरः ८ शीघ्रनीचोच्चकवृत्तस्य मध्यस्थितिं ज्ञातुमादौ
कृतं कर्म मांदं ततः खेटबोधाय शीघ्रं प्रिथ्यः संश्रिते मांदशेषे हि तेनासकृत्साधिते ९ इदानीं मंदकर्मणि कर्णः किं
न कृत इत्याशंक्याह स्वल्पांतरत्वान्मृदुकर्मणीह कर्णः कृतो नेति वदंति केचित् त्रिज्योद्धृतः कर्णगुणः कृतेपि कर्णे
स्फुटः स्यात्परिधिर्यतोत्र १० तेनाद्यतुल्यं फलमेति तस्मात्कर्णः कृतो नेति वदंति केचित् नाशंकनीयं न चलेकि
मित्थं यतो विचित्रा फलवासना न ११ अथातोन्योपि लाघवार्थं लघुज्यया लघुधनुषा च ग्रहसाधनोदाहरणं प्र
दर्शयामः तत्रादौ भौमस्य चलोच्चं मध्यमार्कः १०।२४।४३।५१ देशांतरादिस्पष्टेन मध्यमभौमेन ०।२५।१९।४७ हीनं जा
तं चलकेंद्रं ९।२९।२४।४ अथ भौमस्य मंदोच्चशीघ्रपरिध्योः स्पष्टीकारः तत्र चलकेंद्रे पदत्रितयं ९।०।०।० गतं शेषं ग

लपदं ०।२६।२०।४ अस्मिन्राशित्रयाच्छुद्धे जातं गम्यपदं २।०।३५।१६ अनयोर्मध्ये भौमाशुकेंद्रपदयोर्यगतात्र्यजीवे त्युक्तेरत्र स्यास्य
०।२६।२४।४ लब्धीज्या ५८।५३।२५ त्र्यंशोनशेषे ६।४०। निघ्ना ३६२।३६।० साद्धराशे ०।२५।०।० ज्यया नया ८४।४५ लब्धेनांशादिना
४।३७।५६ द्युगणोत्थं भौममंदोच्चं ४।८।२५।२० केंद्रस्य मृगादिषड्भे वर्त्तित्वाद्युतं जातं स्पष्टं कोजं मंदकेंद्रं ४।२३।३।१६ अथानेने
नेनांशादिना ४।३७।५६ भौमाशुपरिधिः २४३।४० विश्लुतः जातः स्फुटा परिधिः २३८।२।४ अथातः क्रमप्राप्तं भौमसाधनं
मध्यमो भौम ०।२५।२६।४७ स्फुटमंदोच्चेनानेन ४।२३।३।१६ हीनो जातं मंदकेंद्रं ८।२६।३७ भुजः २।१२।१६।३७ कोटिः ०।
१७।४३।२६ दोर्ज्या २१४।२६।२१ कोटिज्या ३६।२६।५८ मंदपरिधिः ७० घ्नी दोर्ज्या ८०१४।१४।३० भांशैर्लब्धं ३६० मृदुदोः फ
लं २२।२५।४२ एवं कोटिफलं ७।५।१४ भुजफलस्य धनुर्मंदफलमंशादि १०।३६।५८ अस्याईं ५।१८।२९ तुल्यादिकेंद्रस्या
न्मध्यमभौमेधनं जातो मंदस्पष्टः स पूर्वं समानो यं १।०।३८।१६ अथ द्वितीयं कर्म तत्र भौमस्य चलोच्चं मध्यमोर्कः १०।
२४।४३।५१ मंदस्पष्टेनो १।०।३८।१६ नं जातं शीघ्रकेंद्रं ९।२४।५।३५ अस्य शायः २।५।५४।२५ कोटिः ०।२४।५।३५ दोर्ज्या
१०९।४०।४४ कोटिज्या ४८।४६।३६ दोर्ज्या १०९।४०।४४ स्पष्टशीघ्रपरिधिना २३८।२।४ गुणिता २६२१७।१।५६ भांशै ३६०
लब्धं द्राग्दोः फलं ७२।४९।३३ अथ चलफलार्थं कर्णानयनं यथात्रिज्याल्पीयं १२० स्फुटचलपरिधिना २३८।२।४
गुणिता २८६८४८।० भांशै ३६० लब्धोत्थफलज्या ७९।४०।४१ कोटिज्या ४८।४६।३६ केंद्रस्य मृगादिषड्गत्वादनयोर्योगः
१२८।२७।१७ अस्य वर्गः १६५००।३६।५६ दोर्ज्यावर्गः १२०२९।२७।३१ वर्गद्वयोर्योगस्यास्य २८५३०४।२७ मूलं कर्णः
१६८।५४।३० अथ चलफलानयनं द्राग्दोः फलं ७२।४९।३६ त्रिराशिजीवया नया १२० गुणितं कर्णे ८७३९।६।० कर्णेनानेन १६८।
५४।३० लब्धं ५१।४४।१८ अस्य धनुर्जातं शीघ्रफलं लवादि २५।३५।१७ दलितं १२।४७।३८ मृगादि चलकेंद्रत्वान्मंदस्पष्टे
स्मिन् १।०।३८।१६ ऋणं जातः शीघ्रः स्पष्टः ०।१७।५०।३८ इति द्वितीयं कर्म अथ तृतीयं कर्म तत्र ताच्छीघ्रस्पष्टो भौमः
०।१७।५०।३८ अनेनेदं चलोच्चं १०।२४।४३।५१ हीनं जातं शीघ्रकेंद्रं १०।६।५३।१३ अत्र पदत्रयं गतं शेषे गतपदं १।६।
५३।१३ राशित्रयात्पातितं जातं गम्यपदं १।२३।६।४७ अनयो १।६।५३।१३ रत्र्यस्यास्य जीवा ७१।५५।२० त्र्यंशोनशेषे ६।
४० गुणिता ४७९।२८।५३ साद्धराशिज्यया नया ८४।४५ तेनांशादिनानेन ५।३९।२७ भौमस्य मंदोच्चं ४।८।२५।२०
मृगादिकेंद्रत्वाद्युतं जातं स्पष्टमंदोच्चं ४।२४।४।४७ अथ पूर्ववत्स्पष्टश्चलपरिधिः २३८।०।३३ अथ शीघ्राद्ईस्पष्टो भौ
मः ०।१७।५०।३८ स्पष्टमंदोच्चे ४।२४।४।४७ नो नो जातं मृदुकेंद्रं ८।३।४५।५१ भुजः २।३।४५।५१ कोटिः ०।२६।१४
।९ दोर्ज्या १०७।४४।२३ कोटिज्या ५२।५०।५३ पूर्ववद्भुजफलं २०।५६।५७ अस्य धनुर्मंदफलं तद्यथा दोः फलं २०।
५६।५७ खंडकादिदं नश्च्युत्यतो दोष्फलमेवेदं २०।५६।५७ ज्याखंडकादस्मा २१ छोधितशेषं ०।३।३ दशभि

शि-उ-
२५

राशि
२५

१०गुणितं ०।३०।३० अष्टद्वेनानेनैव २२खंडे नलब्धं ०।१।२७ दशतः शोधितं तदाजातं भौमस्य मंदफलं ९।५८।३३ इ
दमखिलमेव तुल्यादिकं इत्वा मध्यमभौमेस्मिन् ०।२१।१९।४७ योजितं जातो मंदस्पष्टो भौमः १।५।१८।२० इति त
तीयं कर्म अथ चतुर्थं कर्म तत्रादौ मंदस्पष्टभौमेनानेन १।५।१८।२० शीघ्रोच्चं कोजानिदं १०।२४।४३।५१ हीनं जातं चलकें
द्रं ९।१९।२५।३१ अस्य दोर्ज्या ११३।२७।११ कोटिज्या ३९।५२।४० स्पष्टचलपरिधि २३८।०।३३ निघ्नादोर्ज्या २७००२।५२।३ भांशै
३६०लब्धं इष्टोः फलं ७५।०।७९ अथ कर्णानयनं तत्रादावंत्यज्यासाधनं यथा त्रिज्या १२० परिधिना २३८।०।३३ गुणिता २८५६१।
६।० भांशै ३६० लब्धांत्यफलज्या ७९।२०।११ कोटिज्या ३९।५२।४० मृगादिकं इत्वा इनयोर्ज्ययोर्योगः ११९।१२।५१ अस्य
वर्गः १४२१।२।१।३ दोर्ज्यावर्गः १२८७१।३५।४५ द्वयोर्योगः २७०८३।३६।४८ अस्य पदं चलकर्णः १६४।३४।१७ अथ इष्टाक
फलानयः इष्टोः फलं ७५।०।२९ त्रिज्यया लब्धो १२० निघ्नं ९०००।५८।० कर्णेनानेन ११४।४१।३६ तं अस्य धनुर्जातं
शीघ्रफलं चलवादि २७।९।१५ तुल्यादिकं इत्वा इणमिदमखिलमेव मंदस्पष्टं जातः स्पष्टो यं ०।८।९।५ अत्र किंचिदंतरं चे
दसकृत्संस्कारादायाति प्रकारांतरेण किमप्यंतरं स्यात् अथास्य गतिरपि पूर्ववत्॥ छ॥ एवं पौनःपौन्यविधिनायाव
द्विशेषस्तावद्भौमस्य कार्यं बुधादीनां प्रागुक्तप्रकारेण मंदफलमानीय तदखिलमेव केंद्रवशान्मध्यमे देयं तं मंदस्य
ष्टं मध्यमं प्रकल्प्य ततः शीघ्रोच्चाद्विशोध्य शीघ्रफलादिकृत्वा तदखिलमेव मंदस्पष्टे केंद्रवशाद्देयं पुनरप्येवं संस्कारच
तुष्टयं कार्यं तथा संस्कारद्वयेनापि बुद्धाः स्पष्टीभवंति परं किंचित्स्थूला यत्तु दलीकृताभ्यां प्रथमं फलाभ्यां ततो खिलाभ्यां
मसकृत्कुर्यात्स्थित्यादियोविशेषस्तत्तु माहेयस्यैव नान्येषां बुधादीनां तु संस्कारचतुष्टयमपि ४ अखिलमेव देयं केचिद
त्रापि दलीकृताभ्यामिति वदंतो दलीकृताभ्यां ततो खिलाभ्यां फलाभ्यां त्र्यहान्संस्कुर्वंति तदसदेव तैर्नकिंतु द्वे यतः प्रागु
क्तमेव भौमस्योक्तमस्ति॥ ॥इति भौमसाधनं समाप्तं॥ ॥अथातो बुधस्पष्टीकारः तत्रादौ मध्यमो बुधस्तु मध्यमो
र्कस्य भगणसाम्यात् मध्यः सौम्यः १०।२४।४३।५१ द्युगणोत्थेनैव इमं मंदोच्चेनानेन ७।१४।५५।७ विहीनः जातं बुधमं
दोच्चं ३।९।४८।४४ अस्य दोरयं २।२०।११।१६ कोटिः ०।९।४८।४४ पूर्ववद्दोर्ज्या ३३८६।११ कोटिज्या ५८५।५३ भुजज्या ३३८६।
११ बुधमंदपरिधिनानेन ३८ गुणिता १२८६७४।५८ भांशै ३६० लब्धं मंदोः फलं ३५७।२५ अस्योक्तवद्धनुर्जातं मंदफलं
३५८।० भागादिकृतं ५।५८।० इदमखिलमेव मंदफलं केंद्रस्य मेषादिषड्भांतर्गतत्वान्मध्यमबुधे १०।२४।४३।५१ त्रयं योजा
तो मंदस्पष्टो बुधः १०।१८।४५।५१ इति प्रथमं कर्म अथ मंदस्पष्टो बुधः १०।१८।४५।५१ देशांतरादिसंस्कृते बुधचलोच्चे
स्मिन् ८।१०।१२।२३ विसुतः तत्कथमित्याशंक्याह कुतश्चलोच्चात्खेटो नगच्छत्यतो राशिस्थाने १२ द्वादशानि शोध्य २०।
१०।१२।२३ स्फोटनीयं तथाकृते जातं बुधचलकेंद्रं ९।२१।२६।३२ प्रायः २।८।३३।२८ कोटिः ०।२१।२६।३२ दोर्ज्या ३१९९।

१७ कोटिज्या १२५५।४५ दोर्ज्या ३१९९।१७ चलपरिधिना १३२ गुणिता ४२२२०५।२४ भांशै ३६० लब्धं द्राग्दोः फलं ११७२।४७ एवं को
टिफलं ४६०।२६ अथाक्षुफलार्थं श्रवणानयनं त्रिज्या ३४३८ बुधस्याक्षुपरिधिना १३२ गुणिता ४५३८१६ भांशैर्लब्धोत्यफल
ज्या १२६०।३६ कोटिज्या १२५५।४५ मृगादिकं इत्वा दनयोर्ज्ययोर्योगस्य २५१२।२१ वर्गः ६३३२०।१७।१९ दोर्ज्या ३१९९।
१७ वर्गः १०२३५४१३।५० अनयोर्वर्गैक्ययोः सदैवयोगः १६५६७४३१।९ अस्य मूलं चलकर्णः ४०७०।१८ अथ चलफलान
यनं द्राग्दोः फलं ११७२।४७ त्रिभोर्ज्या ३४३८ निघ्नं ४०३२०२९।६ चलकर्णेन ४०७०।१८ लब्धं ९९०।३५ अस्य शरासनं जातं शी
घ्रफलं १००५।१५ चक्षुष्मतं शादि ६।४५।१५ अथेदमखिलमेव तुलादिकं इत्वा मंदस्पष्टे १०।१८।४५।५१ ऋणं जातः स्पष्टो
बुधः १०।२।०।३६ परं किंचित्स्थूलः तस्मात्पुनः संस्कर्मः तत्रादौ फलद्वयसंस्कृतो बुधः १०।२।०३६ मृदूच्चेनानेन ७।१४।
५५।७ हीनो जातं मंदकेंद्रं २।१७।५।२९ दोर्ज्या ३३४९।२६ कोटे ०।१२।५४।३१ जीवा ७६७।५१ मंदपरिधिः ३८ पूर्ववन्मंदभुज
फलं ३५३।३३ कोटिफलं ८१।३ भुजफलस्य धनुर्जातं मंदफलं कलादि ३५४।७ अंशादि ५।५४।७ मेषादिकं इत्वा मध्य
मबुधे १०।२४।४३।५१ ऋणं जातो मंदस्पष्टो बुधः १०।१८।४९।४४ इति तृतीयकर्म अथ चतुर्थकर्म तत्र स्वदेशीयं
बुधचलोच्चं ८।१०।१२।२३ मंदस्पष्टोनं जातं चलकेंद्रं ९।२१।२२।३९ भुजः २।८।३७।२१ कोटिः ०।२१।२२।३९ दोर्ज्या ३२००।
३८ कोटिज्या १२५२।८ दोर्ज्या ३२००।३८ चलपरिधिना १३२ गुणिता ४२४८३।३६ भांशै ३६० लब्धं द्राग्दोः फलं तच्चेदं ११७३।
३३ त्रिज्या ३४३८ चलपरिधिना १३२ गुणिता भांशैर्लब्धोत्यफलज्या १२६०।३६ कोटिज्या १२५२।८ मृगादिकं इत्वा दन
योर्योगः २५१२।४४ अस्य वर्गः ६३१३८२४१४८ दोर्ज्या ३२००।३८ अस्याः वर्गः १०२४४०५३।४४ वर्गद्वयोर्योगः १६५५।
७८८२।३२ अस्य पदं जातश्चलकर्णः ४०६८।८ अथ चलफलानयनं द्राग्दोः फलं ११७३।३३ त्रिज्यया ३४३८ गुणितं
४०३४६६४० कर्णेनानेन ४०६८।८ लब्धं ९९१।३१ अस्य धनुर्जातं शीघ्रफलं १००६।१४ अथेदं भागादि १६।४६।१४ तु.
लादिकं इत्वा मंदस्पष्टे बुधे १०।१८।४९।४४ ऋणं जातो यं स्पष्टो बुधः १०।२।३।३० अथ गतिसाधनं तत्र तृतीयकर्मणि इद
कोटिफलं ८१।३ अनेन बुधस्य गतिर्गुणिता ४७९२।४५ त्रिज्यया ३४३८ लब्धं १।२३ मृगादिकं इत्वा बुधमध्यमगतौ
५९।८ ऋणं जाता मंदस्पष्टा गतिः ५७।४५ इमां बुधस्य शीघ्रोच्चगतावस्यां [illegible] २४५।३२ विशोध्य शेषं इष्टकेंद्रं इभु
क्तिः १८७।४७ अनष्टास्ताप्या अथात्यकर्मणि शीघ्रफलमंशादि १६।४६।१४ रवौ का ९०।०।० च्युतं ७३।१३।४६
अस्य जीवा ३२९०।१८ अनया ज्यया नष्टस्ताप्यतायाद्दकेंद्रं इभुक्तिः सा १८७।४७ निघ्ना ७१७८६३।३० चलक

र्वेनानेन ४०६९।८ लब्धं २५१।५० शीघ्रोच्चगतौ २४५।३२ शोध्यशेषं स्पष्टो बुधगतिः ९३।४२ एवं स्पष्टः सज्ञो बुधः
१०।२।३।३० गतिः ९३।४२ एवं गुर्वाद्याः साधनीयाः सगतिकाश्च बुद्धिमद्भिः तत्र शुक्रस्यादौ मंदकेंद्रदोर्ज्या द्वाभ्यां २ गु
ण्या त्रिज्यया ३४३८ भाज्या लब्धेन शुक्रस्य मंदपरिधिः सदैव हीनः स्फुटस्यात् अथ चलकेंद्रदोर्ज्या शर ५ घ्नात्रिज्याप्तेन फले
न भृगुचलपरिधिः २५८।०।० युतः स्पष्टचलपरिधिः स्यात् अत्रोदाहरणं प्रदर्शयामः यथा कल्पितेयं शुक्रस्य मंदकेंद्र
दोर्ज्या २०२५।१५ द्विघ्ना ४०५०।३० त्रिज्यालब्धेनानेन १।१० भृगुमंदपरिधि ११।०।० हीनः जातः स्पष्टमंदपरिधिः ९।
५० अथ कल्पितेयं शुक्राशुकेंद्रदोर्ज्या ३०१७।२० पंचभिः पर्निघ्ना १५०८५।४० त्रिज्यया ३४३८ लब्धेनानेन ४।२३ भृगोश्चल
परिधिः २५८ सहितः स्पष्ट २६२।२३ एवं कार्यं इदानीं वक्रतासंभवमाह प्राक्केंद्रभागैस्त्रिनृपैः १६३ शरेंद्रै १५ स्तत्खेंदुभि
१२५ सप्तनृपैः १६७ स्त्रिरुद्रैः ११३ स्याद्वक्रता भूमिसुतादिकानामवक्रतातद्रहितैश्च भांशैरिति स्पष्टोर्थः चलकेंद्रस्य
यदा त्रिनृपादिभागा भवंति तदा तेषां वक्रतावोध्या अथ तैरेव स्ववक्रिभागैरहितैश्च भांशै ३६०रेभिः १९७।२१५।२३५।२५३।
२७७ स्तुल्या यदा चलकेंद्रांशाः स्युस्तदा मार्गिणो भवंतीति ज्ञेयं ॥४२॥ इदानीं सूर्यास्तसाधनमाह प्राच्यां सूर्येतीति प्राच्यां
पूर्वदिशि क्षितिजो भौमोऽष्टमे दस्त्रे २८ द्रांकेंद्रांशैरुदेतीति सुगमं ४४ अवक्रवक्रेति अवक्रवक्रास्तमयोदयोस्तु भागेभ्य
ऊनाधिकाः कलाः द्राक्केंद्रभुक्त्या हृता गतेष्टदिनानि भवंतीति त्रैराशिकेनोत्पन्ने ४५ इदानीं स्पष्टग्रहान्मध्यमग्रहानयनं
स्फुटग्रहं मध्यखगं प्रकल्प्येति स्पष्टग्रहं मध्यमं प्रकल्प्य तस्माद्यथोक्तं मंदचलफले कार्ये तद्दिनपतौ व्यत्ययेनासकृ
त्कार्ये सच्चस्वदेशीयो मध्यमः खगः स्यात् ४६ इदानीं पलभाज्ञानमाह क्रियतुलेति अयनांशानां कलाः रविभुक्त्या
हृताः फलमयनलवोत्थदिनानि तैर्दिनैर्मेषसंक्रांतेर्जूकसंक्रांतेश्च प्राग्विषुवद्दिनं भवति एवं मृगकीट १०।४ सं
क्रांतेः प्रागयनदिनं तस्मिन्दिने यामाध्याह्निकी छाया स्यात् साद्वादशांगुलशंकोरुपरि सा तद्दशीयांगुलाद्या छा
या स्यात् अथेदानीं चरार्थं पंचज्यासाधनं युक्त्यायनांशादिति सार्द्धश्लोकाभ्यां अत्र खेटादिदित्युपलक्षणमेव य
स्मात्खेटादृग्ग्राह्या अयमेनामक्रांतिः साध्यः तस्मात्सायनांशादेव तथा यस्मादुदयसंबंधिनो भुक्तभोग्यकालो साध्यो
तस्मात्सायनांशादेव अथायनांशानयनं यथा सूर्यसिद्धांते पूर्णषष्ठो युगेभानां चक्रं प्राक्परिलंबते तद्युगाद्दिने
भक्ताद्युगणाद्यदवाप्यते तद्दोः स्त्रिघ्ना ३६०शा १० प्रांशा विज्ञेया अयनाभिधा इत्यस्योदाहरणं प्रदर्शयामः पूर्णषष्ठ

६००युगेयनांशचक्रमिदमस्तिकल्पेतु सहस्रगुणं ६००००० यतोयुगानां सहस्रंकल्पइतिचेद्युगादिचक्रं गृह्यते तदाकु
शि॰उ॰ दिनान्यपियुगोत्थानि हरः स्यात् अत्रास्माकं कल्पाद्यहर्गणोस्ति ७२०६३६२२००२८ अतः कल्पस्यायनचक्रेणानेन ६००००००
२७ द्युगणोनिघ्नः ४३२३८९७३२०९६८००००० कल्पकुदिने १५७७९१६४५०००० लब्धभगणा २७४०२० भगणाशेषद्वादश
१२ निघ्नं १०६६३८०८००००० कल्पकुदिने १५७७९१६४५०००० लब्धाराशयः ८ राशिशेषं त्रिंशता ३० गुणं हरात्तल्लब्धाः ३
पूर्ववज्जातोयमयनग्रहः ८।३।१७।४३ अस्यभुजः २।३।१७।४३ अंशाः ३।१७।४३ त्रिभि ३ गुणिताः १८८।५१ दशभि १० रा
प्ता अयनांशा अमी १८।५९।१० अथटोडरानंदोप्याह नंदात्यह्यग्नियुक् ३१७९ शाकः खखांगाद ६०० प्तोयनग्रहः भा
दिकस्तुभुजांशाः स्युस्त्रिगुणा ३ दिग्भि १० रुद्धृताः अयनांशाः स्वर्णमेवं तुल्या जोद्येऽयनग्रहे १ अस्याप्युदाहरणं दर्शयामः
यथाशाकः १६८५ नंदात्यह्यग्निभि ३१७९ युतस्तदेदृग्जातः ४९६५ खखांगै ६०० राप्तोराश्यादिरयनग्रहः
८।३।१५ अस्यभुजांशाः ६३।१५ त्रिभिर्गुणिता १८९।१५ दिग्भि १० लब्धा अयनांशास्तएव १८।५९ एवमयनांशा
नयनप्रकारोस्त्यपि अत्रशिरोमणिग्रंथे विसंवादीति भात्यस्माकं यतः श्रीमत्केशवनीलकंठादिभिरन्यथैव तत्प्रकारोभि
हितइति श्रीमद्भास्कराचार्यैरपिब्रह्मतुल्यैरन्यथोक्तमस्त्यतोस्तेषां वर्तमानकाले सार्वसंवादिमत्तुल्यं ब्रूमः बाणाब्धिवे
दै ४४५ रहितः शाकोवे षष्ट्याभजेदाप्तमिता यनांशा इत्यत्रोदाहरणं यथाशाकः १६८६ बाणाब्धिवेद ४४५ हीनः १२४१ षष्ट्या ६०
प्ता अयनांशा अमी २०।४१ अथेषां प्रतिमासं पंचविकलाभुक्तिश्चैत्रादितः तथाकृते जाता अयनांशा अमी २०।४१।५५
व अथातः क्रमप्राप्तं चरार्धं पंचज्यासाधनं स्योदाहरणं दर्शयामः तत्र तात्स्पष्टोयं भानुमान् १०।२६।४३।४६ अयनांशैरभिः
२०।४१।५५ सहितो जातः सायनोर्कः ११।१७।२५।४१ अस्योक्तवद्भुजः ०।१२।३४।१९ भुजस्योक्तवज्जीवा ७४८।१२ जि
नांश २४।०।० जीवया नया १३९७ गुणिता १०४५३५।२४ त्रिजीवया ३४३८ प्ता क्रांतिजीवा ३०४।१ अस्याः पूर्ववच्चा
पं जाता क्रांतिर्याम्या ३०४।२२ सायनार्कस्य याम्यगोलत्वात् अथद्युजीवानयः क्रांतिर्ज्या ३०४।१ वर्गमिमं ९२९२६।
८ त्रिज्याया ३४३८ वर्गादस्मात् ११८९८४४।० प्रोह्यशेषस्यास्य ११७२७४१७।५२ पदं जाता द्युजीवा ३४२४।३१ अथ
क्रांति कुज्यानयनं यथाद्युजीवा ३४२४।३१ अक्षनयानया ५।० गुणिता १५२०।५ अस्याद्वादशांशो भूमिज्या १२६।४० अथच
रज्यासाधनं यथा क्षितिज्या १२६।४० त्रिज्यया ३४३८ गुणिता ४३४४८०।० द्युजीवया ३४२४।३१ भक्ता चरज्या सेयं १२७।
९ अथासामिकत्रस्थापनं क्रांतिज्या ३०४।१ क्रांतिः ३०४।२२ द्युज्या ३४२४।३१ कुज्या १२६।४० चरज्या १२७।९ अथच
रज्याचापं जातं चरमस्वात्मकं १२७।१९ इदं षड्भिर्लब्धं जातं पलात्मकं चरं २१।१ अथोत्तराद्यनप्रकारांतरेण चरानयनं
तच्च लघुज्यया लघुखंडकोपरि स्वदेशजेस्तच्चरखंडकेर्वेति अथेतच्चरं कस्मात्साध्यमित्याह रविदोस्त्रिभागादिति

सायनार्कस्य यः भुजस्तस्यांशाः तस्मादंशमितेर्दशा तस्मु भुक्तखंडानीत्यादिनाऽऽवमुक्तं भवति राशित्रिको ३ भुजो भवति
तत्रैको राशिश्चेदेकतरं खंडं गतं द्वितीयं भोग्यखंडं स्यात् भुजे यदा राशिद्वयं तदा चरखंडद्वयं गतं तृतीयं चरखंडं भोग्यं स्यात्
भुजे राशिः पूर्णं चेत् पूर्णं० गतखंडं प्रथमं चरखंडं भोग्यं स्यात् इति बुद्धिमद्भिरूहनीयं तथोदाहरणं सायनार्कः ११।१७।२५।
४१। भुजः ०।१२।३४।१९ अत्र राशिः पूर्णं मतो पूर्णं गतखंडं भोग्यखंडेनानेन ५० शेषांशा १२।३४।१९ गुणिता ६२८।३६
त्रिंशता ३० लब्धं पलात्मकं चरं २१।१ तदेव ॥४०॥ अथ स्वदेशीयचरखंडानयनं मेषादिराशित्रितयस्येति पद्यत्रयेणाह
अत्रोदाहृतिः यथेकराशिः १।०।०।० अस्य दृहतीदोर्ज्या १७१९।० जिनांशजीवया १३९७ गुणिता २४०१६४३० त्रिज्यया
३४३८ ता क्रांतिज्या ६९८।३० अस्यावर्गं ४८७९०२।१५ त्रिज्याकृतेरस्याः ११८१९८४४ प्रोह्य शेषं ११३३१९४१।४५ अस्य पदं
द्युज्या ३३६६।१७ अथ लघ्वर्थं कल्पितेयमक्षभा ५।० अनयाक्षभया क्रांतिज्या ६९८।३० गुणिता ३४९२।३० अस्यार्कांशो
१२ जाता कुज्या २९१।२ इयं त्रिज्यया ३४३८ गुणिता द्युज्यया भक्ता ३३६६ ता चरज्या २९७।१५ चरज्यायाः धनुर्जाता मेषराश्यंते
चरासवो २९७।३४ याम्याः अथ द्विराशिः २।०।०।० अस्मात्पूर्ववदेवापमज्या १२०९।४० द्युज्या ३२१८।९ कुज्या ५०४।१ च
रज्या ५३८।४३ अस्याः धनुर्जाता ऽषभांते चरासवः ५४०।५४ याम्याः अथ त्रिराशिः ३।०।०।० अस्य दोर्ज्या ३४३८ त्रिज्यैव
अस्य क्रांतिगुणः १३९७ द्युज्या ३१४१।२२ क्रांतिज्यायाश्चापं क्रांतिः १४४०।० कुज्या ५८२।५ चरज्या ६३७।७ अस्याः धनु
र्जाता मिथुनांते चरासवः ६४०।३९ एषामेकत्र न्यासश्चरासूनां २९७।३४ ऽष ५४०।५४ मि ६४०।३९ इमे चरासवो बोधः
शोधिता जातानि यत्र देशे पंचाग्रा क्षभा ५।० तद्देशीयात्मकानि चरखंडानि मेषादीनां मेष २९७।३४ ऽष २४३।२०
१२७।१९ मिथु ९९।४५ एभ्यश्चरखंडकेभ्यः पूर्वं प्रोक्तप्रकारेणानीतं चरमस्वादिकं अथ स्थूलचरखंडानयनं तत्र दिग्भागस
त्रंशगुणैरिति फक्किकयान्यश्लोके न च पलभेयं त्रिस्था |०|५|५| क्रमाद्दिग्भागसत्रंशगुणो १०।८।३०। गुणिता जातानीमा
नि चरखंडानि ५०।४०।१७ एभ्य आनीतं पूर्वमिदं चरं २१।१ पलात्मकं षड्गुणं जातमस्वादि १२६।६ परं स्थूलमस्त्यस्य चा
पंकृतं तदा जातं चरमस्वादि तदेव १२७।१९ अत्रोपपत्तिः एकांगुल्यपलभोप्रकल्प्य १।०।० एकद्वित्रिराशीनां पृथक्पृथक्च
राण्यानीयतानि षड्भिर्विभज्य पानीयपलात्मकानि कृत्वा यावदधोधः शोध्यंते तावद्दिग्भागसत्रंशगुणा १०।८।३० उत्प
द्यंते अतोनुपातः ५१ इदानीं दिनरात्रिमानमाह चरघटीरहिता सहिता इति अत्रोदाहृतिः यथा तिथिमितघस्रः १५।०
चरघटी नि ०।२१ याम्यगोलत्वाद्धीना जाताः दिनार्द्धघस्रो कसावनाः १४।३९ दिनार्द्धे त्रिंशा ३० हृद्भिः शोधितं जातमर्क

सावनं रात्रिदलं १५।२१ अत्रोपपत्तिः उन्मंडलयाम्योत्तरवलययोर्मध्ये पंचदश १५ घटिका उन्मंडलादधः क्षितिजवलयं
चराईकालेन उत्तरगोले भवत्यतश्चरकलाभिः सहिताः पंचदशघट्यः १५ याम्यगोले तून्मंडलक्षितिजादधः अतश्चरोनाः
पंचदश १५ घटिकास्तत्र॥ ॥इदानीं ग्रहाणां चरकर्माह चरघ्नभुक्तिरित्युपेंद्रवज्रावृत्तभेदेन अस्योदाहरणं रविगतिः ६०।
१ चरेणास्वात्मकेन १२७।१९ गुणिता तद्दृक्जाता ४६४१।७ द्युनिशासुभिरेभि २१६५९ लब्धं कलादिरवेश्चरकर्म ०।२१
सायनार्कस्य याम्यगोलत्वात्स्पष्टेऽर्के १०।२६।४३।४६ धनं जातश्चरस्पष्टोर्कः १०।२६।४४।७ अथ चंद्रस्पष्टागतिः ८००।१७
चरेणास्वात्मकेन १२७।१९ गुणिता १०१८६३।३९ अहर्निशाप्राणे २१६५९ लब्धं विधोश्चरकर्म ४।४३ सायनार्कस्य याम्य
गोलत्वात्स्पष्टविधौ धनं जातश्चरस्पष्टो विधुः ४।२०।५८।१३ भौमादीनामस्मांतरत्वात्स्फुटे एवमोदयिके धनर्णं रात्रौ
तु सौम्यगोले धनं याम्ये ऋणं अत्रोपपत्तिः यद्यंकोदयिकास्तेस्वोदयकालिकाः क्रियंते अत्रलदुदयोर्मध्ये चरकालस्ते
नानुपातः यद्यहोरात्रासुभि २१६५९ गतिकलाल्लभ्यंते तदा चरासुभिः किमिति फलकलाभिरूनो ग्रहः उत्तरगोलस्थेऽर्के
अतः क्रियते यतस्तत्रलंकोदयात्प्राक्स्वोदयः यद्यंकायां क्षितिजं तदन्यदेशे उन्मंडलं अथ उन्मंडलादधस्थे क्षिति
जस्थे ऋणं दक्षिणगोले तूपर्युन्मंडलात्क्षितिजं भवत्यतोधनं अस्तकाले त्वस्माद्विपरीतं यतो रविस्तत्रोन्मंडलं
प्राप्य पश्चात्क्षितिजं प्राप्नोति उत्तरगोले दक्षिणे तु आदावेव एवं सर्वमुपपन्नं इदानीं ग्रहाणां चरकर्मोत्पत्त्या लग्न
लंकोदयसाधनमाह एकस्य राशेरिति अत्र निरक्षदेशे लंकाज्ञेया एकराशिः ९।०।०।० अस्य ग्रहतीजीवा १७१९ तस्य
लब्धी अस्याः वर्गो यं २९५४९६१ एकस्य राशेः क्रांतिज्यायाः ६९८।३० वर्गेणानेन ४८७९०२।१५ हीनः २४६७०१।४१
अस्य पदं १५७०।४१ त्रिगुणेनानेन ३४३८ गुणितं ५४००००९।१८ एकराशेः ९।०।०।० द्युजीवयानया ३३६६।१७ लब्धस्या
स्य १६०४।१७ चापं १६७०।० अथ द्विराशिः २।०।०।० अस्य जीवा ग्रहती २९७७।० अस्य वर्गः ८८६२५२९ द्विराशेः २।०।०।०
क्रांतिज्यायाः अस्याः १२०९।४० वर्गेणानेन १४६३२९३।२६ हीनस्तद्दृक् ७३९९२३५ अस्य पदं २७२०।० त्रिगुणो ३४३८ गु
णितं द्विराशिजीवया ३२२८।९ लब्धं २९०६।५ अस्य चापं ३४६५ अथ राशित्रयस्य ३।०।०।० जीवैव त्रिज्या ३४३८ अ
स्याः कृतिः ११८१९८४४ राशित्रयस्य क्रांतिज्या १३९७ अस्य वर्गो १९५१६०९ वियुता शेषस्यास्य ९८६८२३५ मूलं
३१४१।२२ अस्यैव त्र एव राशित्रयस्य ३।०।०।० द्युजीवा ३१४१।२२ भाज्यभाजकयोस्तुल्यत्वात्फलं त्रिज्यैव ३४३८ अस्याश्चा
पं ५४०० एषामेकत्र न्यासः १६७०।३४६५।५४०० एषामधोधः शोधने विहिते जाताः निरक्षोलंका तस्यां मेषादीनामु
दयासवः मे १६७०। वृषस्योदयाः १७९५ मिथुनस्य १९३१ इमे एव विलोमस्थाः कर्कादौ एवं कृते कर्कस्य १९३१ सिंह

शि० उ० २८

राशिः २८

M-497

स्य१७९५ कन्यादयाः १६७० एते व्यस्तस्छास्तुल्यादौ ज्ञेयाः ५५५॥ इदानीं प्रकारांतरेणाह कीटादिराश्यंतज कोटिजीवेति
कर्कराश्यंतः ४।०।०।० अस्य कोटि १।०।०।० कोटेर्जीवा १७१९ त्रिगुणेन ३४३८ गुणिता ५९०९९२२ द्विराशिद्युज्यया ३३९६
१८३४३१ चापं १९३५ सिंहांतः ५।०।०।० अस्य कोटिः २।०।०।० कोटेर्जीवा २९७७ त्रिज्यया ३४३८ गुणिता तद्दृक् एकरा
शेर्द्युज्यया ३३६६।१७ लब्धस्यास्य ३०३०।४१ चापं ३७३० कन्याराश्यंतः ६।०।०।० कोटिः ३।०।०।० कोटेर्जीवा त्रिज्यैव ३४३८
त्रिज्यया हता १२९९८४४ कन्यांते द्युज्यापि त्रिज्यैव ३४३८ तया ता त्रिज्या अस्याधनुः ५४०० इमान्यधोधः शोधितानि
जाताः कर्कादीनां लंकोदयासवः कर्कस्य १९३५ सिंहस्य १७९५ कन्यायाः १६७० एते विलोमस्छा मेषादीनां लंकोदयास
वः स्युः तथाहि मेष १६७० वृष १७९५ मिथु० १९३५ एते विलोमस्छास्तुल्यादि प्रवर्णा तथाहि तुलामानं १६७० वृश्चि०
१७९५ धनुषः १९३५ मृग १९३५ कुंभ १७९५ मीनराशेर्मानं १६७० कन्यांते द्युजीवा त्रिज्यैवेति ३४३८ बोध्यं॥५६॥ इदा
पुनः प्रकारांतरेणाह मेषादिजीवा त्रिगृहद्युभोर्ज्या इति अत्रोदाहृतिं प्रदर्शयामः मेषराशेः १।०।०।० जीवा १७१९ त्रिभस्य द्युज्यया ३१९१
ताडिता ५३९९३७ एकराशिद्युज्यया ३३६६।१७ लब्धस्यास्य १६०४।५२ चापं १६७० अथ द्विराशिः २।०।०।० अस्य ज्या २९७७ त्रिरा
शिद्युज्यया ३१९१।२२ क्षुण्णानामगुणिता ९३५२०१३ द्विराशि २।०।०।० द्युजीवया ३२१८।९ लब्धं २९०५।४७ अस्योत्क्रमचापं ३४६१
अथ त्रिराशिज्या ३४३८ त्रिराशिद्युज्यया ३१९१ क्षुण्णानामगुणिता १०७८८७५८ त्रिराशिद्युज्यया सं त्रिज्यैव ३४३८ अस्याश्चा
पं ५४०० एषां रुदित्युपलक्षित्यर्थे मेकत्र न्यासः १६७०।३४६५।५४०० इमानि चापान्यधोधः शोधितानि जाता मेषादीनां
लंकोदयासवः मे १६७० वृ १७९५ मिथु १९३५ कर्क स्य लंकोदयमानं १९३५ सिं १७९५ कं १६७० एते विलोमस्छा तुलादौ तथाहि
तुला १६७० वृश्चि १७९५ धन १९३५ मृगस्य १९३५ कुंभ १७९५ मीन १६७० अथ निष्पन्नांस्तानाह ते त्रिद्विभूपा इति न्यासस्य
व्याख्या १६७०।१७९३।१९३७ अथोत्तरार्द्धे नस्वदेशराश्युदयानयनं क्रमोत्क्रमस्छेरिति अथैते मेषादिलंकोदयासवः १६७०।
१७९५।१९३५।१९३५।१७९५।१६७० क्रमोत्क्रमस्छेः पूर्वानीतैर्मेषादीनां चरखंडासुभिरेभिः २९८।२४३।१०० कर्कादिस्तं
१००।२४३।२९८ मिथुनपर्यंतं हीनास्ततः कन्यापर्यंतं युतास्तदा जाताः यत्र देशे पंचागुलाक्षभा ५।० तत्र देशराश्युदयाः मे
षमानं २३७२ वृष २५५२ मि १८३५ क २०३५ सि २०३८ क १९६८ एतएव विलोमस्छा तुलादौ इमे षड्भिः मेषाजातानि पला
त्मकानि एषां केषुन्यासः मेषांतः आदौ स्वक्षितिजे ततः उन्मंडलेलगति अतश्चरखंडोनो मेषोदयः स्वदेशोदयो भ
वति एवं वृषमिथुनयोरपि कर्कादौ तु चरखंडानामपचीयमानत्वात् तानि धनं परिणमंति तुलादौ तु उन्मंडलस्याधः
स्थितत्वाच्चरखंडानि धनं भवंति मृगादौ तु धनखंडानामपचीयमानत्वात् ऋणं परिणमंति ५९ इदानीं नैपुण्यमाह

M-4617

क्षेत्राणामितिगीतिभेदेन यथाराश्युदयाः साधितास्तथा
शि०उ० होरोदया अपि साधनीयाः तद्यथा पंचदश १५ दिपंचद
२९ शांतरभागा १५ नां ज्या होराज्याः घडुर्वति ताभिर्मिथुनां
तद्युजीवापथक् पृथक् गुण्या स्वस्वद्युज्यया भक्ता फला
नीत्रोक्तवद्भवंति अथो धः शुद्धानि षडात्यं चमं पंचमा
च्चतुर्थं तृतीयमित्यादि शेषाणि होरोदयासवः स्युः
एवं दशा १० दि दशांतरभागे १० द्रेष्काणोदया भवंति ते च
नव तथा होरांशानां षट् च राशि दयान्यथो धः शुद्धानि
तेषां चरखंडानि तैः क्रमो क्रमस्थैरूनयुताः पूर्ववदेवस्वदेशी
याहोरादयासवः स्युर्मेषादीनां द्वादशानां तच्चस्तात्तुलादीनां

मेष	वृष	मिथु	कर्क	सिंह	कन्या	तुला	वृश्चि	धन	मक	कुंभ	मीन	राशयः
२९	२९	२०	२०	२९	२९	२९	२९	२०	२०	२९	२९	चरखंडाः नक्षत्रात्मकानि
१६५०	१७३५	१६३५	१६३५	१७३५	१६५०	१६५०	१७३५	१६३५	१६३५	१७३५	१६५०	लंकोदयासवः
१७३५	१५४२	१६३५	१७३५	१७३५	१६३६	१६३६	१७३६	१७३५	१६३५	१५४२	१७३५	लग्नोदयासुः
२९	२५८	३०५	३०५	३०५	२९	२९	३०५	३०५	३०५	२५८	२९	स्वदेशीयलग्नोदयपलानि

एवं चतुर्विंशतिकाः २४ एवमेव द्रेष्काणोदया त्रिंशत्कृत्वउधिकाः ३६ तथा चात्र सायनांशस्यार्कस्य भागाः पंचदश १५ हृताः
गतहोराः स्युः शेषांशास्ते लुप्ताः तैः पंचदश १५ भ्यः शुद्धा भोग्यांशाः स्युः भोग्यांशिघ्रः स्वहोरादयः पंचदशहृतः फलं भोग्यास
वः स्युः तानीष्टासुभ्यो विशोध्य तदयतो होरोदयांश्च विशोधयेत् शेषं पंचदश १५ भिर्गुणितं कार्यं अशुद्धहोरोदयेन भजेत्
फलं लवाः अशुद्धपूर्वाणां होरोदयानां संख्यया गुणितैः पंचदशभिर्युताः संतो लग्नस्यांशा भवंति एवं लग्नात्कालसाधने
पि एवमेव द्रेष्काणोदये रपि लग्नेसाध्यं तत्र पंचदशस्थाने दशभर्जने गुणने च कल्पाः एवं होरादये द्रेष्काणोदये वा साधि
तं लग्नादिकं उदयांतरात्स्वं कर्म च सूक्ष्मं भवति अन्यथा तु स्थूलं ५८ इदानीं भुजांतरसंस्कारमाह भानोः फलमि
ति अत्रोदाहृतिः यथा भानोर्मंदफलं कलादि ११९।५५ सायनार्कस्य राशेः ११ कुंभस्य लंकोदयमानेनानेन १७९५ गु
णितं २१५२५०।२५ अष्टादशशतेन १८०० लब्धं ११९।३५ स्पष्टार्कगत्या ६०।१७ निघ्नं ७१७६।५९ अहर्निशप्राणे २१६५९ एमः
०।१९ लब्धं भानोर्भुजांतरफलं अथ रवेर्मंदफलं कलादि ११९।३५ चंद्रस्पष्टगत्या ८००।१७ ताडितं ९५९६७।१९ द्युनिशासु २९
भि २१६५९ लब्धं विधोर्भुजांतर ४।२१ फलं अथैतत्फलद्वयं २ सूर्यस्य मंदफलवद्धनर्णदेयं तद्यथा सूर्यमंदफ
लधनमस्यतो भुजांतरफलधने तथा कृते जातौ भुजांतरफलसंस्कृतौ सूर्यचंद्रौ रविः १०।२६।४४।२६ चंद्रः ४।२१।२।
उ। भौमादीनामल्पांतरत्वात्फलं नदोषः उक्तमस्ति स्वल्पांतरत्वादवहूपयोगो स्त्रसिद्धभावाच्चवहुप्रयासात् ग्रंथ
स्यतद्वैगुरुताभयेन यस्त्य ज्यते यो नसदूषणाय इति ६१ इदानीं मुदयांतरसंस्कारमाह युक्तेति मध्यमार्कः

१०।२४।४३।५१ अयनांशैरेभिः २०।४१।५५ सहितो जातः सायनः ११।१५।२५।४६ अस्य लंकायां भुक्तासवः तेच यथैवं सायनार्कस्य
यं शास्तएव भुक्तांशसंज्ञीकाः १५।२५।४६ एभिर्मीनराशेर्लंकोदयासव १६७० निघ्नाः २५७६७ त्रिंशता ३० भक्ता जाता मीनराशे
र्भुक्तासवः ८५८।५४ अथ सायन मध्यमार्कस्यास्य ११।२५।२५।४६ लिप्तागणः २०७२५।४६ अथ मीनराशे १२ भुक्तासवः
८५८।५४ मेषराशेः सकाल्कुंभराशिपर्यंतं ११ गतासुभिरेभि १९९३० युताः २०७८८।५४ एषां २०७८८।५४ लिप्तागण
स्य चां २०७२५।४६ तरं ६३।८ अंतरेण ६३।८ रविगतिः ६०।१ गुणिता ३७८९।३ अहर्निशप्राणैः २१६५९ प्राप्तं रवेरुदयांत
रफलं ०।१० अथ चंद्रगतिस्पष्टा ८००।१७ विवरेण ६३।८ गुणिता ५०५२४।३६ अहर्निशप्राणैः २१६५९ लब्धं चंद्रस्योद
यांतरफलं २।१९ इमे फले लिप्तागणतो भुक्तासवोधिकाः संत्यतश्चरकर्मभुजांतरकर्मस्पष्टयोः पुष्यवतो युतेरु
ततदा जाता विमौ उदयांतरस्पष्टावर्क १०।२६।४४।३६ चंद्रो ४।२१।४।५७॥ ॥श्लो॰ ६३॥ ॥अथेदानीं युगपद्वसं
स्कारत्रयमाह चेत्स्वोदयैरिति आदौ स्पष्टार्कः सायनः कार्यः स्वदेशीयमेषादिस्वराश्युदये भुक्तांशा गुण्याः त्रिंशता
३० भाज्याः लब्धं तद्राशिभुक्तासवस्तेच मेषादिस्वपर्यंतं गते लग्नोदये युताः कार्यास्तेषां सायनस्य मध्यमार्कस्य लिप्ता
गणेन सहांतरं विधेयं तेन यहगतिर्गुण्या द्युनिशासुभिर्भाज्या यत्कलादि लब्धं तत्स्पष्टग्रहमध्ये पूर्ववद्धनर्णं कार्यं त
द्यथा लिप्तागणागणादसवोधिकाश्चेद्धनमन्यथा ऋणं एवं कृते चरादिकर्मत्रयस्पष्टो ग्रहः स्यात् तथाह्यत्रोदाहरणं
प्रदर्शयामः यथा सायनस्पष्टार्कः ११।१७।२५।४१ अस्य स्वदेशीयमीनराशिमान १३७२ भुक्तांशाः इमे १७।२५।
।४१ गुणिताः उपर्युपरि षष्ट्युद्धृते जाताः २३९११ त्रिंशता ३० लब्धा मीनराशेर्भुक्तासवः ७९७ मेषादिगते लग्नो
दयासुभिरेभि २०२२८ युता २१०२५ एषां सायनमध्यमार्कस्य लिप्तागणस्य २०७२५।४६ तरं जातमिदं २९९।१५
अनेनार्कगतिः स्पष्टा यं ६०।१ निघ्ना १७९५९।१९ अहर्निशासुभि २१६५९ लब्धं ०।४९ अनेन स्पष्टार्को यं १०।२६।४३।
४६ युतस्तदा जातश्चरादित्रयकर्मस्पष्टः १०।२६।४४।३५ अथ चंद्रगतिः स्पष्टा यं ८००।१७ विवरेणानेन २९९।१५ नि
घ्नी २३९४८४।७७ द्युनिशाप्राणाप्तं चंद्रस्य कर्मत्रयफलं ११।३ भुक्तास्वाधिक्यात् स्पष्टचंद्रे ४।२०५३।३० धनं जातश्च
रादिकर्मत्रयसंस्कृतश्चंद्रतुल्यएवायं ४।२१।४।३३ ॥६४॥ इदानीं प्रकारांतरेणोदयकर्माह मध्याद्वेरिति मध्य
मोयमुच्चयुः १०।२४।४३।५१ अयनांशैरेभिः २०।४१।५५ सहितो जातः सायनसंज्ञः ११।१५।२५।४६ द्वाभ्यां गुणि
तः २१।०५१।३२ अस्य भुजः ०।२९।८।२८ अस्य लघुखंडोत्थाजीवा ५८।२२।५ अनया कस्य मध्यमभुजवो ५८।८
गुणितः ३४५१।३० खनगाश्विभि २७० लब्धं विलिप्तादि रवेरुदयांतरफलं १० चंद्रमध्यमोजवः ७९०३५

शि० उ० ३०

मध्यमार्कस्य लघुदोर्ज्यया ५८।२२।५ निघ्नः ४६१४४ खगुणाश्विभि २७० लब्धं विकलादि विधोरुदयांतरफलं १७० बहुलाल्कला
दि २।५० अथेदं फलद्वयसायनार्कस्य युग्म १ पदगतत्वात्पुष्यवतोर्धनं तदा जातो उदयांतरस्पष्टार्कचंद्रौ १०।२६।४४।३६ चंद्रौ ४
२१।५।२८ अत्रायुग्मपदे असवः कलाभ्यऊनाएवभवंति अतस्तत्रऋणं युग्मपदे तु अधिकाएवातस्तत्र धनं ॥६४॥ इदानीं तिथि
करणप्रयोगानां साधनान्याह रविरसेरिति आदौ चंद्रार्कौ णोनः कार्यस्तस्यांशाः द्वादशभि १२ र्भोज्या फलं इतानां गतास्तिथ
यः स्युः अथ तेशाः षड्भिर्भोज्याः फलं इतानि नाम गतकर्णानि स्युः कदा यदा तानि रूप १ रहितानि तदा गतानि स्युर्बवादि सकाशात्
उक्तानि फलग्रंथेषु बव १ बालव २ कौलव ३ तैतिल ४ गर ५ वणिज ६ विष्टय ७ इत्यादीनि कृष्णाचतुर्दश्युत्तरार्द्धे शकुनि ८ नागा
स्याचतुष्पदनागसंज्ञे स्यातां प्रतिपत्पूर्वार्द्धे किंस्तुघ्नं करणं स्यादिति वेद्यं अत्रोदाहरणं दर्शयामः तत्रादौ चरकर्मादि कर्मत्रयस्प
ष्टो रविचंद्रौ रविणा १०।२६।४४।३६ चंद्रोयं ४।२१।४४।५७ रहितः शेषे ५।२४।२०।२१ अस्यांशाः १७४।२०।२१ द्वादशभिरा १२
प्तं गततिथयः शुक्लप्रतिपत्सकाशात्त्रयोदश १३ शेषं ६।२०।२१ द्वादश १२ ना पातितं जातमीदृक् ५।३६।३६ अस्यविलि
प्ताः २०३७९ सवर्णिताः १२२२७४० रवींद्वोः स्पष्टगत्यंतरेण सवर्णिते न ४४४१६ भक्ताः लब्धं पूर्णमास्यांशो उदयतो घट्यः
२७।३१ अथनक्षत्रानयनं यथा चरादिकर्मत्रयस्पष्टो विधुः ४।२१।४।५७ अस्यकलाः ८४६४।५७ खखगजै ८०० लब्धं ग
तभं १० शेषं ४६४।५७ हृतादस्मात्पातितं ३३५।३ चंद्रस्पष्टगत्या ८००।१७ लब्धं पूर्वाफायाः सूर्योदयाद्घट्यः २५।७ अथ
योगानयनं चरादिस्पष्टार्कं द्वौ शौ गकलाः ६४६६।३३ हरे ८०० णा पं गतयो गोध्यतिः शेषं ६६।३३ हरेणानेन ८०० लब्धाश्लक
स्य पूर्वदिने गतघट्यः ५।१२ एवं सर्वेषां भुक्तघट्यानयनं अथ भोग्यघट्यानयः तत्र पूर्वं पक्षेषं तदिदं ६६।३३ हरा ८००
त्पातितं ७३०।५७ अस्य विकला ४३८२७ सूर्येंद्वोर्गतियोगेन ८६०।१८ लब्धा श्लस्य भोग्यघटिका ५०।१६ अथ करणा
नयनं रव्यूनचंद्रांशा १७४।२०।२१ रसै ६ लब्धं २९ रूपेण १ रहितं २८ नगैस्तष्टं ० जातं विष्टिकरणं गतसंज्ञं अथेतद्
पयुतं जातं बवकरणं वर्त्तमानं ॥६६॥ इदानीं नतकर्माह तिथ्यंतनाडीनतबाहुभोर्ध्यति तथोदाहरणं अथाल्पांत
रत्वादियमेवतिथिः २७।३१ दिनमानादस्मात् २६।१८ त्पातिता जातं तिथिशेषं १।४७ अयमेवतिथ्यंतः अस्य नतं यथा
दिनार्द्धे २४।३६ तिथ्यंतघटीभि १।४७ र्हीनं जातं पश्चिमनतं १२।५२ त्रिंशतः ३० पातितं जातं पश्चिमोन्नतं १७।८ अथनतस्यवा
हूनयनं तद्यथा नतकलारससंगुणितालवो त्यादि संप्रदायः अत्रोदाहृतिः नतघट्यः इमा १२।५२ षड्भि ६ र्गुणिता जाताभा
गा ७७।१२ इमे त्रिंशताभक्ता जातोराश्यादिर्नतः २।१७।१२।० अस्मात्पूर्ववल्लघुदोर्ज्या ११६।३६ अनयार्कस्य चंद्रस्य च मंदफले
११६।५५।।२६६।१ निघ्ने १३६८२।१७ चंद्रस्य ३४८६५।२० नखगोद्धिभि ४६२० कृंगाग्निवेदै ४३६१ श्च क्रमाल्लब्धं रविचंद्र
योर्नतफलं कलादि २।५०।। ॥७।५८ अथोदयांतरकर्मस्पष्टार्कः १०।२६।४४।३६ पश्चिमनतत्वान्नतफलेन स्वेन २।५० यु
तः जातो नतकर्मसंस्कृतो र्कः १०।२६।४७।२६ अथ चंद्रस्तु प्राक्कपालस्थः मंदफले ऋणे सति युतः अन्यथा ऋणं अतउ

शम: ३०

दयांतरस्पष्टोयंविधुः ४।२१।४।५७ चंद्रनतफलेनहीनो ७।५९ हीनोजातोनतकर्मसंस्कृतोविधुः ४।२०।५६।५८ अत्रयदि फलेंशा
द्यानिघ्नेचेत्फलमंशाद्यंग्राह्यं यदिकलाद्येफलेगुण्येतर्हिकलाद्यालब्धिर्ग्राह्या ६७ ६८ इदानीं स्पष्टग्रहस्पतालकालिकीरकरण
माह यातेष्येति अस्योदाहरणं यथाशाके १६८६ फाल्गुनशुद्धपूर्णिमायांगुरोसूर्योदयाद्गतघटीपलेष्वेषु ५।२५ स्पष्टार्कोयं
सयथा अर्कगतिः स्पष्टा ६०।१ इष्टघटिकाभिरेष्याभिरभि ५।२५ गुणितागोमूत्रिकान्यायेन तदैवंजाता ३२५ षष्ट्या ६० लब्धेना
नेन ३।२५ स्पष्टोर्कः सहितः जातस्तात्कालिकोर्कः १०।२६।४६।११ स्पष्टः स्पष्टमग्रे ६६।७०। अथसूक्ष्मनक्षत्रानय
नं साईचतुर्भिः ४ र्हृतैः तत्रभोगप्रमाणं राशिमध्यमभुक्तिः ७९०।३५ अध्यईभोगप्रमाणं ११८५।५२ अईभोगप्रमाणं
३९५।१७ अथैषांभानांभोगानाह तत्रविशाखादिति ध्रुवाण्यद्ध्रईभोगानि ११८५।५२ सार्पार्द्रानिलांतकेईवारुणभानि
षडिभानि अईभोगानि ३९५।१७ शेषाण्यश्विकृत्तिकामृगज्यपित्रपूफार्कत्वाष्ट्रानुराधानिर्ऋतिवारीश्रवणश्रविष्ठापूभा
रेवत्यादीनिपंचदशेभानिएकभोगानि ७९०।३५ अथाश्विन्यादीनांभोगाअधस्तेषांध्रुवाःकोष्ठेषुलिख्यंते अत्रसर्वेर्क्ष

	अ	भ	कृ	रो	मृ	आ	पु	पुष्य	अश्ले	म	पूफा	उफा	ह	चि	स्वा	वि	अनु	ज्ये	मू	पूषा	उषा	अभि	श्र	ध	श	पूभा	उभा	रेवती
भोगाइमे	७९०	३५	७९०	११८५	७९०	३५	११८५	७९०	३५	७९०	३५	११८५	७९०	७९०	३५	११८५	७९०	३५	७९०	७९०	११८५	३५	७९०	७९०	३५	७९०	३५	७९०
	३५	१७	३५	५२	३५	१७	५२	३५	१७	३५	३५	५२	३५	३५	१७	५२	३५	१७	३५	३५	५२	१५	३५	३५	१७	३५	५२	३५
ध्रुवाः	७९०	११८५	१५८५	३९५	३५८५	३५८५	५२७५	६३७५	६३७५	७५१०	६३०	६३५	११८५	११८५	१२६३	१२६३	१३५५	१३५५	१२६३	१२६३	१२६३	१२६३	१२६३	१२६३	१२६३	१२६३	१२६३	१२६३
	३५	५२	३७	१९	५४	११	३	३८	५५	३०	५	५७	२८	७	२४	१६	५१	८	४३	१८	१०	२५	०	३५	५२	२७	१६	५४

भोगस्तनितानां चक्रकलानां यलेषंसोभिजिद्भोगः २५४।१५ अथैतत्साधनं तद्यथा पूर्वानीतोयंस्पष्टएवार्कः ११।२६।४३।४६ अस्य
लिप्ताः १९६०३।४६ आसुदस्त्रादिशततारिकापर्यंतं भोगाइमे १८८३२।५२ विशुद्धा यलेषंतद्गतमिदं ७७०।५४ ९ तत्षष्ट्या ६०गु
णितं ग्रहगत्यानयाद्६०।१ भक्तेलब्धंपूर्वभायाःगतघटिकाः ७७०।५४ अथभोग्यानयनं यथास्पष्टार्कलिप्तागणः १९६०३।४६ अ
स्मुद्भोग्यादस्मात् १९६२३।२७ पातितस्तदाजातमेष्यं १९।४१ अथेदंषष्टि ६०गुणितं ११८१ अर्कगत्या ६०।१ लब्धापूर्वभाया
लब्धघस्यः १९।४१ अथगतेष्यघटीनांयोगेजातोभभोगः ७९०।३५ अथाभ्योनक्षत्रघटीभ्यः स्पष्टार्कानयनं तद्यथानंतरानी
अजैकचरणभस्यगतघटिकाः ७७०।५४ अजैकचरणभस्यभोगेनानेन ७९०।३५ गुणितास्तदैवंजाताः १०९४६०।४३ अस्यभभो
गेनानेन ७९०।३५ लब्धाः कलाः ७७०।५४ दास्त्रादीष्टपर्यंतंगतभोगैक्येनानेन १८८३२।५२ युतास्तदाजातोयंकलादिकोर्कः

सच १९६०३।४६ स्वछेदे नोपर्युपर्युद्धृतेजातो राश्यादिः १०।२६।४३।४६ सएवायमर्कः अथैवं लात्रबुद्धिदार्ढ्यायचंद्रा
नयनं तत्रतावत्स्पष्टः पूर्वमानीतोयः सचंद्रः ४।२०।५३।३० गतिः ८००।१७ कलात्मको जातः ८४५३।३० अस्मिन्दास्त्रा
दिपूफापर्यंतं भोगाः ८३०१।५ शुद्धाः शेषं यत्तद्गतसंज्ञं १५२।२५।३७ अथभोग्यमेवाह गतसंज्ञंतदानयनं तद्यथा चं
द्रकला ८४५३।३० अशुद्धभोग्यादस्मात् ६४८६।५७ त्यातितं भगतसंज्ञं १०।३३।२७ अथभुक्तैष्यकालानयनं यथाग
तं १५२।२५ संज्ञं षष्टि ६० हतं ९१४५।० चंद्रस्पष्टगत्या ८००।१७ लब्धाः उफाभस्यगतघटिका ११।१५ अगतनामैष्यं १०
३३।२७ षष्ट्या ६० गुणितं ६२००७।० चंद्रगत्या ८००।१७ लब्धा एष्यघटिका ७७।२८।५२ अथगतैष्यघटिकानां यो
गे जातो भभोगः इदमेव सर्वर्क्षं ८८।५४।२९ अथाभ्योघटीभ्यो चंद्रानयनं स्पष्टं यथोफयाः गतघट्यः ११।२५।३७
ऊफाभोगेन अद्यर्क्षभोगानीत्या युक्तेनानेन ११८५।५२ गुणिताः १३५५०।५० सर्वर्क्षेनानेन ८८।५४।२९ लब्धाः क
ला १५२।२५ दास्त्रादिष्टपर्यंतं पूफापर्यंतं गतभोगैरेभिः ३०१।५ युतास्तदा जातः कलादिश्चंद्रः ८४५३।३० कलषष्ट्यो
६० हृता अंशाः जाता अंशास्त्रिंशतो ३० हृता राशयः स्युः राशयो द्वादशतष्टाः शेषं ग्रहः स्यात्तत्राप्येवं कृते जातोयं
राश्यादिश्चंद्रः सएवस्पष्टः ४।२०।५३।३० अथैवं भौमाद्याः सभाः सर्वे ग्रहा आनेयाः ॥ ॥ इदानीं ग्रहाणां राशि
संक्रांतिमानं भतिथिकरणयोगानां संधिमानं च श्लोकद्वयेनाह षष्टिघ्नविवंग्रहभुक्तिभक्तमित्यादि तत्रादौ रवींदुवि
वानयनं लग्नप्रोक्तमस्ति अत्राप्येवं कार्यं तद्यथा स्पष्टार्कगतिः ६०।१ द्वाभ्यां २ गुणिता १२०।२ एकादशभिर्लब्धं १०।५४
इदं त्रिभिर्गुणितं जातं कलादिरवेर्विवं ३२।४२ अथचंद्रविवानयनं यथा विधुगतिः स्पष्टा ८००।१७ वेदाश्चे ७४ लब्धं १०।
४८ अदस्त्रिघ्नं तदा जातं कलादिविधुविवमिदं ३२।२४ मनष्टस्छाप्यं नक्षत्रसंधिघट्यर्थं अथार्कविवं कलादि ३२।४२
षष्ट्या ६० गुणितं जातं विकलात्मकं १९६२।० स्पष्टार्कगत्या ६०।१ लब्धा रवेः संक्रमकाले पुण्यघटिकाः ३२।४२ तत्रमिश्र
फलाश्च एवं संक्रांदिने संक्रांतिकालात्पूर्वापरतश्च तासामर्द्धं १६।२१ पुण्यदं भवतीत्यर्थो द्रम्यां ॥७५॥ अथतिथि
भादीनां संधिमानं शशितनुविकलाभ्य इति अस्यार्थः शशिनस्तनुः शशितनुः शशितनुनः विकलास्ताभ्यः शशी
चंद्रः तस्य तनुनामविवं कलादि तत्षष्ट्या गुण्यं विकलिकाः स्युः ताभ्यश्चंद्रगत्या यल्लब्धं तद्संधिमानं ताभ्योऽ
र्कद्वोर्गत्यंतरेणाप्तं तत्तिथिकरणयोः संधिमानं स्यात् च पुनस्ताभ्य एव चंद्रविवं विकलाभ्यः स्पष्टार्कद्वोर्गतियोगेना

संयत्रयोगसंधेर्घटीमानं स्यात् तथाह्यत्रोदाहरणं क्रमप्राप्तं प्रदर्शयामः तत्रतावदनंतरानीतं यदनष्टस्थापितम
भवत्तदिदं चंद्रबिंबकलादि ३२।२४ अदः षष्ट्या ६० गुणितं तदा जाताश्चंद्रबिंबविकलाः १९।४४ स्पष्टार्कद्वोर्गत्यंतरेणा
नेन ७४०।१६ भक्ताः लब्धातिथिकरणयोः संधिमानं २।३७ अथनक्षत्रसंधेरानयनं यथा चंद्रतनुविकलाः १९
४४।० चंद्रगत्यानया ८००।१७ लब्धानक्षत्रसंधिकलाः २।२५ अथयोगसंधिकलानयः यथाशशितनुविकलाः १९
४४।० स्पष्टार्कद्वो ६०।१।८००।१७ गतियोगेनानेन ८६०।१८ भक्तालब्धा योगसंधिघट्यः २।१५ संधौ मिश्रः फलमि
त्यर्थः अत्रसंधिरुभयोरपि बिंबस्य स्थितत्वादुपपत्तिः सुगमा ७६ ओडग्राम्यिमहीसरित्परिसरालंकाररूपे शुभा
ख्याते सुजनाश्रिते द्विजवरः श्रीगौडसोमेश्वरः तत्पुत्रः समभूत्समुज्वलमतिर्वीरेश्वरस्तत्सुतेनावद्यात्रशिरो
मणेः सुविरतिः स्पष्टाधिकारोव्यगात् ९ इतिश्रीमद्दैवज्ञानिकरनिरतिश्यशयाभिमतेन श्रीमदनेश्वरभट्टेना
भिरचिते श्रीमत्सिद्धांतशिरोमण्युदाहरणे सिद्धांतदीधितौ स्पष्टाधिकारोदाहरणं समाप्तिमगात् ॥श्री॥ ॥श्री॥
अथात्रिप्रश्नाधिकारोदाहरणं व्याख्यास्यामः तत्रादौ तदारंभकत्वप्रयोजनमाह॥ ॥जयुर्विदोदः किलकालतं
त्रं दिग्देशकालावगमोत्रयस्मिन् त्रिप्रश्ननाम्नि प्रचुरोक्तिधाम्नि ब्रुवेधिकारं तमशेषसार मितिवाक्यं अथातोल
ग्नसाधनमाह तात्कालिकोर्कणेति अत्रोदाहरणार्थं पूर्वमानीतास्वदेशीयलग्नोदयानां पलादिकानां प्रयोजनत्वा
त्पुनरपिन्यासः मेषमानं २२८ ६ २५८ मि॰ ३०६ कर्क ३३९ सिंह ३३९ क ३२८ तु ३२८ वृश्चिक ३३९ धनु ३३९ मृग ३०६
कुंभ २५८ मीनमानं २२८ अथातोलग्नसाधनार्थं कल्पितोयमिष्टसमयः १०।० अस्मिन्समये चरादिकर्मत्रयसंस्कृ
तायं स्पष्टार्कः १०।२६।५४।३७ अयनांशैरभि २०।४१।५५ युतो जातः सायनार्कः ११।१७।३६।३२ अस्यांशा १७।३६।३२
स्त्रिंशदंशेभ्यः ३० पातितास्तदा जाता भोग्यांशा १२।२३।२८ मीनलग्नोदयमानैरभि २२८ गुणिता स्त्रिंशता ३०६ लब्धा
निमीनराशेः १२ भोग्यपलानि ९४ इष्टघटीनां पलेभ्यः ६०० शोधितानि शेषं ५०६ मेषप्रमाणेनानेन २२८ शोधितं त
द्धं २७८ अस्याग्रे वृषमानं तेनानेन २५८ शुद्धं शेष २० मस्मिन् मिथुनराशि ३ मानं नशुद्ध्यत्यतो मिथुनराशिरशुद्धः
अथशेषं २० त्रिंशता ३० निघ्नं ६०० अशुद्धेन मिथुनमानेन ३०६ लब्धमंशादि १।५७।३८ अशुद्धपूर्वे भवने द्वाभ्यां र
युतं २।१।५७।३८ अयनांशैरभि २०।४१।५४ वियुतं तदा जातं स्पष्टलग्नं धनसंज्ञं १।१।१५।१३ अत्रलाघवार्थं पानीयपला
त्मकोदयोपरि लग्नं साधितं अथास्पष्टकालोपरिलग्नसाधनोदाहरणं प्रदर्शयामः तत्रादौ कल्पितायमिष्टकालो कलादिः

०।१५ अस्मिन्समये स्पष्टोर्कः १०।२६।४४।५१ अयनांशैरेते २०।४१।५५ युतो जातः सायनः ११।१७।२६।४६ अस्योक्तवद्रो
ग्यांशाः १२।३३।२४ मीनोदयपले २२८ गुणितास्त्रिंशताभक्ता लब्धानि मीनराशौ भोग्यपलानि ९४ इमानीष्टपलेभ्यो नश्शुद्धा
त्यतः स्वेष्टपलानि १५ त्रिंशता गुणितानि मीनराशेरेवमानेन २२८ लब्धादि १।५८।२५ सूर्यस्मिन्नूनात्कालिके १०।२६
४४।४१ युतं जातं लग्नं १०।२८।४३।१६ अथ लग्नादीष्टकालानयनं तद्यथा लग्नं स्पष्टं १।११।१५।४३ अयनांशैरभि
२०।४१।५५ युतं जातं सायनं २।१।५७।३८ अस्य भुक्तांशाः १।५७।३८ लग्नभे मिथुनराश्युदयमानमिदं ३०६ ताडितं ६००
अस्मात्त्रिंशता ३० लब्धानि लग्नस्य भुक्तपलानि २० अथ सूर्यस्य पूर्वमानीतानि भोग्यपलानि ९४ एषां लग्नार्कयो
र्भुक्तभोग्यपलानां योगो यं ११४ मीनराश्यादिमिथुनपर्यंतमंतराले स्थो मेषवृषभयोर्भोग्यपले रेभि ४८६ युं
तः तदेवं जातानि पलानि ६०० एभ्यः षष्ट्या ६० लब्धो ईष्टकालः कलादिः पूर्वएवायं १०।० एवं लग्नं साध्यं तस्मात्का
लानयनमप्येवं यदा सूर्योदयकालात्पूर्वमपराह्णे वास्वेष्टसमयो भवति तदा भुक्तांशैरेव लग्नं साधनीयं तद्य
थात्रोदाहरणं प्रदर्शयामः तत्रतावत्कल्पिता इष्टघटिकाः ५५।० तत्समये चरादिकर्मत्रयस्पष्टात्कालिको र्कः
१०।२७।३९।३८ पूर्वानीतेरयनांशैरभि २०।४१।५५ युतो जातः सायनः ११।१८।२१।३३ अस्य भुक्तांशैरभि १८।
२१।३३ मीनलग्नमानं २२८ गुणितं त्रिंशता ३० लब्धानि भुक्तपलानि १३९ इष्टघटिका ५५ अहोरात्रघटीभ्यः
६० शोधिता जातं रात्रि ५।० शेषं षष्ट्या ६० गुणितं ३०० जातानीष्टघटीपलानि एभ्यो मीनराशौ १२ भुक्तानि पलानि
१३९ शोधितानि जातो मीनराशिः शुद्धः शेषं १६१ अस्माद्द्वितीयराश्युदयाः शोधनीयाः यतो ऋणलग्नस्तस्मा
न्मीनराशेः पश्चात्कुंभराशिरस्ति तस्योदयमानं २५८ नश्शुद्धा त्यतो कुंभराशिरशुद्धसंज्ञो ज्ञेयः अथेष्टराश्युदयैः
शोधिते यद्भवं तदिदं १६१ त्रिंशता ३० निघ्नं ४८३० अशुद्धराशिः कुंभस्तस्य मानेनानेन २५८ लब्धमंशादि १८।४३।१५
इदं भोग्यराशिभ्यो पातितं तदा जातं लग्नं व्ययनांशंजातं स्पष्टं ९।२०।३४।५० अथ दिग्ज्ञानार्थमाह वृत्तं भद्रति त
त्रादौ प्रशस्तक्षेत्रे समभूमौ कारुवरेण कारयितव्या तत्प्रकारः तस्मिन्स्थले सुशरलवेदी कर्तव्या तत्र शरला
नाम समभूमौ कथं कार्या तत्प्रकारः तत्र वेद्यमुदकं निक्षेपणीयं तत्सर्वतः समगतं चेत् समभूर्ज्ञेया तत्र यथो
क्तं वृत्तं विधेयं तत्रोक्तं कुंडसिद्धौ यथा नृपांगुलैः ३६ संमितकर्कटेन सूत्रेण वा वृत्तवरं विलिख्य रथांगुलैः शंकुमसु
ध्यमध्ये निवेशयेत्वा क्षिप्तां २० गुलाभिः १ चतसृभि ४ श्चैव वृत्तजूलमाभिः संस्पृष्टशीर्षं तु समैषिकाभिः॥

तद्धंकुभायत्रविशेदपेयाद्वृत्तेक्रमात्स्तोवरुणेंद्रकाष्टे २ कर्केकीटे गोमृगे ४।८।१२।१० जूकयासा १ द्वाभ्यां २ चाल्यासिं
हकुंभत्रिकेपि ५।६।७।११।१२।१॥ यांवैकाष्टां भानुमान्याति तस्यांचाल्याद्वंद्वे ३ कार्मुकेचालनेन ३ अत्रार्थः
नृपांगुलकर्कटेन १६ सूत्रेणवा वृत्तंविलिख्यात्रमध्येद्वादशांगुलमितः स्थूलपृष्टः सूच्यग्रः समः शंकुर्भायः स
कथं ज्ञायते समएवायमस्ति तत्रप्रकारः विंशांगुलेषिकाभिः शलाकाभिः स्पृष्टशिराः कार्यः स समः स्यात्
एवंकृते शंकोश्छाया यत्रविशति सापश्चिमा यत्रापेयात्सा पूर्वादिक् सा यस्मिन् अयने र्कस्तत्र भागे चालिता स्फु
टास्यात्तन्मध्यमत्स्यपुलाद्यादपरे इतिवैदिकाः अथैतन्मतं उदकेन समीकृतभूवृत्ते शंकुभा पूर्वाह्णे यत्र प्रविश
ति अपराह्णे यतो निर्गच्छति तत्रक्रमात्पश्चिमपूर्वदिशौ किलभवतः अथ यस्मिन् काले छायाप्रवेशो जातः यस्मिन्
काले च छायानिर्गमस्तात्कालिकयोरर्कयोः क्रांतिज्ये साध्ये तयोरंतराच्छायाकर्णेन गुणितात्त्रिंशज्ज्यया भक्ताद्य
द्यभं गुलादितेनरविर्यद्युत्तरे यने तदोत्तरतश्चालिता पूर्वदिक् स्पष्टा स्यात् यदि रविर्दक्षिणे यने वर्तते तर्हि तेनां
गुलादिफलेनैंद्रीयाम्यतश्चालिता स्पष्टा स्यात् एवं स्फुटा अन्यथा स्थूलेत्यर्थः तन्मत्स्याद्याम्यसौम्यदिशौ अ
थ प्रकारांतरेणाह ध्रुवमवलंबसूत्रेण विधावेति प्रथमं भाद्वयोरग्रदर्शनेन दिग्ज्ञानमुक्तं इदानीं वेतिपक्षांतरे
णैकस्मादपि भाग्रतस्तथैवं अभीष्टकाले शंकोर्भाग्रं चिह्नयित्वा तस्याश्छायायाः वक्ष्यमाणप्रकारेण भुजकोटी
चानीय भुजकोटिमितेशलाके गृहीत्वा शंकुमूलाद्यथादिगाभासां कोटिशलाकां छायायाद्यस्तद्दिग्भागे स्थू
स्तो भुजशलाकां च तथा भुजं विन्यसेत् यथा शलाकाग्रयोः संयुतिः स्यात् एवं कृते सति कोटिः प्राच्यपरा दिग्भवति
इत्यलमतिविस्तरात् ९ इदानीमितत्संबंधमाह दिक्सूत्रेति दिक्सूत्रसंपातस्य शंकोर्भाग्रं यत्र पतति तस्य पूर्वा
परसूत्रस्य यदंतरं सदोरित्युच्यते दोश्छाययोर्वर्गांतरपदं पूर्वापरकोटिरिति १० इदानीं छायातः कर्णं कर्णतश्छा
यां चाह भाकृतीनकृतिरितिरथोद्धृतया अत्रोदाहृतिः अथ लाघवार्थं कल्पिते यमक्षभा ५।० अस्याः प्रोक्तवल्ल
तिः २५ इनो द्वादशांगुलशंकुः १२ स च कोटिरुच्यते तस्य १२ न स्य वर्गः १४४ वर्गद्वयोर्योगः १६९ अस्य पदं जातो वि
षुवत्कर्णः १३।० अथास्माद्भाकर्णात्पलमानयनं तद्यथा श्रुतिकृतीनवर्गयोरिति अत्रोदाहृतिः अयं भाक
र्णः १३।० अस्य वर्गः १६९ द्वादशानां १२ वर्गः १४४ वर्गद्वयोरंतरं २५ अस्य पदं जातापलभा ५।० अथ प्रकारांतरेणो

M-4617

शि०गु० तरोईनाह अंतराद्रवि१२ युतोनकर्णयोरिति कर्णोयं१३।० द्विस्थः१३।० द्वादशभि१२ र्युतोनः एकत्रयुतः२५ अपरत्रोनः१
33 अनयोर्मिथोघातः२५ अस्य पदं पलभा५।०॥१॥ इदानीं संज्ञाविशेषानाह शंकुर्नरोनेति स्पष्टार्थः १२ इदानीमक्षक्षेत्राण्यो
ह भुजोक्षभेत्यादि श्लोकचतुष्टयेन सेकेन तत्र पलभाभुजः ५।० द्वादशांगुलशंकुः१२ कोटिः अनयोर्वर्गैक्यपदमक्षकर्णः
१३ इदं प्रथमक्षेत्रं १ अथलंबज्या कोटिः अक्षज्या भुजः त्रिज्या ३४३८ कर्णइदं द्वितीयं २ अथकुज्या भुजः क्रांतिज्या को
टिः अग्राकर्णइदं तृतीयमक्षक्षेत्रं ३ समशंकुः कोटिः अग्राभुजः तद्धृतिः कर्णइदं तुर्यं ४ अथक्रांतिज्या भुजः कुजो
नातद्धृतिः कोटिः समशंकुः कर्णइदं पंचमं ५ अग्राहिखंडं कोटिः उन्मंडलशंकुर्भुजः क्रांतिज्या कर्णइदं षष्ठं ६ अथा
ग्राग्रखंडं भुजः उद्धृतशंकुः कोटिः कुज्या कर्णइदं सप्तमं ७ अथातः क्षेत्रं विलिख्य छात्राय प्रदर्शयामः १ २ ३ ४ ५ ६ ७
अथैषांसाधनान्याह एषामथैकस्येति एषांक्षेत्राणामेकस्य दोः कोटिकर्णैर्मिथोऽन्यानि भवंति इदानीं तदाहोस्र

राद्दन त्रिज्यैरथकोटिभुजाहतेतेइति अत्रोदाहरणं यथात्रिज्या ३४३८ कोट्यानया १२ गुणिता ४१२१६ कर्णेना १३।० लब्धं
तत्रंबज्या ३१७३।३२ अपरत्रत्रिज्या ३४३८ भुजेनानेन ५।० गुणिता १७१९० कर्णेन १३ लब्धा अक्षज्या १३२२।१ इयमेवप
लज्या ५।० अथलंबांशाक्षांशानयनं अनंतरमानीतेयं लंबज्या ३१७३।३२ अस्याः धनुर्जातालंबलिप्ताः ४०४१।३७
षष्ट्युद्धृते जातालंबांशाः ६७।२१।३८ अथाक्षज्या १३२२।१ अस्याः प्रोक्तवच्चापं जातं अक्षलिप्ताः १३५८ । एतच्छेदेनो
परिभक्ता जाता अक्षांशाः २२।३८।२२ अथैभ्योलंबपलज्यानयनं तज्ज्ञेइति अत्रोदाहृतिः यथानंतरानीतालं
बांशाः ६७।२१।३८ भागाः खाग्निहताइत्यादिविधिना जातो राश्यादिर्लंबः २।७।२१।३८ अस्यायुग्मपदलाद्य
मेवभुजः २।७।२१।३८ पलांशाः २२।३८।१ राश्यादिपलः ०।२२।३८।१ अस्योक्तक्रमजीवा २६४।२२ अनयोर्नात्रि
ज्याजातालंबज्या ३१७३।३२ अथवात्रैकायुक्तिः अक्षज्यकाकोटिगुणा भुजाप्तालंबज्यकावाक्षेप्तगुणोन्यथातद्
ति अत्रोदाहरणं लंबज्या ३१७३।३२ भुजेन ५।० गुणिता १५८६७।४१।३० कोट्यानया १२ लब्धं फलमक्षजीवा १३२२।१ ६।२१

राम:
33

M-4617

अक्षज्या १३२२।१८।२७ कोट्यानया १२ गुणितात्तदेवं २८६७।४१।३० भुजेन ५।० लब्धात्लंबज्यासेव ३१७३।३२ ॥१८॥ अथाया
नयनार्थं क्रांतिज्यासाधनं तदर्थं कल्पिता इष्टघटिका ११।५ अस्मिन्समये क्रांतिज्यासाधनार्थं स्पष्टार्कः १०।२६।५५।४१ अनांशैरेभि
२०।४१।५५ युतः ११।२७।३६।३६ अस्य दोर्ज्या ७३६।३६ जिनांश २४।०।० जीवया नया १३६७ गुणिता १०२९०३०।१२ त्रिज्यया ३४३८
लब्धा क्रांतिजीवा २९९।१८ अथ क्रमप्राप्तमयासाधनं क्रांतिज्या २९९।१८ कर्णेन १३।० निघ्ना ३८९०।५४ कोट्या १२ लब्धा अया
३२४।१४ अपरत्र क्रांतिज्या २९९।१८ कर्णेन निघ्ना ३८९०।५४ भुजेनानेन ५।० लब्धः समवृत्तशंकुः ७७८।१० अयमेव र
वेः समशंकुः एवं क्रांतिज्या सप्तस्थानेषु स्थाप्या स्वस्वाक्षक्षेत्रकर्णेन गुण्या स्थानद्वये स्थाप्या एकत्र स्वस्वकोट्या भक्ता सती अ
यका सप्तधा भवति अपरत्र स्वस्वभुजेन भक्ता सती सप्तधा स्वस्वक्षेत्रे समशंकुर्भवति एवं सर्वत्र सप्तधैव सर्वं भवति परं
ग्रंथबाहुल्यभयाद् दुदाहरणं त्वेकस्य प्रथमस्यैव क्षेत्रस्य प्रदर्शयामस्तद्वदेव स्वस्वभुजकर्णैः कर्तव्यं अथांत्यपादेनत
द्धृतेरानयः स्यात्तद्धृतिः कोटिहृतः श्रुतिघ्न इति यथोदाहृतिः समशंकुः ७७८।१० कर्णेन १३ गुणित १०११६।१० कोट्यानया १२
लब्धा तद्धृतिः ८४३।० एवमेव पृथक् पृथक् सप्तधा तद्धृतिर्भवति अत्रोदाहरणं यथाया ३२४।१४ कर्णेन १३ निघ्ना ४२१५।२
भुजेन ५ लब्धा तद्धृतिः सैव ८४३।० एवं सप्तधा तद्धृतिः स्यात् अथ श्लोकोत्तरार्द्धेन प्रकारांतरेण समशंकुयानयनं तद्धृतिः
८४३।० कोट्या १२ निघ्ना तदा १०११६।० कर्णेना १३ लब्धो रवेः समवृत्तशंकुः सएव ७७८।९ अथाया ३२४।१४ कोट्या १२ निघ्ना
३८९०।४८ भुजेनानेन ५।० लब्धा रवेः समशंकुः सएव ७७८।९ अस्मादयानयनं सदोर्गुणः कोटिहृतो यकाकवति.
समनरः ७७८।९ कोट्या १२ गुणितः ३८९०।४८ कोट्या १२ लब्धा यका सैव ३२४।१४ विलोमेनागतमिदमिति सुगमं एवं स
प्तधा स्वस्वक्षेत्रे स्युः पुनरपि प्रकारांतरेण समनरानयः कोट्याहतमिति उत्तरार्द्धेन अस्यार्थः आदौ तद्धृत्पूर्वखंडं
कोट्याभाज्यं तदुपरि कर्णेन गुण्यं समवृत्तशंकुः स्यात् तत्र तद्धृत्पूर्वखंडानयनं श्लोकपंचकांपतरे यसुगममस्ति अथाभु
जघ्नीश्रुतिहृत्क्षितिज्या कुज्योनितात्तद्धृतिरूर्ध्वखंडमित्यस्योदाहरणं यथाया ३२४।१४ भुजेन ५।० निघ्ना १६२०।१०
कर्णेना १३ लब्धा कुज्या १२४।४२ अनयोनात्तद्धृति ॥८४३।० जातं तद्धृत्पूर्वखंडं ७१८।१८ अथक्रमप्राप्तमुदाहरणं
कोट्याहृतमिति तद्धृत्पूर्वखंडं ७१८।१८ कोट्या १२ हृतं लब्धं ५९।५९।३० कर्णेनानेन १३ हृतं तदा जातो रवेः समना
७७८।९ ॥२२॥ इदानीमन्यदप्याह द्विधापमज्येति उदाहरणं क्रांतिज्या पूर्वानीता सा २९९।१८ द्विस्था २९९।१८
एकत्र भुजेन ५।० गुणिता १४९९।३० कोट्या लब्धा कुज्या सैव १२४।४२ अपरत्रापमज्या २९९।१८ कोट्या १२ निघ्ना ३५९१।
३६। भुजेन ५।० लब्धं तद्धृत्पूर्वखंडं ७१८।१८ अनयोर्योगे जाता तद्धृतिः सैव ८४३।० ॥२३॥ इदानीमन्यदप्याह द्वि

M-4617

शि०उ० ३४ कुज्यापमज्यैर्भुजकोटिनिघ्ने इति कुज्या १२४।१४ भुजेन ५।० निघ्ना ६२३।३० कर्णेन १३ लब्धमग्रायखंडं ४७।५७ क्रांतिज्या २९९।१८ कोट्या १२ हता ३५९१३६ कर्णेन १३ लब्धमग्रादिखंडं २७६।१६ अनयोर्योगेजाग्रासेव ३२४।१३ ॥२४॥ अथोन्मंडलशंकोरानयनं अग्रादिखंडमिति यथोदाहृतिः अग्रादिखंडं २७६।१६ भुजेना ५।० हतं १३८१।२० कोट्या १२ लब्धोरवेरुन्मंडलशंकुः सचायं ११५।६ ॥२५॥ अथान्यदप्याह अग्रायखंडमिति अग्रायखंडं ४७।५७ कोट्या १२ हतं ५७५।२४ भुजेन ५।० लब्धोरवेरुद्वृत्तशंकुः सएव ११५।५ क्षितिसिंजिनीयं १२४।१२ कोट्या १२ ताडिता १४९६।२४ कर्णेन १३ लब्धं उन्मंडलनरः सएव ११५।६ अथ सममंडलशंकुः ७७८।१८ उन्मंडलशंकुना ११५।६ हीनो जातं समशंकोरूर्ध्वखंडं ६६३।३ ॥२६॥ इदानीमन्यदप्याह अग्राभुजघ्नीत्यस्यार्द्धस्योदाहरणं त्वादावेव श्लोकपंचकांतरे कथितमस्ति अथो तस्यार्द्धेनान्यदप्याह ज्ञातादिति स्पष्टोर्थः ॥२७॥ इदानीमन्यदप्याह दोःकोटिवर्गैक्यपदं श्रुतिः स्यात्तत्कोटिवर्गांतरतः पदं दोः दोः कर्णवर्गांतरतश्च कोटिर्द्वीभ्यांतरतीयायदिवास्युरेवं स्पष्टोर्थः ॥२८॥ इदानीमुपसंहरिश्लोकमाह त्रिषष्टि ६३ रत्रानयनप्रभेदास्तावत्स्युरेवं पलकेवमौर्व्यैः अग्रादिकानांशतशः प्रभेदास्त्रैवादयोपि स्युरनंतभेदाः ॥२९॥ भदीयः ॥ओडग्राणिमहीसरित्परिसरालंकारकूपेसुविद्वत्ख्याते सुजनाश्रितेद्विजवरः कोस्कः कुलाभूषणः यः सोमेश्वर इत्यभूत्क्षुभमतिर्वरिश्चरस्तत्सुतेनावद्धात्र धनेश्वरेण विदितं तैर्वादिभेदो व्यगात् ॥१॥ ॥इति श्रीभट्टदेवज्ञचक्रचूडामणिधनेश्वरभट्टविरचितायां शिरोमणिविवृतौ सिद्धांतदीधितिनाम्नि लंबज्याक्षज्याग्रादिभेदप्रकरणं ॥छा॥ ॥७॥ ॥इदानीं दिग्नियमनछायांविवक्षुरादौ तावत्कोणशंकुज्ञानमाह॥ ॥अग्राकृतिं द्विगुणितामित्यत्रोदाहरणं प्रदर्शयामः अग्रा ३२४।१४ अस्याः कृतिः १०५४३०। पद्विघ्नातदेककर्णाप्तौ २१०८६०।१० इमौ त्रिज्यावर्गादस्मात् ११८१९८८४ दपास्य शेषं २१६०८९८३।५० अस्य मूलं जातः कोणशंकुस्फुटः ३४०७।११ अथास्य स्पष्टीकरणार्थं पुनरप्यस्य संस्कारोस्ति तथाहि इदानीं पुनरपि कात्रबुद्धिदार्ढ्यायसगणितक्षेत्राण्यालिख्य दर्शयामः

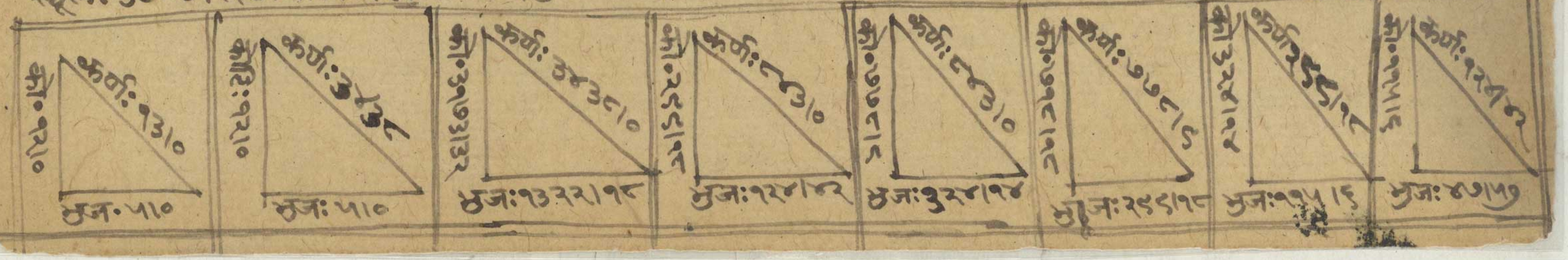

अथकोणशंकुः ३४०७।२१ पलभयानया ५।० गुणितस्तदा १७०३५।५५ द्वादशभिर्भक्तः लब्धफलेनानेन १४१९।३४ सायनार्कस्य या
म्यगोलत्वाद्ग्रहकाः ३२४।१४ युक्ता १७४३।५३ एतद्भुजः ३०४१२९।४ अथ द्वाभ्यां २ गुणितः ६०८२५८।८ अनेन त्रिज्यावर्गार्थं ११८१
९८४४।० रहितः शेषस्यास्य ५७३७५८५।५२ मूलं तदा जातः स्पष्टः कोणशंकुः २३९५।१९ अथाग्राकृतिं द्वाभ्यां संगुण्य
त्रिज्यावर्गादपास्य शेषस्य पदं कोणशंकुः स्यात् स च स्थूलः तत्स्पष्टीकरणार्थं स कोणशंकुः पलभयास्वया संगुण्यः द्वादशा १२ भि
र्भाज्यः लब्धफलेन अग्रायाम्यगोले युक्तो कार्या उत्तरगोले हीनो अथ तस्याः वर्गः द्वाभ्यां २ गुण्यः स च त्रिज्यावर्गात् शोध्यः
यदा न शुद्ध्येत् तदा विलोमं शोध्यं नाम त्रिज्यावर्गमेव तस्माद्विशोध्य शेषस्य पदं कोणशंकुः स्यादिति ज्ञेयं अथातोनतोन्नतांशा
दृग्ज्यादिनाद्यशंकाद्यानयनार्थं मध्याह्ने १४।३९ स्पष्टोर्कः सायनः ११।२७।४१।१० अस्योक्तवक्रांतिज्या २९७।५३ क्रांतिर्भ
वेत् क्रांतिगुणस्य चापमित्युक्तेः क्रांतिगुणः २९७।५३ अस्योक्तवद्भुजः जाता क्रांतिः सायनार्कस्य याम्यगोलत्वाद्याम्या २९८।
१२ सदाक्षलंबादिह याम्यसौम्यावित्यस्यार्थः सदाऽक्षांशा याम्याएव स्युः लंबांशास्तु सदैवोत्तराः स्युः ३१ अथ नतोन्नतांशा
नयनमाह पलावलंबावपमेन संस्कृताविति अत्रोदाहरति यथा सायनार्कस्य याम्यगोलत्वाद्याम्या क्रांतिलिप्ताः २९८।१२
अक्षलिप्ताः सदैव याम्यास्ताइमाः १३५८।१ द्वयोः क्रांत्यक्षयोरेकदिक्काद्योगे कृते जाता मध्याह्ने नतलिप्ताः १६५६।१३
षष्ट्योद्धृते जाता नतांशाः २७।३६।१३ अथ क्रांतिलिप्ताः २९८।१२ याम्याः अथ सदैवोत्तरा अवलंबो लंबस्तल्लिप्ताः
४०४९।३७ द्वयोर्भिन्नदिक्काद्वियोगे जाता मध्याह्ने उन्नतलिप्ताः ३७४३।२५ षष्ट्योद्धृते जाता उन्नतांशाः ६२।२३।२५ अ
त्र समदिशोर्योगः विषमदिशोरंतरं संस्कार उच्यते ३२ इदानीं मध्यशंकुदृग्ज्यावसाद्श्लोकेनाह नतांशजीवेति अ
त्र विवृतिः नतांशाः २७।३६।१३ एषां पूर्ववज्जीवा जाता मध्याह्ने दृग्ज्या १५९१।४९ अथोन्नतांशानामेषां ६२।२३।२५ जी
वा जाता दिनाद्यशंकुः ३०४५।१२ अथ प्रकारांतरेणाह त्रिभज्यकोन्मंडलशंकुघातादिति अत्रोपयोगित्वाच्चरज्यानय
नं पूर्ववदेव पूर्वं तु दिनवा भुक्तघटी ११।५ समये चरज्या नीता अस्तिमया मध्याह्ने तु किंचिदंतरं स्यादतो मध्याह्ने पुनरपि
चरज्याद्यानयनोदाहरणं प्रदर्शयामः यथा क्रांतिज्या २९७।५३ पलभया ५।० हता १४८९।२५ अस्यार्की १२ शो जाता
कुज्या १२४।७ इयं त्रिज्यया ३४३८ हता ४२६७१७।५२ इयमनष्टं स्थाप्या क्रांतिज्या २९७।५३ अस्यावर्गः ८८७३४।२८ त्रि
ज्याकृतेः प्रोह्य शेषस्य ११७३११०९।३२ पदं जाता द्युज्या ३४२५।४ अनया यदनष्टं स्थापितं तदिदं ४२६७१७।५२ मूलं ल
ब्धा चरज्या १२४।३५ अथोपयोगान्मध्याह्नोन्मंडलनरानयनं लाघवप्रकारात् यथा मध्याह्ने क्रांतिजीवा २९७।५३ को
ट्या १२ गुणिता ३५७४।३६ कर्णेन १३ लब्धं मयादिखंडं २७४।५८ अहोभुजेनाहतं १३७४।५० कोट्या लब्ध उन्मंडलशंकुः
११४।३४ अथातः क्रमप्राप्तमुदाहरणं त्रिभज्यकोन्मंडलशंकुघातादिति तथाह्यत्रोदाहरणं त्रिज्या ३४३८ उन्मंडल

शंकुः ११४।३४ अनयोर्घातः ३९३८८०।१२ चरज्यया १२४।३५ लब्धायष्टिसंज्ञासेयं ३१६०।३४ ॥३३॥ अथशंकानयनं युतो
शि.उ. निव तोद्धृतनरे यायष्टिकेत्यत्रोदाहरणं यथायष्टिः ३१६०।३४ याम्यगोलत्वादुन्मंडलशंकुना ११४।३४ हीनाजातोदिना
३५ र्द्धशंकुः ३०४६।० अथोलराद्दिनहृतिमंत्यां चाह क्षितिज्ययैवमिति अत्रएवशब्दस्यायमर्थोस्ति यदुत्तरगोलेक्षितिज्यया
द्युज्यायुतादक्षियागोलेक्षिज्ययद्युज्याहीनासा हृतिर्भवति एवंचरज्ययापित्रिज्यासांतिकास्यात् अत्रविवृतिः यथाद्यु
ज्या ३४२५।४ याम्यगोलत्वात्कुज्ययानंयो १२४।७ ना जाता हृतिः सेयं ३३००।५७ अथांत्यानयनं यथात्रिज्या ३४३८
याम्यगोलत्वाच्चरज्ययानया १२४।३५ हीनाजाताअंत्या ३३१३।२५ ॥३४॥ इदानीमंत्यातो हृतिहृतेश्चांत्यामाह हृति
स्त्रिमौर्व्या चरजीवयावेति उदाहरणं यथेयंहृतिः ३३००।५७ त्रिमौर्व्या ३४३८ गुणिता ११३४८६६।६ द्युज्ययानया ३४२५।
४ लब्धात्यंकासेवेयं ३३१३।२४ पुनर्हृतिः ३३००।५७ चरज्यया १२४।३५ ताडिता ४१९२४३।२१ कुज्यया १२४।७ ल
ब्धांत्यासेव ३३१३।२१ अथास्याः सकाशाद्धृत्यानयः यथांत्या ३३१३।२१ हृतिर्गुणकुदविपर्ययेणेति कुज्यया १२४।७ गु
णिता ४१९२४३।२१ चरज्यया १२४।३५ लब्धाहृतिः सेवेयं ३३००।५७।३५ इदानीमंत्याहृतिभ्यां दिनार्द्धशंकुमाह अंत्या
यवोन्मंडलशंकुनिघ्नीति यथोदाहृतिः अंत्या ३३१३।२१ उन्मंडलशंकुना ११४।३४ गुणिता ३७९५९९।२८ चरज्य
या १२४।३५ भक्त लब्धो दिनमध्यशंकुः सएवायं ३०४६।५७ अथवाहृतिः ३३००।५७ कोत्या १२ गुणिता ३९६११।२४ क
र्णेन १३ लब्धो मध्यशंकुः ३०४७।१ ॥३६॥ इदानीं प्रकारांतरेणदिनार्द्धदृग्ज्यामाह हृतिः पलक्षेत्रेति उदाहरणं
हृतिः ३३००।५७ पलक्षेत्रभुजेननामाक्षक्षेत्रदोर्ज्ञानेन ५।० गुणिता १६५०४।५ कर्णेनानेन १३।० लब्धं १२६९।
३५ याम्यगोलत्वाद्दृग्यया ३२४।१४ युतंजाताभाध्याह्निकीदृग्ज्यासेवे १५९३।४९ यं याम्येवु एवमष्टधाहृतिर
क्षाभिः पलक्षेत्रभुजेर्गुण्यास्वस्वकर्णेनभाज्या फलमुत्तरगोलेग्रकथाहीनं याम्ययुतंदिनार्द्धदृग्ज्यास्यात्साच
याम्या यद्युत्तरगोलेफलाद्यानशुद्धोत्तदाफलमेवायासकाशाऽऽत्ह्यात् शेषंदृग्ज्या तदासौम्यास्यात् ॥३७॥
इदानीं प्रकारांतरेणदृग्ज्यामाह गोलक्रमाद्धिति हृतिरुत्तरगोलेतद्धृत्याहीनायाम्ययुतेत्यर्थः यथाहृति ३३००।
५७ याम्यगोलत्वात्तद्धृत्यानया ८४३।० युतातद्दृक् ४१४३।५७ भुजेन ५।० गुणिता २०७१९।५ कर्णेन १३ लब्धा
मध्यदृग्ज्यासेव १५९३।४९ ॥३७॥ अथमेनराः समनरः ७७८।९ उद्धृतनरः ११५।६ कोणनरः २३९५।१९ मध्य

शा.उ. ३५

रामः ३५

नरः ३०९५।१२ अयमेवयाम्योत्तरवृत्तशंकुर्ज्ञेयः अथप्रकारांतरेणदृग्ज्यामाह त्रिज्यानचापोक्रमजीवयोनेति यथा
त्रोदाहरणं समनरः ७७८।९ अस्योत्क्रमधनुर्जातमिदं ७९५।५ अस्योक्रमज्या ९०।५७ अनयात्रिज्योना ३४३८ जाता
समवृत्तदृग्ज्या ३३४७।३ अस्याः पुनः शंकानयः यथा समवृत्तदृग्ज्या ३३४७।३ अस्याश्चापं ४६१४।५५ अस्योक्रमज्या
२६५९।५१ अनयात्रिज्या ३४३८ रहिता जातः समशंकुः सएव ७७८।९ एवमुन्मंडलशंकुः ११५।६ अस्यधनु
रस्यत्वादिदमेव ११५।६ अस्योक्रमज्या यथाधनुः ११५।६ अत्रगतपूर्या० शेषमिदमेव ११५।६ यातेष्यखंडांतर
यानेन ७६तं ८०५।४२ तत्वाश्विभि २२५ लब्धं ३।३४ गतखंडे० युतं जातोक्रमज्या ३।३४ अनयोनात्रिज्या ३४३८
तदाजातोन्मंडलदृग्ज्या ३४३४।२६ अस्याउपरिउन्मंडलनरानयनं यथादृग्ज्येयं ३४३४।२६ अस्याः धनुः ५२९।
२१ अस्योक्रमज्या ३३२३।२१ अनयात्रिज्योनी ३४३८ ताजातउद्वृत्तनरः ११४।३९ कोणनरः ~~अस्मच्चनुन्न~~ २३९५।
१९ अस्यधनुः २६५९।२ अस्योक्रमज्या ९७३।२९ अनयोनात्रिज्या जातः सएवकोणशंकुः २३९५।१९ एवमेव
मध्याह्नशंकोरुपरिजातादृग्ज्या १५९३।४९ इयमेवयाम्योत्तरवृत्तदृग्ज्या याम्या अथासामेकत्रन्यासः समवृत्त
दृग्ज्या ३३४७।३ उद्वृत्तदृग्ज्या ३४३४।२६ कोणवृत्तदृग्ज्या २४६४ दिनार्द्धशंकुदृग्ज्येवेयं १५९३।४९ याम्योत्तरवृत्त
दृग्ज्येत्युच्यतेसात्रयाम्या ॥३८॥ इदानीं छायाकर्णाया दृग्ज्या त्रिज्यावेर विसं २२ गुणेते इति समवृत्तदृग्ज्या
३३४७।३२ त्रिणा १२ हता ४०१६४।३६ समशंकुना ७७८।९ लब्धा समवृत्तेछायाफलादि ५१।३९ त्रिज्या रवि
१२ भिर्गुणिता ४१२५६।० समशंकुना ७७८।९ लब्धः समनंडलेकर्णः फलादिकः ५३।१ उद्वृत्तदृग्ज्या ३४३४।
२६ द्वादशभिर्गुणिता ४१२१३।१२ उद्वृत्तनरा ११५।६ लब्धोद्वृत्तेछायाफलादिः ३५८।३ त्रिज्यार्कघातोयं
४१२५६।० उन्मंडलनरसौ ११५।६ फलादिरुद्वृत्तेकर्णः ३५८।२६ एवंकोणवृत्तेछायाफलादिका ९।१ कोणवृ
त्तेकर्णोफलादिः १७।१३ एवमेवमाध्याह्निकीछायाफलादि याम्या ६।१६ मध्याह्नछायाकर्णोफलादिः १३।
३२ इदानीं दिनार्द्धकर्णप्रकारांतरेणाह त्रिज्याक्षकर्णेत्युत्तरार्द्धेन अत्रोदाहरणं यथात्रिज्या ३४३८ अक्ष
कर्णेन १३ गुणिता ४४६९४।० हृत्यानया ३३००।५७ लब्धः सएवमध्याह्नछायाकर्णः १३।३२३९ इदानीं प्रकारां

तरेणाह युक्तायनांशार्कदृग्भुजज्योति अस्योदाहरणं यथा मध्याह्ने सायनः स्पष्टोर्कः ११।१७।४१।१० मेष्यं
शि० उ० तुयुग्मइत्युक्तेः पदत्रयं ९ गतं शेषं गत पदं २।१७।४१।१० इष्टमेष्यपदादस्मा ३।०।०।० त्यातितदाजातः साय
३६ नार्कस्य भुजः ०।१२।१८।५० दोर्ज्या ७३३।७ अनया ७३३।७ खाग्नितिथ्यभ्रभुवः १००१५३० हृताः लब्धः परसंज्ञः
१३८।२९ अयं पलकर्णो न १३।७ गुणितः १८०।१७ पलभया ५।० लब्धो यमुन्नंडलवृत्तछायाकर्णो गुलादिः
सत्व ३६०।३ ॥४०॥ इदानीं तस्मादेव परसंज्ञात्समवृत्तकर्णमाह परोक्षभासंगुणितोक्षकर्णेति उदाहृतिः
यथानंतरानीतः सपरः १३८।३९ पलभया ५।० हतः ६९२।२५ अक्षकर्णेन १३।० लब्धः सत्व समवृत्तछा
याकर्णो गुलादिकः ५३।२५ अथोत्तरार्द्धेन मध्याह्नकर्णानयः उद्वृत्तकर्णश्चरसिंजिनी घ्नो भक्तोंत्यया
वाश्रवणादिनार्द्ध इत्यस्योदाहरणं यथा उद्वृत्तछायाकर्णो गुलादिः ३६०।३ चरज्यया १२४।३५ छगुणित
स्तद्दृक ४४८५६।१३ अंत्यया नया ३३१३।२४ भक्तो लब्धः सत्व दिनमध्यकर्णः १३।३२ ॥४१॥ पुनः प्र
कारांतरेणाह यथोन्नंडलकर्णात्समवृत्तकर्णाच्च दिनार्द्धकर्णानयः उद्वृत्तकर्णः समवृत्तकर्णइति अत्रो
दाहृतिः यथोद्वृत्तकर्णः ३६०।३ कुज्यया १२४।७ हतः ४४६८८।१२ हृत्वा ३३००।५७ लब्धासेव दिनार्द्धश्रु
तिः १३।३२ समवृत्तकर्णः ५३।१ तद्वृत्या नया ८४।० हतः ४४६९३।३ हृत्वा ३३००।५७ लब्धः सत्व मध्य
कर्णः १३।३२ ॥४२॥ इदानीं भिछादिकछायाविवस्वत्स्वज्ञाविवधिकर्यं निरूपयन् प्रश्नरूपेणाह॥ या
म्योदक्समकोणभेति अत्रोदाहरणार्थं भिष्टसमये समयस्पष्टः सायनार्कः ११।१७।४१।१० इत्यपरेवि
भागइति प्रत्यक्स्वस्तिकाभीष्टदिशामध्ये कल्पितादिगंशकाः २५।५।० एषांजीवाजाताहिज्या १४५६।
१३ लब्धा कल्पितसंज्ञा पलभयं ११।४८ भाकृतीनकृतिसंयुतेः पद मित्यादिविधिना जातः स्वेष्टसंज्ञः क
र्णः १७।२५ अस्मात्त्रिज्यपथक्कोटिभुजाहतेत इत्यादिविधिना जाता कल्पिताक्षज्या २३२९।१७ अ
थसायनार्कस्य दोर्ज्या ७३३।७ अस्याः पूर्ववदेव जातेष्टकोटिज्या २९७।५३ अथ यं स्वदेशाक्षांशानामे
षां २२।३८।० जीवाजाता स्वदेशाक्षज्या १३२२।१८ अथातस्त्रिविधाछायानुक्रमेणोवानयामः तत्रेष्टा

राम
३६

M-4617

स्त्रज्या २३२९।१७ दृष्टक्रांतिज्या २९७।५३ हता ६९३८५४।४१ स्वाक्षज्यया नया १३२२।१८ लब्धा दृष्ट
क्रांतिज्यास्पष्टा ५२४।४३ याम्यगोलत्वाद्याम्या अथ द्युज्यानयः यथेष्टक्रांतिज्यायाः ५२४।४३ वर्गवि
मं २७५३२७।३४ त्रिज्यावर्गो ३४३८६५१।१०६ पास्य शेषस्यास्य ११५८५१६।२६ पदं जाते
ष्टद्युजीवा ३३९७।४३ इष्टापमगुणः ५२४।४३ कल्पितेष्टभया ११।४८ गुणितः ६१९९१।३९ अस्य द्वा
दशांशोनकुज्या ५१५।५८ क्षितिज्ययैवं द्युगयाश्च सा हृतिरित्यादिविधिना जाता हृतिः २८८१।८५ हृतिः
पलक्षेत्रजकोटिनिघ्नी तिहृतिः २८८१।८५ कोट्या १२ गुणिता ३४५८१।० कर्णेनेष्टेन १७।२५ लब्धोदि
नार्द्धशंकु १९८५।३० अत्रापि सप्तशंकादिकार्यं अथ त्रिज्यानचापोक्रमजीवयोगेनेति दिनार्द्धनरः
१९८५।३० अस्योत्क्रमधनुः २१२७।४९ अस्योक्रमज्ययोना ६३३।२ त्रिज्या इष्टामध्याह्नदृग्ज्या २०८।
५८ अथवाक्षज्याया अस्याः २३१९।१७ धनुरिदं २५६०।२७ क्रांति